

FONS

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

VI. évfolyam

1999. 1–2. szám

E számunk szerzői

Güntner Péter (ELTE BTK, doktorandusz),
Korpás Zoltán (ELTE BTK, doktorandusz),
Nagy Sándor (ELTE BTK, V. éves levéltár szakos hallgató),
Romsics Gergely (ELTE BTK, IV. éves történelem-angol szakos hallgató)

ELTE BTK = Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar

*

Lapunkat támogatták:
Budapest Főváros Levéltára
Soros Alapítvány

Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
Nemzeti Kulturális Alapprogram Levéltári Szakkollégium

*

A címlapon:
Zsoldosok a XVI. századból
Acsády Ignác: Magyarország három részre oszlásának története 1526–1608.
/A Magyar Nemzet Története. V. köt. Szerk.: Szilágyi Sándor/
Bp., 1897. 473. p.

*

Felelős kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány
Szedte és nyomta a Budapest Főváros Levéltára Nyomdája
Felelős vezető: Pesti Márta
ISSN 1217-8020

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

VI. évfolyam

1999. 1–2. szám

Fons (Forráskutatás és Történeti Segéd tudományok)
Lapinformációk

Alapítás: A folyóiratot 1993-ban alapította a Levéltáros Hallgatók Egyesülete és a Szentpétery Imre Tudományos Diákkör (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segéd tudományai Tanszék).

Első évfolyam: 1994

Megjelenés: Évente három alkalommal (számonként 7,5-9 ív), külön füzetben éves összesített tartalomjegyzékkel, hely- és névmutatóval.

Publikációs kör: A történelem segéd tudományai, forrásfeldolgozások, forrásközlések, illetve ezekben a témákban módszertani kérdések, könyvismertetések, műhelybeszámolók.

Cél: A történeti segéd tudományok, a források feldolgozása, ismertetése és népszerűsítése a széles olvasóközönség számára, valamint a szakterület kutatói részére.

Kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 1053 Budapest, Bihari János u. 18. II/16. Az Alapítvány Kuratóriumának elnöke: OBORNI TERÉZ, titkára: KERTÉSZ BOTOND.

Szerkesztőség: KENYERES ISTVÁN főszerkesztő. DRESKA GÁBOR, SARUSI KISS BÉLA, SIPOS ANDRÁS szerkesztők. *Székhely:* Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segéd tudományai Tanszék.

Postacím: Fons Szerkesztőség, 1052 Budapest, Piarista köz 1.

E-mail: kenyeri@posta.bparchiv.hu, dgi@osiris.elte.hu

siposa@posta.bparchiv.hu, sarusikb@posta.bparchiv.hu

Honlap: <http://isis.elte.hu/~retix/fons.htm>

Recenziók: A publikációs körbe tartozó kiadványok recenziós példányait a szerkesztőség címén várjuk (ismertetési kötelezettség nélkül).

Kéziratok: A folyóirat számára készített kéziratokat 3,5"-es lemezen, a Word for Windows (WfW) valamely változatán kérjük benyújtani. A kéziratok formai követelményeit a hátsó borítón, a jegyzetelés szabályait a Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. oldalain foglaltuk össze, kérjük szerzőinket, hogy az ott leírtakat alkalmazzák.

A megjelent cikkek tartalmáért a szerzők felelnek, címük a szerkesztőségben. A Fons másodközlésre nem vállalkozik. Újrakiadás csak a szerkesztőség engedélyével történhet. Kéziratokat és lemezeket nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Különlenyomat: A szerzők 50 különlenyomatot kapnak, további példányok a szerzői díj terhére kérhetők, legkésőbb az első korrektúra visszaküldésével egyidőben.

Korábbi számok: Korlátozott számban beszerezhetők a szerkesztőség címén.

Terjeszti: Budapest Főváros Levéltára, 1052 Budapest, Városház u. 9–11. tel.:317-4267

KORPÁS ZOLTÁN

EGY SPANYOL ZSOLDOSVEZÉR LEVELEI A XVI. SZÁZAD KÖZEPÉN VÍVOTT MAGYARORSZÁGI HÁBORÚKRÓL

Adalékok Bernardo de Aldana magyarországi tevékenységéhez (1548–1552)

In memoriam Szakály Ferenc

A közelmúltban tragikus hirtelenséggel elhunyt Szakály Ferenc által 1986-ban kiadott *Bernardo de Aldana magyarországi hadjárata [1548–1552]*¹ című napló rendkívül értékes forrása Magyarország XVI. század közepi történetének. Jelen publikáció adalékokkal kíván szolgálni a spanyol zsoldos tiszt magyarországi tevékenységének reálisabb megítéléséhez. Az alább közlendő levelek, bár hiányosnak tűnnek, teljesen új megvilágításba helyezik a napló egyes részeit. A publikálható forráscsoport sajnálatos módon csak 1549. április 4. és 1551. november 1. közötti eseményeket taglalja, majd egy másik, később publikálható csoport pedig 1553. március 25. és szeptember 22. közötti, eddig ismeretlen történéseket mutatja bc. Így nem rendelkezünk új adatokkal Aldana legkritikusabb tevékenységéről, a szegedi eseményekről, a lippai kapitányságáról és a vár feladásáról. Míg az első forrás csoport túlnyomórészt Aldana leveleit tartalmazza,² addig az 1553-as levelek kizárólag a vezetőjét vesztett spanyol *tercio*, azaz *regiment*³ zendülésével és an-

1 Bernardo de Aldana magyarországi hadjárata [1548–1552]. Bp., 1986. /Bibliotheca Historica/. Közreadja Szakály Ferenc, fordította Scholz László. (A továbbiakban: *Szakály*, 1986.) Aldana és katonáinak levelzését Szakály Ferenc gyűjtötte össze, aki 1998/99 fordulóján bízott meg a források feldolgozásával és publikálásával. A Sors akarata megakadályozta, hogy a sorokat személyesen olvashassa és munkámat tanácsaival elláthassa. Külön köszönetemet szeretném kifejezni Oborni Teréznek, aki segített végső formába önteni a forrásgyűjteményben szereplő latin leveleket, és munkámat sok hasznos tanáccsal látta el.

2 Megemlítendő, hogy a 44 levélből 35-nek Aldana a szerzője (ebből kettő nem az eredeti, hanem kivonatolt.). 25 alkalommal I. Ferdinánd a címzett (a két kivonatolt levéllel együtt), míg Castaldo háromszor, Fráter György egyszer szerepel címzettként a levelek között. A maradék 9 levelet a spanyol regiment különböző tisztjei, illetve a hadi fizető mester írták.

3 *José María Gárate Córdoba: Los tercios de España en la ocasión de Lepanto*. Madrid, 1971. 28–29. p. A *terciot* az 1534-es hadireform után állították föl először Flandriában. Általában 3 zredre, illetve 12 kompániára osztották. Egy kompánia 200 katonából állt. Egy 1598-ban írt

nak következményeivel foglalkoznak. E levelek nem érintik Aldana fogságát és perét.

A naplóhoz képest miben mondanak újat ezek a levelek? Mennyiben igazolják a napló véleményét és állításait, eseményeit? E rövid bevezető tanulmányban e kérdésekre szeretnék választ adni, anélkül, hogy a részletek között elvesznék. A levelek elején található regeszták szervesen kiegészítik az itt szereplő gondolatokat. Egyes esetekben csak utalni fogok rájuk.

A legelső és talán legfontosabb megállapítás, hogy a napló — ahogy ezt Szakály Ferenc pontosan érzékelt — „*bevallottan az... igaztalanul meghurcolt Aldana rehabilitálását*” szolgálta.⁴ A levelek tartalmukban, hangulatukban objektívebbek, azon oknál fogva, hogy az adott esemény termékei és nem egy későbbi — a főszereplő szempontjából tragikus — fordulat utáni visszatekintés készítette a megírásra. Ez a különbség érthetővé teszi, hogy a naplóban miért maradnak ki olyan momentumok, amelyek jelentősen befolyásolták az expedíció kimenetelét. A napló ismeretlen szerzője⁵ igyekezett minden olyan eseményt elhallgatni, vagy más kontóba bújtatni, ami rossz fényt vethetett volna Aldana reputációjára, ezáltal a nagy ellenfél, Castaldo által szorgalmazott elítélését alátámaszthatta volna.

Melyek ezek az események? Először is tekintsük át Niklas Graf zu Salm királyi főhadparancsnok⁶ és Bernard de Aldana viszonyát. A rangsor szerint az 1549-es felvidéki hadjárat kinevezett főparancsnoka Salm gróf volt.⁷ Salm alárendelt vezetői: Horvátinovics Bertalan huszárkapitány, Reinprecht von Ebersdorf főhadpa-

mú alapján 15 kompánia alkotott egy terciot. Viszont találhatunk olyan eseteket is, amikor egy kompánia 300 főből áll.

4 Szakály, 1986. 33. p., passim.

5 A szerző kérdéséről lásd: Uo. 9–16. p.

6 Pálffy Géza: A császárváros védelmében. A győri kapitányság története, 1526–1598. Győr, 1999. (A továbbiakban: Pálffy, 1999.) 69. p.; Uő.: A török elleni védelmi rendszer néhány alapkérdése a XVI. század első felében. In: Hagymány és korszerűség a XVI–XVII. században. Szerk.: Petercsák Tivadar. Eger, 1997. /Studia Agricensia 17./ 67. p.; Szakály, 1986. 17. p.; Istvánffy Miklós: Magyarország története (1490–1606). Fordította Vidkovich György. Debrecen, 1871. (A továbbiakban: Istvánffy.) 324. p.; Tinódi Sebestyén: Krónika. Sajtó alá rendezte Sugár István. Bp., 1984. (A továbbiakban: Tinódi.) 355. p.

7 A Felvidéki hadjáratról lásd a naplón kívül: Tinódi Sebestyén: X. ének. Szitnya, Léva Csábrág és Murán váraknak megvévésc. In: Tinódi, 351–370. p.; Istvánffy, 322–330. p.; R. Várkonyi Ágnes: A rejtőzködő Murányi Vénus. Bp., 1987. 32–33. p. Külön köszönetemet fejezem ki Sarusi Kiss Bélának, aki rendelkezésemre bocsátotta Murány helytörténetéről szóló igen értékes köziratának az 1549-es ostromra vonatkozó fejezetét.

rancsnok-helyettes⁸, Erasmus Teuffel főhadparancsnok-helyettes⁹, Bebek Ferenc gyalogos kapitány és Bernardo de Aldana tábornester (*maestre de campo*). E rangsor szerint Aldana feljebbvalói Salmon kívül Ebersdorf és Teuffel is. A levelek és a napló alapján mégis úgy tűnik, hogy Aldanának speciális helyzete volt az expedíciós seregben. A legértékesebb egység — az 1400 fős spanyol, félig feltöltött regiment — parancsnokaként nagyobb tekintélynek örvendett, mint Horvátinovics, a hajdúk parancsnoka, vagy Bebek Ferenc, akinek lojalitását I. Ferdinánd felé még bizonyítani kellett.¹⁰ Aldana reputációját és rangját emelte még az is, hogy a vezető tisztek közül ő volt az egyetlen, aki értett — és nem is akármilyen szinten — a várostromhoz, az ostromlóvegek elhelyezéséhez és a töretéshez, emellett hadmérnöki és várépítési tudománya sem volt lebecsülendő.¹¹ Ezek a tények a hadjárat során Ebersdorf és Teuffel egyenrangú társává emelték, sőt, a várostromok idején a levelek tanúsága alapján úgy tűnik, hogy szabadkezet kapott az ostrom levezetésére is. Egy olyan mechanizmus alakulhatott ki, amely szerint a fővezérek a legfőbb teendőket és feladatokat megbeszélik és szétosztják az ostrom előtt, majd a töretés lebonyolítását és a roham megszervezését Aldanára bízzák. A tábornagy a roham sikeres végrehajtásának érdekében a spanyolokat alkalmazta főerőként, kiegészítve a hajdúkkal és más katonákkal. Ezt a mechanizmust és hierarchiát a legtisztában Murány ostroma idején kelt levelekből lehet rekonstruálni, ahol például Salm gróf fel se ment a vár alá, hanem a hegy tövénél maradt a lovassággal, hogy biztossítsa az utánpótlást és az élelmet, valamint azzal a céllal, hogy az ostromlottakat elvágja a külvilágtól. Ez egyben azt is jelenti, hogy a várostrom megszervezését átengedte Aldanának, aki ezáltal a királyi sereg második emberévé lépett elő.

A naplóban Salm és Aldana viszonya felhőtlenül bizonyult. A valóság ennél jóval árnyaltabb. A két parancsnok együtt dolgozott a felvidéki hadjárat idején, majd újabb szorosabb együttműködést jelentett Szolnok felépítése, egészen Salm

8 Pálffy, 1999. 229., 243. p. A naplóban is szereplő Opcrsdorff és Ebersdorf személyek azonoságáról l. még: uo. 229. p. 1. jgyz.

9 Uo. 229., 230., 261–263. p.

10 Salm serege a felvidéki hadjárat idején 5000–5500 főből állt. *Istvánffy*, 323. p., *Tinódi*, 355. p. Az 1548-as diéta döntései a felvidéki hatalmaskodókkal szemben. L.: 1548:48. és 49. tc. In: Magyar Törvénytár. Szerk.: Márkus Dezső. II. köt. Bp., 243–245. p. A diéta clítélését egyedül Basó Mátyás és Balassa Menyhért várta meg, a többi földcsúr, Bebek Ferenc, Podmaniczkyak addigra már megtértek Ferdinánd hűségére. Ezek a törvénycikkek adták meg a jogalapot a felvidéki hadjárat megindításához.

11 Vö.: *Szakály*, 1986. 18. p.; Aldana, mint híres spanyol tüzértiszt: *Gabriel Fernández Duro*: Tres artilleros ilustrés. In: Memorial de artillería, 10. (1824) 270–273. p.

gróf haláláig.¹² A viszonyuk 1548 során feszültségekkel terhelt, sőt néhol ellenséges. Ez tükröződik Csábrág bevételét követő fosztogatás idején, ahol a spanyolok — ahogy kitűnik Aldana idevonatkozó leveleiből — mellőzve érzik magukat, mivel ők hullatták vérüket a várért és mégis a magyaroké és a németeké a zsákmány. Aldanát külön megsértette Salm akkor, amikor a foglyok őrzését rábízta, hogy a vártól távol tartsa, közben meg saját szolgálóit beküldte, akik értékekkel megrakodva jöttek vissza. Aldana szerint ezt az igazságtalanságot akarta a gróf kompenzálni, amikor Nyakazó Ferenc és Kincsi Mihály csábrági várnagyokat és váltságdíjakat átengedte neki.¹³

Nagyobb konfliktust eredményezett a haláleset is okozó verekedés a spanyol és a magyar, német katonák között. Kirobbanásának oka a spanyolok részéről a csábrági fosztogatásból való kimaradás, illetve közvetlen előzménye 35–40 ló eltűnése, amivel a spanyolok — Aldana szerint bizonyíthatóan — a magyarokat vádolták és Salm pedig a török földről jött martalócokra próbálta áthárítani.¹⁴ Salm cselekedete, hogy elengedte a lótolvajlással vádolt és letartóztatott katonáit, szintén növelte a spanyol vezető és katonái, illetve Salm szembenállását. Viszonyukról sokat árul, az a finom élcelődő hangvétel, amikor Aldana beszámol I. Ferdinándnak a spanyolok zsoldfizetés körüli anomáliák miatti lázadásáról. A katonák nem voltak hajlandó engedelmeskedni Salm erre felszólító levelének, csakis akkor, amikor a tábornesterük Murány alóli felderítéséből visszatért.¹⁵

Aldana és a spanyol katonák többször is erélytelenséggel és a magyarok javára történő részrehajlással vádolták a gróft. Az előbbi vád alapja a csábrági fosztogatások és az abból fakadó nézeteltérés a különböző nemzetiségű katonák között. Ezt Murány ostrománál korrigálni próbálták, azzal, hogy a főtisztek igyekeztek elejét venni a vár feldúlásának és a katonák közötti civakodásnak.¹⁶ A részrehajlás oka a

12 L.: 32. és 33. sz. levél. Az előbbi, 1550. december 15-én kelt levél reménykedik Salm gyógyulásában, míg a következő már a halálról számol be. Vö.: Szakály, 1986. 124. p.; Pálffy, 1999. 70., 229., 258. p. Ezek a források amnyiban pontosítják Pálffy Géza adatait, hogy Salm halála „december 26. előtt” helyett december 15. és 21. között következett be. Csak feltételezni merem, hogy — ismerve Aldana precizitását — Salm halála egy, vagy maximum két nappal előbb, tehát 19-én, vagy 20-án történhetett. Pálffy idézett monográfiájában módosította a korábbi adatát, miszerint Salm valamikor 1550 tavaszán halt volna meg. Uő.: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. Vázlat egy készülő nagyobb összefoglaláshoz. In: Történelmi Szemle, 38. (1996) 2–3. sz. 185. p.

13 L. 8. sz. levél.

14 L. 9., 16., 17., 18. sz. levél.

15 L. 10. sz. levél.

16 L. 23. sz. levél.

spanyol tábornagy meglátása szerint az a tény, hogy Salmnak magyar felesége volt (Thurzó Elek lánya) és emiatt jobban kötődött a magyarokhoz. Aldana számára különösen fájó sérelem volt az, amikor Murány elestét követően a fogoly beosztott vezetők (Tárnok Ferenc várnagy, Basó Domonkos, Mátyás testvére) életét és vagyonát kérte a váltságdíj reményében, Salm megtagadva a kérés jogosságát, lefejeztette őket, Basó Mátyással egyetemben. Salm azzal védekezett — nem is alaptalanul —, hogy Basó ellenfele, Bebek Ferenc kívánta a halálukat és ezért tette meg. A büszke spanyol ez a válasz még jobban felháborította, hiszen a gróf jobban figyelembe vette a kisegítő erőket vezető Bebek, mint a vállalkozás lelkének tekinthető spanyol katonák parancsnokának érdekeit. Nem nyugtatta e feszült viszony az se, ahogy a sikeres hadjáratot befejezve, a gróf Aldanát Muránynál hagyta a vár rendbetételére, anélkül — Aldana állítása szerint —, hogy elég szekeret és élelmet biztosított volna számára.¹⁷

Mindezekről függetlenül a spanyol a levelezésekben mindig is elismeri Salmot legfőbb főparancsnokaként, míg a naplóban azt a benyomást kelti a szerző, mintha egyenrangúak lettek volna. A két tiszttel viszonya 1550 folyamán jóval inkább hasonlít a napló által sugallthoz, mint az eddig tárgyalt hadjárat során, 1549-ben.¹⁸ Alda-

-
- 17 Érdekes módon maga a levelezés is ellentmond Aldana ezen állításának, hiszen Murány bevételeit taglaló 23. sz. levél alapján is kiderül, hogy a védők élelmiszercel meglepően jól voltak ellátva. Ezt támasztja alá Tinódi és Istvánffy is a már feljebb említett krónikaikban. Vö.: *Sarusi-Kiss B.*: i. m.
- 18 Aldana 1550 és 1552 közötti tevékenységéhez l.: *Illéssy János*: Adatok a szolnoki vár építészéhez és első ostromához. In: *Hadtörténelmi Közlemények (= HK)*, 6. (1893) 635–666. p. (A továbbiakban: *Illéssy*, 1893.); *Szántó Imre*: A szolnoki vár felépítése és a török kézre jutása, 1550–52. In: *Szolnok város története*. Szerk.: Kaposvári Gyula — Mészáros Ferenc. Szolnok, 1975. I. köt. 39–56. p. (A továbbiakban: *Szántó*, 1975.); *Uő.*: Küzdelem a török terjeszkedés ellen Magyarországon. Az 1551–52. évi várháborúk. Bp., 1985.; *Uő.*: A török 1551. évi őszi hadjárata a Temes-vidék és a Maros-völgy meghódítására. In: *HK*, 85. (1972) 1. sz. 73–96; *Rónai Horváth Jenő*: Magyar hadikrónika. In: *HK*, 9. (1896) (A továbbiakban: *Rónai Horváth*, 1896.); *Czimer Károly*: Temesvár megvétele 1551–52. In: *HK*, 6. (1893) 1–3. közlemény (A továbbiakban: *Czimer*, 1893.); *Kropf Lajos*: Castaldo Erdélyben. In: *HK*, 8. (1895), 9. (1896) 1–6. közlemény. I. Ferdinánd erdélyi politikájáról a felsoroltakon kívül lásd még: *Tinódi*, passim; *Istvánffy*, passim; *Barta Gábor*: Az erdélyi fejedelemség születése. Bp., 1979. /*Magyar História!*; *Uő.*: Az erdélyi Fejedelemség első korszaka 1526–1606. In: *Erdély története*. Főszerk.: Köpecz Béla. Bp., 1988. I. köt. 409–541. p.; *Uő.*: Vajon kié az ország? Bp., 1988.; *Acsády Ignác*: Magyarország három részre szakadásának története, 1526–1608. Magyar nemzet története. V. köt. Bp., 1898. 294–321. p.; *Bárdossy László*: Magyar politika a mohácsi vész után. Bp., 1943. [Reprint: 1992.] 187–233., 263–339. p.; *R. Várkonyi Ágnes*: V. Károly Magyarországon. In: *Uő.*: *Europica varietas — Hungarica varietas*. Tanulmányok. Bp., 1994. 9–36. p.

na leveleiben fel sem bukkan az a fajta harag és sértődöttség Salm irányába, mint korábban. Jó együttműködésük hátterében talán az lehetett, hogy Salm egyrészt Egerben tartózkodott és csak néha látogatta meg az Aldana által vezetett szolnoki építkezést, illetve Aldana regimentje ekkor már egy nagyobb volumenű vállalkozás része, ahol a haderő gerincét nem a spanyol katonák alkották, így a tábornester nem érezhette úgy, hogy nem ismerik el teljesítményét és valóságos rangját a hierarchiában. Aldana és Salm többször is érintkeztek a haditervek kidolgozása és az erdélyiekkel (elsősorban Varkoch Tamás bihari ispánnal és váradi főkapitánnyal.) történő tárgyalások során. Itt, úgy tűnik a levelek alapján, szintén feszültségmentes a fővezér és a beosztottja közötti viszony.¹⁹

A napló Salm haláláról²⁰ úgy emlékezik meg, mint egy pótolhatatlan veszteségről, ami magának Aldanának is nagy fájdalmat okoz, „*valamennyi spanyol fájó szívvel gyászolta, hiszen ... mindig is jól bánt velük ...*”²¹ Ezzel összevetve a levelezésben már furcsának tűnő közönnyel említi meg Salm halálát. Az elhunyttal foglalkozó első pár sor után a levél jelentős részét a zsold kérdése és a szolnoki és egri vár ágyúkkal történő ellátása teszi ki. Bár a levél első mondatában utal arra, hogy a gróf halálának ügyében már írt a váci püspökkel, Agostino Sbardellattival, és Erasmus Teuffellel egyetemben, tehát lehet, hogy abban a levélben fejtette ki a napló hangulatával kevésbé ellentétes véleményét Salmról. Mégis a levelek ismeretében úgy vélem, hogy a két tiszt viszonya messze nem volt annyira felhőtlen és barátságos, mint amit a napló sugalmaz.

Miért hallgatta ezt el a napló szerzője? Castaldo és Aldana viszonyában, Aldana elítélésének idején egyáltalán nem mindegy, hogy a mindenkori legfőbb hadparancsnok és a spanyol tábornester között milyen kapcsolat volt. Teljesen más benyomást kelt a közvéleményben²² egy összeférhetetlen beosztott, mint egy meg nem értett katonai tehetség, akit rossz képességű vezére (Castaldo, akinek a rangja Salméval megegyező, és akit az elhunyt Salm helyére neveztek ki) féltékenységből és hatalomféltésből nem ismer el, sőt ellene tör. Míg a kiváló képességű főhadparancsnok (Salm), aki ráadásul kitűnően kijön beosztottjával, — a napló sejtetése szerint — sok mindenben inkább Aldanára hallgat és ezzel éri el a sikereket.

A naplóban tendenciózan kimaradt egy rendkívül komoly rész. Csábrág esete (1549. június 4.) és Murány ostromának kezdete között (július 4-én érkezik

19 L.: 27., 29., 30. sz. levél.

20 L.: 12. jgyz.; 33. sz. levél.

21 *Szakály*, 1986. 124. p.

22 Ne felejtjük el, hogy a napló Aldana perénc körülményeit is tartalmazza, tehát ilyen formában mindenképpen az elítélés után keletkezett és célja inkább a reputáció helyreállítása volt.

Aldana két kompániával Murány alá és csatlakozik Horvátinovic már ott lévő csapataihoz) eltelt egy hónap. Maga a távolság, amely légvonalban 80–85 km, még a rossz útviszonyok sem ad választ erre az egy hónapos késlekedésre. Ez idő alatt olyan események történtek, amelyek alkalmat adnak, hogy Aldanát rendkívül erélytelen vezetőként tüntethessék fel. A levelezésből kiderül, hogy május vége felé az árak a korábban megállapítottakhoz képest megugrottak és a zsold hirtelenjében kevés lett ahhoz, hogy a katonák el tudják magukat látni. Emellett szigorú parancs volt érvényben, hogy a spanyol zsoldosoknak tilos fosztogatniuk és megsarcolniuk a környéket.²³ Csábrág ostrománál, ahogy már erről szó volt, a spanyolok kimaradtak a zsákmányolásból.

E körülmények kétfajta feszültséget teremtettek: a már említett gyűlölködés a spanyolok és a sereg magyar és német egységei között, ami június 19-én tettelegességig, sőt halálesetig is fajult. Ennek háttérében nem csak a hispán zsoldosok „anyagi vesztesége” játszott szerepet, hanem az is, hogy a fosztogatást tiltó parancs nem volt betartható a huszárok és a hajdúk között, ez által még jobban hergelték az áremelkedés és a zsoldfizetés késése miatt amúgy is elégedetlen katonákat.²⁴

A másik pedig Aldana és legénysége között, ami rövid idő alatt, június 24-én éjjel és július 4-én két lázadásban is megnyilvánult.²⁵ Az elégedetlenség a zsoldosok megélhetési és ellátási problémáik miatt tört ki.²⁶ Az árdrágulás, a zsold késése²⁷ mellett csak olaj volt a tűzre a más nemzetiségű katonákkal való konfliktus, illetve a „megszokott” zsoldos lét, azaz a fosztogatás tiltása. Aldana még Rajkában 1200 fős terciójának egyik kapitányát, Luis de Ordoñezt elküldte, hogy toborozzon még egy kompániát. A 200 fő Szitnyánál csatlakozott a velük 1400 főre duzzadt regimenthez. A spanyolokat 7, egyenként 200 fős kompániákba osztották szét. A frissen jött egység ellátására Aldana a többi katonától fél havi zsoldot kért, azzal az ígérettel, hogy ezt később megkapják. Mégis július 4-én, amikor a májusi és júniusi járandóságukat fizették ki, a zsoldosok egy része követelte a megígért félhavi zsoldot, majd nem akarták felvenni a kéthavit se és ellátásuk érdekében kérték a foszto-

23 Vö.: Uo. 62–64. p., illetve 8., 9., 16., 17., 25. sz. levelek.

24 L.: az előző jgyz.

25 L.: 23. jgyz.

26 A zendüléshez kapcsolódó levelek érdekes adatokat nyújtanak a korabeli árakról. Súlyos ellátási problémák következményeként a kenyér ára felszökött 2 krajcárra naponként, a rossz minőségű borért is elkértek 4,5 krajcárt.

27 Aldana még Léva alól, az 5. sz. levélben figyelmeztette I. Ferdinándot, hogy ha Murány alá vonulnak a távolság növekedése miatt komoly nehézségek mutatkozhatnak a pontos zsoldfizetésben.

gatás engedélyezését.²⁸ Aldana a levelek alapján úgy tűnik, hogy határozottan csillapította le a kedélyeket: kompromisszumot kötött, hogy a félhavi zsoldot a lehető leghamarabb kifizetik, és a fosztogatóknak még súlyosabb büntetést helyezett kilátásba.²⁹

Aldana jelentése³⁰ — miszerint, ha tehette volna, a lázadásokról nem számolt volna be I. Ferdinándnak, csak az készítette erre, hogy nehozz valaki az ő álláspontjával ellentmondóan egyoldalúan tájékoztasson —, arra utal, hogy komoly presztízsveszteségnek tekintették a lázadást és később biztosan rossz fényt vetett volna a tábornagyra egy olyan műben, amely a rehabilitását tűzte ki célul. A tábornagy elleni vádak között szerepel az erélytelensége.³¹ Ezt ebben az esetben árnyalniuk kell: Aldana valóban alkalmatlannak és erélytelennek tűnt egy több fajta egységből álló mezei sereg irányítására, mint ahogy ez Szegednél be is bizonyosodott. Tehát ebben az értelemben igenis elfogadható a gyengekezőség vádja. Hasonló módon Lippánál a tábornagymester egy több nációból álló és eltérő fegyvernemekhez tartozó védősereg élén állt egy idegen környezetben, egy gyengén és hiányosan megerősített várban.³² Itt már nehezebb erélytelenséggel vádolni, hiszen a körülmények önmagukban már lehetetlen helyzetbe hozták a vár idegen parancsnokát. Az a gyorsaság viszont, ahogy 1549 júniusában zendülő katonái által teremtett veszélyes helyzetet megoldotta, teljesen ellentmond a határozatlan személy képének. Talán akkor járunk legközelebb az igazsághoz, ha úgy vélekedünk, hogy Aldana kiválóan alkalmas volt egy spanyol gyalogos regiment (max. 3000 fő) irányítására, a tüzértiszti feladatok ellátására, de kicsúszott a lába alól a talaj és bizonytalanná vált akkor, amikor több, eltérő harcmodorú egységeket kellett volna irányítania egy számára ismeretlen, akár ellenséges környezetben és egy ismeretlen pozícióban (mezei seregek fővezére, várkapitány).

28 A 10. sz. levélből kiderül, hogy a félhavi zsold 3000 forintot tett ki. Thallóczy Lajos kutatásából tudjuk, hogy 1549-ben a mezei seregek évi költsége 205752 Ft. volt. Ebből a spanyol tisztek és legénység zsoldja 78720 Ft, azaz havonta 6560 Ft. A 3000 Ft., amiből nem kaptak a tisztek, a Rajka után csatlakozott katonák, tehát Ordoñez kompániája se, nagyságrendileg megegyezik Thallóczy adataival. Vö.: *Thallóczy Lajos: A magyar hadiköltségek 1549-ben.* In: *Századok*, 11. (1877) 169–172. p. E félhavi zsold kifizetését augusztus folyamán teljesítették.

29 Eddig felakasztotta a fosztogatót, most ígérete szerint a lábánál fogva lógatja, fel, míg meg nem hal a bűnös. L.: 10. sz. levél.

30 9. sz. levél.

31 *Szakály*, 1986. 18–19. p. Szakály Ferenc mindezt a Szeged melletti mezei csata és Lipppa feladásának körülményei alapján állítja.

32 Uo. 19–20. p.

A spanyol egyéni tragédiája pont abban rejlik, hogy becsvágyában több akart lenni, mint amire képességei predestinálták volna. A levelezésben választ kaphatunk arra a kérdésre is, hogy Aldana miért törtetett minden áron valamilyen magasabb poszt megszerzésére? Miért került konfliktusba Losonczyval és Castaldoval? Még 1549. április 15-én és 27-én kelt leveleiben a tábornester I. Ferdinánd közbenjárását kérte, hogy V. Károly császárnál valami kegyet és birtokot eszközöljön ki, mert, ahogy írja: „*a császár összes tábornestere jelenleg az Alcántara, Santiago, vagy Calatrava lovagrend ruháját viseli... és [szeretném — K. Z.] hogy ugyan- ezt a tekintélyt élvezzem én is...*”³³ Arról nem rendelkezünk információval, hogy bárki bármit tett volna e kegy megszerzésének érdekében, de miután Aldana 1551 folyamán többször is a partiumi részen akart különböző rangra szert tenni, (temesi ispánság, gyulai kapitányság, lippai kapitányság) valószínűsítik azt, hogy az áhított lovagi rang irányába semmilyen lépés nem történt. Bár Aldana rendelkezett a 100.000 maravedit jövedelmező spanyolországi sedellai birtokkal, de ez úgy tűnik, nem elégítette ki vagyonszerzési törekvéseit, ami végül is a lippai kapitányi poszt elfogadásához és ezzel pedig bukásához vezetett.³⁴

Aldana magyarországi tevékenységének jelentős állomása volt Szolnok elfoglalása és megerősítése.³⁵ A napló olvasata egy olyan képet tár elénk, mintha az új várát spanyolok építették kapitányuk vezetése alatt. Szakály az előszóban ezt erősen megkérdőjelezte, felhívva a figyelmet arra, hogy „*felépítése jelentősebb vállalkozás volt annál, semhogy... Aldana hevenyészett tervei nyomán kapta meg végleges formáját.*”³⁶ Megítélésem szerint a tábornester szerepe a munkálatokban mégis jelentősebb annál, ahogy eddigi ismereteink alapján véljük. A szolnoki vár

33 L.: 2. sz. levél. A kora újkori spanyol társadalomban a ranglétrán való előrejutás alapvető feltétele volt az ún. *honra* összetett fogalma. Ez az eszmény magába foglalta sok minden más mellett a nemesi becsület, a tiszta keresztény származás, a társadalmi pozíciókra, rangokra, méltóságokra való alkalmasság és a jó hírnév fogalmait. A katonák esetében ezen eszménynek való megfelelés egyik lehetősége a lovagrendekhez való csatlakozás. Vö.: *Manuel Fernández Álvarez: La sociedad española en el siglo de Oro. Madrid, 1986.*

34 Aldana vagyonszerzési szándékairól l.: *Szakály, 1986. 29. p.* A naplóban szereplő 10.000 maravedi jövedelem valószínűleg elírás. Az 5. sz. levélben 100.000 maravedi szerepel.

35 Ez ügyben a királyi hadvezetés Egerben tartott megbeszélésnek egy részét Aldana, aki személyesen is ott volt a konferencián, közli a 23. és 28. sz. levélben. Vö.: *Szakály, 1986. 113–114. p.*

36 *Szakály, 1986. 38. p.*

kapitánya ekkor Zay Ferenc és Balassa János volt.³⁷ A levelek ismeretében részben igazoltnak vélem mégis, hogy Aldana szerepe a várépítésben — ha nem is olyan túlzóan, mint ahogy a napló állítja — kiemelkedően fontos lehetett. Egyes adatok arra mutatnak, hogy egészen az építésmesterek megérkezéséig (1550. szeptember közepétől mintegy két hónapon keresztül) az erődítés felelőse a spanyol tábornok volt. Ezt több adat is alátámasztja. Egyrészt az építésmesterek csak azután jutottak el Szolnokra, amikor már Aldana, Salm utasítására, 1550. november közepén visszament Egerbe.³⁸ Egészen addig hivatalos építész nem ismerünk, aki a váron dolgozott volna. Marosi Endre adatai szerint az erődítés élén 1550–51 folyamán a vezető építésmester, Giovanni Maria de Specia Casa állt. Valószínűsíthető, hogy a naplóban említett építésszek de Specia Casa és csapata volt.³⁹ Alátámasztja a fenti kijelentést az is, hogy Aldana kiváló tüzérkapitányként értett a várépítéshez, illetve várostromhoz,⁴⁰ valamint a spanyol ebben a periódusban (1550 ősze és decembere) írt levelei is, amelyekben szakmai részletességgel és hozzáértéssel számol be az uralkodónak az építkezés stádiumairól.⁴¹ Ellenpróbaként megerősíthetik az állítást a főhadparancsnok, Salm gróf levelei is, aki többször is meglátogatja az épülő szolnoki várat és véleményt nyilvánít Aldana építészeti terveiről.⁴² Az ezekből a napokból származó leveleiben (szept. 17, szept. 21.) csak felületesen annyit közöl, hogy az építkezés halad. Részleteket nem tud és nem is tudhat, mivel nem ez az ő feladata, se a szakmája.⁴³ Természetesen a fentiekkel nem azt állítom, hogy a vár megerősítése a spanyolok kizárólagos tevékenységének köszönhető — ahogy ez a naplóban szerepel —, hanem majdnem egy évig elhúzódó munkálatokról van szó, ahol spanyolok mellett cseh mesterek és magyar jobbágyok is dolgoz-

37 1550. október 25-én, Augsburgból Ferdinánd király értesítette a pozsonyi kamarát, hogy Szolnok vár élére kinevezte Zay Ferencet és Balassa Jánost. *Illésy*, 1893. 635–666. p.; *Szántó*, 1975. 39–56. p.; Vö.: *Szakály*, 1986. 124. p.

38 Aldana novemberi távozásáról lásd: 32. sz. levél.

39 *Marosi Endre*: Itáliai hadiépítésszek részvétele a magyar végvárrendszer kiépítésében 1541–1592 között. In: *HK*, 87. (1974.) 45., 67. p. (A továbbiakban: *Marosi*, 1974.) Alátámasztja ezt az Aldana-napló is: „Megkérte unokaöccsét Francisco de Aldanát, hogy az építőmesterek segítségével — kik nem sokkal azelőtt egy csapat tügyes katona élén érkeztek oda [kiemelés tőlem — K. Z.] — vigyázza az erődítési és más egyéb munkákat.” *Szakály*, 1986. 124. p. Vö.: 31. sz. levél.

40 Vö. *Szakály*, 1986. 18–19. p.

41 L.: 29–33. sz. levelek.

42 Úgy a naplóban (*Szakály*, 1986. 116. p.), mint a levelezésben (29. sz. levél) megemlítik, hogy Salm grófnak nem tetszett a Zagyva felőli oldalra tervezett bástya, ezért ezt átalakították.

43 *Illésy*, 1893. 646–647. p.

tak.⁴⁴ Aldana szolnoki tevékenységének jelentőségét akkor tudjuk igazán megérteni, ha figyelembe vesszük, hogy 1550 őszén a királyi hadvezetés feladata az volt, hogy a tél beállta előtt a várat sürgősen ideiglenes, de védhető állapotba hozzák. Ezt a mezei seregek fedezete alatt a várban lévők sikeresen teljesítették. Az alaposabb, kevésbé hevenyészett munkálatok az elismert szakember, Specia Casa megérkezésével kezdődtek és 1551. folyamán fejeződtek be. A szolnoki vár felépítésnek időtartalmával kapcsolatos eltérő vélemények háttérét pont az ábrázolt kettőség adja: az őszi építési periódus november közepéig tartott Aldana irányítása alatt, amely hevenyészett, de védhető állapotot eredményezett, és ezt követte egy hosszabb időszak, 1550 novemberétől majdnem egy éven keresztül, amit már alapos és tartós munkálatok jellemeztek. Az utóbbi munkálatok élén már hivatalos szakember, Specia Casa állt. A fent ismertetett tények okozhatják, hogy történetírásunkban egyesek a szolnoki vár rövid és gyors elkészülése mellett állnak ki, míg mások pedig a gondos és hosszú ideig tartó konstrukció mellett kardoskodnak.⁴⁵

A török 1551. évi hadjárata idejéből származó levelezés a dolgokra, a történetekre egy másfajta rálátást nyújt, mint a napló. A levelek, a naplóhoz viszonyítva — szinte törvényszerűen — provinciálisabb, szűkebb látókörű, az eseményektől távollévő és azokat másod-, vagy sokadkézből ismerő temesvári, különös jogokkal felruházott kapitány-helyettes szemszögét tükrözik.⁴⁶ Míg a napló a háttérrel, Castaldo erdélyi politikáját is bemutatja, szintetizálja, addig a levelezés a közvetlen közeli térség katonai ügyeivel foglalkozik elsősorban, apró és általános kijelentéseket téve a politikai helyzetre, mint például, hogy Fráter György nem megbízható.

Az igazi újdonság e levélcsoportban Szokollu Mehmed ruméliai beglerbég csapataival szemben kifejtett védelmi tevékenység egyes fejezetei. Az eddig ismerteken kívül (mint Temesvár megerősítése, a vármegyék nemesi seregeinek mozgósítása, stb.) érzékelhetővé válik Aldana azon elképzelése, ami alapján véleménye szerint a Partium megvédhető lett volna. Ennek alapjai Becse és Becskerek megerősítése és átépítése.⁴⁷ Az ehhez szükséges felderítést valamikor 1551. szeptember elején hajtotta végre Aldana, Temesvár építésének, Sigismundo Pretta de Pisa kíséretében.⁴⁸ A tábornagy ekkor — jogkörét átlépve — leváltotta Becse várnagyát

44 Szakály, 1986. 38. p.

45 Marosi, 1974. 45. p., illetve Illésy, 1893. 633. p.; Szántó, 1975. 45. p.

46 Aldana temesvári rangjára lásd: Szakály, 1986. 17. p. Temesvári kapitányi kinevezése: 1551. augusztus 12.

47 Pontos terveket közöl: 35., 36. sz. levél.

48 Vö.: Szakály, 1986. 148. p.; Pretta de Pisa temesvári és lippai tevékenységéről: Marosi, 1974. 67. p.; Pretta Pisa gyávaságáról: 35., 40. sz. levél.

is.⁴⁹ A két vár erejéről és lehetséges átalakításáról tett jelentés már régen túlhaladott volt, hiszen két–három héttel később, szeptember 19-én elesett Becse, majd 25-én Becskerék is. A spanyol stratégiailag mindkettőt rendkívül jelentősnek tartotta, mert egyrészt Temesvár és Erdély elővédjei voltak, illetve elvágták a dunai átkelőket és a Titel és Belgrád közötti utat. Sőt fenyegették az Alsó–Tisza menti török várakat. A védelem másik tengelye Aldana szerint Temesvár helyőrsége lett volna. E két pont között pedig egy, a Béga és a Tisza által képzett háromszögbe mezei sereggel szándékozott volna a Tiszán átkelő törököket megállítani, mivel azoknak kevés volt a naszádjuk és más hajójuk száma. E sereg a temesvári védők egy részéből és az ottani összes spanyolból valamint Báthory András által összetoborzott vármezei csapatokból és rácokból állt volna. Anélkül, hogy különösebb részletekbe bocsátkoznánk, a levelek alapján kiszámítható, hogy a terv szerint a sereg létszáma megközelítőleg 1000 fő, amihez csatlakozott volna ismeretlen nagyságú, de katonai erejét és hűségét nézve megbízhatatlan mennyiségű rác és más helybéli. Ezen irreális tervet Aldana megvitatta Losonczyval és Báthoryval, de a valós helyzetet jól ismerő tisztek — a tábornester büszkeségét érezhetően megsértve — feltehetően erőlyesen elutasították.⁵⁰

A napló ismeretlen szerzője véleményem szerint tudatosan hagyta ki e terv ismertetését, mivel valószínűsíthető módon ő is lehetetlennek és baklövésnek tartotta volna a több tízezres török sereg elleni felvonulást mennyiségében és minőségében oly kétes erőkkel. Másrészt okot adhatott erre az is, hogy a valós helyzet ilyen szintű félreismerése ellentmondott volna az addig kialakított jó és tehetséges katonai vezető, stratégia *image*-nek. Természetesen nem kizárt, hogy Aldana Becse és Becskerék esetében távlatban gondolkozott, azaz majd a törököktől visszafoglalandó várak átalakítása lebegett a szeme előtt.⁵¹ Erre semmilyen utalást nem találtam a levelekben, sőt ennek ellentmond a mezei seregekkel kapcsolatos terv is.

Temesvár 1551-es ostromával kapcsolatos levelek a naplóhoz képest csak pontosítják, illetve alátámasztják eddigi ismereteinket. Itt egy dolgot találok kiemelésre méltónak: Aldana nagyravágyása, hatalmi versengése Losonczyval „átüt” a sorokon. Nemcsak megjegyzi I. Ferdinándhoz írt levelében, hogy a magyar várkapit-

49 Becse várnagyai 1551 szeptemberében: Fügedi Gábor és Szentannai Tamás. *Rónai Horváth*, 1896. 50. p.; *Czímer*, 1893. 31. p. *Szádeczky Lajos*: Magyar levelek a XVI. század közepéből. In: Történelmi Tár. Bp., 1880. 597–601. p. (A továbbiakban: *Szádeczky*, 1880.) Szádeczky Becse várnagyaként Szentimrey Jánost említi Szentannai helyett. A napló nem közöl semmit erről az cseményről.

50 L.: 41. sz. levél.

51 Uo.

tány úgy engedelmeskedik neki, mintha maga Castaldo lenne itt, hanem a levél legvégén értesíti Öfelségét, hogy Losonczy semmilyen körülmény között nem akar Temesvár kapitánya lenni, hanem mezei seregek élén óhajt tovább szolgálni. Ezzel gyakorlatilag Aldana megkezdi feljebbvalója finom lejáratását, hogy becsvágyát kielégítve Temesvár élére állhasson.⁵²

Felmerül a kérdés, a levelek mennyiben támasztják alá a naplóban állítottakat? Egyértelműnek tűnik, hogy a napló forrásértékét nem csökkentik, hiszen a naplóban leírt események csak azokat a történeteket hallgatták el, vagy formálták át, amelyek Aldana szerepét túlságosan negatívan mutatták volna be. Viszont Szakály Ferenc kritikai elemzése pontosan rámutatott a naplóban szereplő túlzásokra, az eddigi ismereteinktől eltérő események valóságmagjára. A levelek feljebb bemutatott eseményekhez képest jelentősen sehol nem térnek el a naplótól, sőt gyakran pontosítják azt. Szakály végjegyzetei az Aldana-naplóban igazolják a spanyol precizitását: az események valóban akkor, azon a napon történtek, amilyen dátumok a naplóban és a levelezésben is szerepelnek. A levelezés ezt teljesen bizonyítja, sőt egyes esetekben (elsősorban az 1549-es felvidéki hadjárat idején) további fontos pontosításokat tesz lehetővé.

Ki lehetett a napló ismeretlen szerzője? Aldana levelei elsősorban I. Ferdinándhoz íródtak. Ezeket a naplójához csakis olyan személy tudta volna felhasználni (amennyiben egyáltalán hozzáférhet a királyi levelezéshez!), aki a király közvetlen környezetében volt, sőt, akár tanácsadója az uralkodónak. Ilyen személyek lehetek Szakály szerint II. Fülöp király megbízottai, Luís Venegas de Figueroa és don Pedro Lazo de Castilla, akik Aldana érdekében jártak közben 1556-ban. Bár megjegyzi, hogy ők semmilyen kapcsolatban nem álltak Aldánával, nem valószínű, hogy „*dicshimnusz zengjenek földjük magyarországi hadivállalatáról*”.⁵³ A lehetséges szerzők sorába (Juan Villela de Aldana, Pedro Barrantes Maldonado) beemelném Juan de Castillejo titkár⁵⁴ is, aki rangjából és pozíciójából fakadóan, — ahogy a levelezésből is kiderül — mindennapi munkakapcsolatban volt I. Ferdinánddal és emellett jó viszonyban lehetett Aldánával is. Ez a bizonyos titkár volt

52 Vö.: Szakály, 1986. 18. p., és 39., 43., 44. sz. levelek.

53 A lehetséges szerzőkről lásd: Szakály, 1986. 13–16. p.

54 1539–41. között Cristóbal de Castillejo, 1541-től 1554-ig Juan de Castillejo volt Ferdinánd spanyol titkára. Vö.: Thomas Fellner — Heinrich Kretschmayer: Die österreichische Zentralverwaltung. Abt. I. Von Maximilian I. bis zur Vereinigung der österreichischen und böhmischen Hofkanzlei (1749). Bd. 2. Aktenstücke 1491–1681. Wien, 1907. /Veröffentlichungen der Kommission für neue Geschichte Österreichs 6./, 159., 164., 171., 175. p. Juan de Castillejo udvarbeli szerepéről l. még: A. Rodríguez Villa: El emperador Carlos V. y su corte según las cartas de don Martín de Salinas. Madrid, 1903.

az, akit Aldana felkért, hogy 100.000 maravedit jövedelmező sedellai (Spanyolország) birtokának ügyében járjon el.⁵⁵ Ezek a tények engedik meg nekem azt a feltételezést, hogy a mű ismeretlen szerzői közé bevegnyem Castillejot is, hiszen nem tartom valószínűnek, hogy az az Aldana, aki mindent megtett, hogy Magyarországon rangot és címet szerezzen, olyan személyre bízta járandóságának behajtását, akiben nem bízott volna meg. E titkár viszont hozzáférhetett Aldana leveleihez, sőt — bár erről adattal nem rendelkezünk — akár mindennapi levelezésben is lehetett vele. Castillejo ismerte a magyarországi viszonyokat és mint az uralkodó magántitkára részt vehetett a királyi tanácskozásokon.⁵⁶ Tehát megfelelt azoknak a feltételeknek, amelyek hiánya alapján Szakály kizárta Juan Villela de Aldana és Maldonado szerzőségét.⁵⁷ („*Hát ezt az ünnepélyes, magvas beszédet mondta el őfelsége... mégpedig szószerint, hiszen közvetlen közelében ülve, tulajdon fülemmel hallottam. Később, ebéd után Aldana fivére [Juan — K. Z.] kézcsoakra járult elé, hogy kifejezze háláját, amiért oly nagy kegyben és kegyelemben részesítette őket.*”⁵⁸) Maldonado nem járt Magyarországon, márpedig a szerző egyértelműen jól ismerte országunkat. Castillejon kívül számos olyan spanyol volt a bécsi udvarban, aki a király közvetlen környezetéhez tartozott és Aldanával kapcsolatban lehetett. A levelezésben viszont Aldana csak öt nevezi meg a spanyol tanácsadók közül, ami közvetett módon utalhat a két személy közötti kapcsolatra is. Nyilvánvaló, amíg nem bukkanunk újabb adatra kérdést megnyugtatóan rendezni nem lehet.

Lehettek-e a levelek az Aldana-napló forrásai? Csakis kizárólag úgy, ha a szerző más, részletesebb jelentéseket is elolvasott, vagy személyesen ott volt az eseményeknél, mert a naplóban egyes eseményeket (Léva, Csábrág, Murány ostroma) részletesebben fejt ki, míg máskor pedig szűkszavúbb, mint a levelezés. (Szolnok építése, 1551-es török hadjárat.) Elgondolkoztató, hogy annál a hadjáratnál bővebb a napló, amely során lázadás tört ki a spanyolok között, és ahogy az alább közlendő levelekből⁵⁹ is kiderül 1549 júliusában királyi vizsgálóbizottság járt utána a történéseknek. A korábbi feltevéseket folytatva, a szerző — legyen az Castillejo titkár, vagy nem — elképzelhető, hogy a bizottság tagja volt, ezáltal részletesebb

55 5. sz. levél. Ezen kívül Aldana neki küldte el a szolnoki mustra jelentését (27. levél) és öt kérte fel, hogy tegyen jelentést I. Ferdinándnak a szolnoki vár építéséről.

56 Ne felejtjük el, hogy az Alcalá de Henaresben született Ferdinánd udvarában erőteljes spanyol lobby volt.

57 Szakály, 1986. 13–16. p.

58 Uo. 257. p.

59 L.: 16., 17. sz. levélcik.

információkkal rendelkezett, mint később, 1550 és 1552 között. A bizottság feltételezhető tagjai lehettek Alonso de Mercado és Bernardino de Meneses. Egyikük se volt a spanyol tercio tagja, hanem a király környezetéhez tartoztak, Meneses-ről pedig tudható, hogy ekkor már több évtizede Ferdinánd szolgálatában állt.⁶⁰

Aldana személyével kapcsolatosan sok tévedést és előítéletet találunk a magyar történetírás különböző műveiben. Tartották már öt német zsoldosnak, megvádolták többek közt azzal is hogy Lipppa megerősítésére szánt pénzt egyszerűen zsebre vágta.⁶¹ A múlt századi történetírás általában gyávának, állhatatlannak és becstelennek mutatta be.⁶² Sajnálatos módon ezeket a sztereotípiákat a mai történetírás se tudja levetkőzni.⁶³ Nyilvánvaló, hogy az egyoldalú kép kialakulását befolyásolta, hogy az időszakot elemző és bemutató történészek Castaldo véleményét vették át, aki egyértelműen Aldana elítélése, kivégeztetése mellett kardoskodott és ezáltal a saját, kudarcba fulladt erdélyi tevékenységéről akarta a figyelmet elterelni.⁶⁴ Szakály Ferenc és Scholz László gondozásában kiadott Aldana napló árnyaltabbá tette ezt a nézetet és felhívta a figyelmet arra, hogy tarthatatlan a spanyol tábornester magyarországi tevékenységéről a történelmi köztudatban eddig létező felfogás. E publikálható levelezés szervesen hozzáépül a naplóhoz és amellet, hogy fontos

60 L. Az előző jgysz., illetve *Rodriguez Villa*, 1903. 130. p.; *Miguel Ángel Ochoa Brun*: La diplomacia de Carlos V. Madrid, 1999. (Biblioteca Diplomática Española. Sección Estudios.) 117–120. p. A Meneses család több tagja is kitünt Ferdinánd szolgálatában. Bernardino de Meneses a Calatrava lovagrend tagja volt, 1564 és 1576 között halálozhatott el. *Franz–Heinz von Hye*: Testimonios sobre órdenes de caballería españolas en Austria y Estados vecinos. In: *En la España Medieval*, 16. (1993) 169–187. p.

61 *Rónai Horváth*, 1896. 49., 56. p.

62 Uo. 61. p.; *Kropf*, 1895–96. passim; *Czímer*, 1893. passim; külön kiemelhető *Kató Sándor*: Idegen katonaság Magyarországon I. Ferdinánd uralkodása alatt 1540–1564. (Győr, 1908.) című hibáktól és előítéletektől hemzsegő műve. Aldana rangját, *maestre de campo* a lovasság legfőbb tisztjének tartja, miközben a valóságban a spanyol regimentek (azaz *terciok*), élükön tábornesterekkel, gyalogsági egységek voltak. Sikkasztónak, gyáva zsviványnak, a töröktől rettegőnek, Losonczyval szembe gyűlölködőnek mutatja be, aki képes bármit megtenni, hogy katonatársát elcszejtse.

63 *Pálffy Géza*: Várfeladók feletti ítélezés a 16–17 századi Magyarországon. A magyar rendek hadügyi jogkörének kérdéséhez. In: *Levéltári Közlemények*, 68. (1997) 1–2. sz. 216. p.; *Szántó*, 1985. 136. p.

64 Castaldo levelezése és más megjelent dokumentumok: *Barabás Samu*: Erdély történetére vonatkozó regeszták. 1551–1553. In: *Történelmi Tár*. Bp., 1891.; 1892. 1–6. közlemény; *Szádeczky*, 1880. 597–601. p.; *Komáromy András*: Magyar levelek a XVI. század közepéből. In: *Történelmi Tár*. Bp., 1907.; 1908.; 1911. 1–8. közlemény.

forrásként szolgál az 1549 és 1552 közötti események elemzéséhez, remélhetőleg hozzájárul Aldana jelenkori megítélésének megváltoztatásához.

Az egyik legérdekesebb tévedés Istvánffy munkájában fordul elő. A spanyol regiment élére Castelnovo Gáspárt és Zapata Pétert helyezte.⁶⁵ E két személyről ilyen formában se a napló, se a levelezés nem tesz említést. A naplóban többször is szerepel — elsősorban Temesvár 1552-es ostroma kapcsán — Gaspar de Castelvi, aki azonos Castelnovo Gáspár szárd kapitánnyal. Viszont Pedro Zapata — Wolfgang Pratnerrel együtt — 1532 folyamán járt Magyarországon V. Károly császár megbízottjaként, a célból, hogy a törökök ellen hatásosan bevethető magyar könnyű lovasságot toborozzanak a Bécs alá vonuló császári hadseregbe.⁶⁶ A naplóban és a levelezésben nem fordul elő a neve.

A naplóból nem derül ki egyértelműen, hogy az 1549. évi felvidéki hadjáratban mennyi spanyol katona vett részt. Az ismeretlen szerző konzekvensen hat zászlóaljról, vagy kompániáról beszél, létszámát 1200 főben adja meg, míg a kötet végén publikált levelek 1400 főt és hét kompániát említenek.⁶⁷ A levelezés is 1400 főről és hét kompániáról beszél. A napló és a levelezés alapján rekonstruálható 6 kompánia kapitánya: Diego Vélez de Mendoza, Luís Vélez de Mendoza (1551 folyamán Francisco de Aldana, Bernardo unokaöccse veszi át a kapitányi posztot, Mendoza Nápolyba megy), Gaspar de Mardones (V. Károly szolgálatába visszatérő Mardones kompániáját 1549. május közepén Juan de Ulloa, az elhunyt Gonzalo de Ulloa testvére kapta meg⁶⁸), Luís de Barrientos, Luís de Ordoñez (1551-ben halála után Gaspar de Castelvi lesz a kapitány), illetve Pedro de Ávila kapitány.⁶⁹ A hetedik kapitány maga Aldana volt. Temesvár 1551. évi ostrománál Aldana mellett a várban tartózkodik Villandrando és Luis de Osorio kapitányok is.⁷⁰ A várban állomásozó spanyolok viszont Luis Vélez de Mendoza és Juan de Ulloa kompániáiból származtak.⁷¹ Ez az 1400 fő 1549 során meglepő nagy létszámcsökkenést ér meg. Ha

65 *Istvánffy*, 326. p.

66 V. Károly utasítása pozsonyi követceinek, Zapatának és Pratnernek (1532. VI. 11.). Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár (= MTA Ktt.) MS. 4939. leg. 636. fol. 235/236. A megbízatás — ahogy Zapata későbbi leveleiből értesülünk — zsoldhiány és a magyar rendek bizalmatlansága miatt kudarcot vallott. Pedro Zapata levele León főparancsnokához (Condestable de León) 1532. VII. 16. MTA Ktt. MS. 4939 leg 635. fol. 139., 140.

67 *Szakály*, 1986. 262. p. Bernardo Villela de Aldana Pedro Barrantes Maldonadónak, 1549-ből.

68 Uo. 61. p. Gonzalo de Ulloa-ról azt tartja, hogy még 1548-ban, Reutlingenben Aldana elbocsátotta, amikor a regimentet átalakította.

69 16. sz. levél.

70 L.: 43., 44. sz. levelek.

71 L.: 37. sz. levél.

összesítjük a napló és a levelezés alapján a várostromok alatt elhunyt és megsebesült katonák számát, akkor végeredmény 93–102 halott, 190–300 sebesült.⁷² Ezzel szemben Diego de Aguiifes fizetőmester Murány ostroma utáni jelentésében megdöbbentő adat szerepel: minden egyes kompániában kb. 50 fővel, azaz összesen kb. 450 katonával kevesebb van, mint amennyien Rajkánál voltak.⁷³ Ennek a komoly, mintegy 1/3-os létszámcsökkenés magyarázata a halottak mellett, a spanyol zsoldosok szökésében rejlik, akik a zendülés után 1549 nyarán egyre nagyobb arányban távoztak el. A létszámot majd 1549/50 fordulóján, Pápán töltik fel újra 1400 főre.⁷⁴

FORRÁSOK

A forrásközlés módszere

A levelek — a 34. és 41. sz. latin nyelvűek kivételével — spanyol nyelven íródtak. Ezek szövegénél törekedtem a korabeli archaikus spanyol írásmód megőrzésére, csak értelemzavaró esetekben alkalmaztam a most érvényben lévő spanyol nyelvtani szabályokat. Az olvashatatlan, vagy sérült részeket, szavakat szögletes zárójelben három ponttal jelölöm [...]. Az egyes szavaknál kimaradt betűket — félreértelmezhető szavak esetében — []-ben adom meg. A szövegben általam végzett valamennyi betoldást, megjegyzést szintén []-ben adom meg. Egyes esetekben a félreérthető magánhangzókat átírtam a mai spanyolnak megfelelően (pl. *liçiones* helyett *lecciones*). Az eredeti címségeket elhagytam. A levelek eredetiek, az aláírások autográfok, amennyiben Aldana saját kézírásával írta a levelet, vagy kiegészítette íródeákjának sorait külön jelzem. Az eredeti levéltári források jelzete: Österreichisches Staatsarchiv Haus-, Hof- und Staatsarchiv Ungarische Akten Allgemeine Akten (= ÖStA HHStA Ung. Akten Allg. Akten).

72 Szitnya: 7 gyalogos, 1 tüzér meghalt, sebesültek száma: 25; Léva: 27 halott, 60 sebesült, (7. sz. levél szerint 22–23 halott és 70 sebesült); Csábrág: 5 halott és 2 sebesült (A napló szerint vérontás nélkül vették be a várat.); Csábrágot követő zavargások: 2 halott 5 sebesült (Ezenkívül ismeretlenek megölték a spanyolok 14–15 szolgáját.); Murány: 60 halott és több mint 200 sebesült. (A 23. sz. levél 50 halottat és több mint 100 sebesültet említ.) A két forráscsoport adatai közötti eltérést az okozhatja, hogy az egyik a másikhoz viszonyítva később keletkezhetett, amikor már páran a sebesültek közül belchalhattak sérüléseikbe.

73 L.: 25. sz. levél.

74 Pápa stratégiai szerepéről l.: *Pálffy Géza*: Pápa szerepe a XVI. századi végvárrendszerben. In: *Tanulmányok Pápa város történetéből*. Pápa, 1996. 2. köt. 81–98. p.

1.

Bát, 1549. április 4.

Bernardo de Aldana I. Ferdinándhoz.

Azóta, hogy Szitnya bevételéről értesítette Öfelségét, megérkezett Salm gróf és megszemlélte a haderőt. Megjegyi, hogy jó lett volna, ha ágyút is tudtak volna hozni, amikor ide jöttek, bár a fagy miatt az utak járhatatlanok. Balassa Menyhért késlekedés nélkül erősíti várait és tiltakozott Aldanánál a gróf és Öfelsége tisztjeinek jelenléte ellen, és az ellen, hogy elzárják a térség átjáróit. A tábornagy reményét fejezi ki, hogy a tüzérség megérkezésével gyorsan eredményre jutnak. A márciusi zsoldot pontosan kifizették. Kéri Öfelségét rendelje el, hogy az áprilist is ilyen pontosan fizessék. A harci morál fenntartása is megköveteli a pontos fizetést, mivel meg kell a katonákkal értetni, hogy Balassa földjein nem fosztogathatnak úgy, ahogyan az ellenséges területeken szokás, hanem tekintsék Öfelsége területeinek. Mivel a katonák úgy érzik, hogy ezzel csorbították jogukat, kéri Öfelségét, hogy 30 naponként pontosan fizessék a zsoldot, mert különben bajok származhatnak belőle. Fegyvereket és vérteteket kér Öfelségétől, mivel ostromban ezek fogynak a legjobban és ez védi meg a közelharcban a katonákat. Most nem jut 120 emberre csak 60 vért. Az ellenség a Nyitra túlsó partján okozott kárt, ahol nem várták. Elküldték Luis de Barrientos századát és Erasmus Teuffelt lovasait, hogy vegyék birtokba azt a környéket is. Megköszöni Öfelségének, a kegyet, hogy az üresedést a regimentben az itteni emberekkel tölti be. Amit Öfelsége írt a legénység az egyik kompániából a másik kompániába történő vonulásáról, azt csakis nyomos érv mellett, kizárólagosan Aldana engedélyével lehet megtenni, nehogy család történészen a zsoldfizetésnél. A Szitnyánál megsebesült katonákból 12 főnek javul az állapota. Reméli, hogy a másik három-négy nem fog meghalni.

Despues que avise a Vuestra Majestad la presa de Scitna⁷⁵ llego aqui el conde⁷⁶ y a ydo a ver la fuerça y de cada hora se muestra lo mucho que a ynportado al servicio de Vuestra Majestad averla tomada tanto que parecia ordenada de Dios particularmente que el sea loado.

No puedo dejar de decir que uviera sido muy buena provision el aver ynbiado el artilleria quanto nosotros benimos porque si pudiera traer cada pieça con doce

75 Szitnya 1549. március 26-án, két napos ostrom után csett el.

76 Niklas Graf zu Salm főhadparancsnok.

pares de cavallos y sin hallar paso malo por causa de estar todo elado y a Vuestra Majestad se le escusaran muchas empresas y los negocios estuvieran ya concluydos y sino fuera necesario por entonces poco se aventuraba en tener Vuestra Majestad por aca ocho pieças de artilleria pues tiene partes donde pueden estar y sino para matar para espantar y amenaçar toda esta provincia. Estas cosas de prevenir ynportan mucho y escusan muchas empresas.

El Balax⁷⁷ no a perdido tiempo en fortificar ya me a protestado contra el conde y contra todos estos oficiales de Vuestra Majestad que no se alteren por ciertas puertas de tierra que todo sera notarle a Vuestra Majestad treinta arrobas de polvora mas que las pelotas allí nos las hallaremos y el trabajo y peligro que se aumenta de ser añasca pero con el ayuda de Dios llegada que sea el artilleria las cosas se resolveran bien y presto. Yo solicito todo lo que puedo y el creo que deve hacer todo su poder para que venga.

La paga del mes de março pasado se hizo cumplidamente al modo conveniente y asi suplico a Vuestra Majestad mande a sus tesoreros que provean la venidera deste mes de abril porque es muy necesaria en estos tiempos de fatiga que nos lo sea de atender a que los soldados hagan lo que son obligados como lo hacen pero darles a entender que no se an de aprovechar de nada en los lugares de Balax sino tenerlos todos por de Vuestra Majestad como lo son. Y esto sienten mucho los soldados en parescerles que les quitan los derechos que suelen tener en las tierras de los enemigos pero estos capitanes y yo trabajamos en ello de manera que Vuestra Majestad sera servido y por poderlo hacer con mas razon. Suplico a Vuestra Majestad mande proveer de modo que la paga no falte dia a dia 30 que es ultimo del mes y que la diligencia que se a de hazer para ynviar estos dineros se anticipe para que venga a tiempo y en esto sere siempre ynportuno a Vuestra Majestad por quanto se lo que ynporta a su servicio. Lo de las ventajas de Luís Ordoñez torno a suplicar a Vuestra Majestad me haga merced, servido que se reparta en su mesma compañía una parte y otra en la mia conforme lo que por razon de las personas les tocara maxime que en esto de Scitna por hallarse las dichas dos compañías solas uvo hombres que se señalaron en el servicio de Vuestra Majestad y se les puede gratificar con esto y esto suplico a Vuestra Majestad ultra qual que en provision que los de la real camara de Vuestra Majestad abran echo sobre ello.

En lo que toca a las armas y cosoletes de los soldados se proveen si no basta la razon que tengo escrita para ello. Tambien suplico a Vuestra Majestad se considere que en un asalto de una fuerça los cosoletes son los que reciben el ynpetu de los

77 Balassa Mcnyhért.

enemigos y que los arcabuzeros pelean con sus espadas y si es necesario repartirnos en dos baterias cada una dellas seria flaca de armas en especial si viniesen a faltar parte de las que tenemos que como tengo escrito a Vuestra Masjedad no hay en el tercio de la gente un mas de ciento y veynte hombres y en dos compañías no seran sesenta armaduras las que se pueden aumentar.

Los enemigos an echo algun daño en particulares personas pero no cerca de nuestros terminos sino alla de la parte del rio Nitria⁷⁸ donde no se pensava y a se enbiado la compañía de Luis Barrientos y a Erasmo Taibol⁷⁹ con cavallos su parte que se remedia todo hasta que con el ayuda de Dios llegue el artilleria y se les tome cuenta por junto.

Beso pies y mando a Vuestra Majestad por la merced que me hace en asegurarme que aviendo vacante en estas compañías no se proveera sino en las personas benemeritas que sirven aqui a Vuestra Majestad y ansi de las tales a avido alguna que se an señalado y se atienden como son obligados al servicio de Vuestra Majestad de lo qual siendo el conde bien ynformado de parte de Vuestra Majestad se lo a agradecido con las promesas convinientes a tales personas.

En lo que Vuestra Majestad me avisa de la mutacion [sic!] de los soldados de una compañía a otra ansi como es cosa ynviolable que ninguno lo pueda hazer sin causa legitima ansi es cosa muy necesaria conceder la tal licencia en casos necesarios y por que los pagadores esten seguros que no ay fraude en la tal mutacion no admiten a ninguno sino con mi poliza y esto basta para la seguridad deste negocio.

A los soldados que hirieron en la empresa de Scitna estan mucho mejor. Espero en Dios que los doce de ellos se podran hallar a estas otras baterias. Tres o quatro fueron mas maltratados pero espero en Dios que no moriran. Nuestro Señor la s. c. r. persona de Vuestra Majestad guarde y en tan grandes reynos y señorios encalce como Vuestra Majestad merece y sus criados deseamos de Flamarque a 4 de abril de 1549.

Criado y vasallo de Vuestra Majestad que los reales pies y manos de Vuestra Majestad besa.

Bernardo de Aldana

ÖStA HHStA Ung. Akten Allg. Akten Fasc. 55. Konv. C. fol. 5–7.

78 Nyitra.

79 Erasmus Teuffel főhadparancsnok-helyettes.

2.

Szebeléb [Keleny?],⁸⁰ 1549. április 15.

Bernardo de Aldana I. Ferdinándhoz

A tüzéség továbbra se érkezett meg, talán a rossz idő miatt elakadtak valahol. Addig is, hogy ne pazarolják az időt, Salm gróf úgy gondolta, hogy vegyék szemügyre Lévát és Csábrágot. Bár Lévát folyamatosan erősítik védői, reméli, ahogy megérkezik a tüzéség, gyorsan végrehajtsák a vállalkozást. Bizakodik abban, hogy a védők, amint hírt vesznek az ostromágyukról, feladják a várat. Csábrágot is erősítik. Az ostromban legjobban veszélyeztetett fület megvastagították. A hozzá tartozó bástyát sáncokkal támogatták meg és kivájták az ott található meredélyt. A barbarkánt keresztgerendákkal erősítették meg. Erről részletesen beszámol majd Andrés López Llanos akit a vár rajzával együtt a gróf elküldött Őfelségéhez. Az említett katonán korábban követségben járt Balassánál a várban és ismeri kívülről-belülről. Kéri Őfelségét, hogy legyen türelemmel és várja ki az ostrom végét, ami valószínűleg el fog húzódni az érkező nyolc ágyú ellenére, mivel a vár erős. A hegyek között még tart a tél, sőt még aznap is esett. Az embereket nehezen lehet a várak ellen indítani, bár éjjel-nappal zargatják lovassággal a várat és környékét. 16-án a sereg egy részét felvonultatják egy dombra, ami szembe van Csábrág kapujával. Ez az egység Horvátinovics vezérése alatt lévő lovasokból, hajdúkból és a törzsőrmester vezetésével 300 spanyolból áll. Ő, Aldana elkíséri őket hadmérnöként, amíg ki nem épülnek a katonákat védő fedezékek a vár körül. Utána visszatér Szebelébre és az ittlévőekkel átvonul Bára, ahol Salm gróf van a maradék spanyolokkal, hogy elkezdjék először Léva ostromát. Balassa Erdélybe menekült. Erről és más dolgokról, amik e tartományban történnek a grófrészletes beszámoló ad. Kéri Őfelségét, hogy ne neheztesse rá a kegy miatt, amit kér és Őfelsége javára akar felhasználni. Jelenleg minden tábornok az Alcántara, Santiago, vagy a Calatrava lovagrend reverendáját viselik. Reméli, hogy Őfelsége kedvez neki, hogy az Alcántara rend egyenruháját az általános lovagrendi beiktatási procedúrákat kikerülve magára

80 Szakály Ferenc és a fordító, Scholz László a napló kéziratában Cliuc település spanyol neve alatt Szebelébet vélték felfedezni. Ezt alátámasztja Csábrágtól és Szitnyától való távolság is. L.: Szakály, 1986. 317–318. p. Az itt szereplő levél eredetijében a deák egyértelműen Clinét írt. Teljesen más betűformát használ az n és v betűkre, a levél margóján egy későbbi bejegyzésben Keleny szerepel. A kérdést mégsem lehet megnyugtatóan rendezni, mert a naplóban lévő távolságoknak Keleny nem felel meg, hiszen kb. kétszer akkora távolságra van ugyanúgy délkeleti irányba Szitnyától, mint Szebeléb. Ezért én itt zárójelben jelölöm a másik alternatívát, Kelenyt is.

ölthesse. Javasolja, hogy a hadjárat végén Lévát rombolják le, és Szitnyát erősítsék meg, mert kevés munkával bevehetetlené lehetne tenni.

El conde llego aqui como tengo escrito a Vuestra Majestad y el artilleria ni viene ni parece. Bien creo que el tiempo le es contrario y que esta sea la cabsa pero porque no se pasase el tiempo en balde al conde le parecio que fuiesemos a ver a Leva y a Xbrach.⁸¹ En Leva no embargante que an fortalecido lo que an podido. Todavia espero en Dios que llegada el artilleria que esperamos pocos dias sobre ella y aun podria ser si reconociesen en el paso en que estan que tomasen mejor parecer que no dexarse batir. No embargante que de mi parecer si despues de tomada Vuestra Majestad la ha de mandar tornar a las manos de Juanes de Leva⁸² mejor seria que el conde se hiziese sordo hasta que la tuviese por tierra porque no fuese mas ladronera para ningun vellaco.

En lo de Xbrach no a perdido tiempo su dueño en fortificalla y la plaça que le faltava de dentro para podello hazer a lo tomado de fuera aforando la muralla por la parte que puede ser batida de bastion al qual bastion arrimado un seto de los que en estas partes usan. Ansi mesmo a escarpado toda la ladera que corresponde en aquella parte y a hecho traveses en una barbacana que circunda el castillo. Pero porque Vuestra Majestad mas a su satisfacion lo entienda le a parecido al conde enbiar al alferez Andres Lopez⁸³ con el diseño del dicho castillo porque yo tuve modo de enbiarle dentro cuando el Balax⁸⁴ estava en el con algunas embaxadas y como hombre que lo a visto dentro y fuera y que lo entiende como buen soldado podra dar entera noticia a Vuestra Majestad y por el ser el que arriba digo se le puede dar entero credito. Yo remitiendome a el no dire aqui otras particularidades de las que a la espugnacion del castillo pertenecen solo quiero advertir a Vuestra Majestad que los reparos que este a hecho y de cada dia haze no pueden servir a otra cosa sino alargarnos el tiempo y a que reforcemos un poco mas aparatos para espugnallo. Y desto suplico a Vuestra Majestad por amor de Dios tome paciencia y por lo que conviene a su servicio y autoridad mande de proveer de manera que no sea necesraio aflojar a la mitad de la obra porque aunque el castillo tiene el sitio fuerte y los reparos razonables es muy sujeto a cosas pertenecientes para espugnalle. Y ansi puede Vuestra Majestad estar seguro que llegados los ocho cañones juntamente con las pieças venidas que aca tenemos tomando el tiempo

81 Léva és Csábrág.

82 Lévai János, Balassa Menyhért mostohafia, Léva várának birtokosa.

83 Andres Lopcz Llanos zászlós.

84 Balassa Menyhért.

conveniente como dicho tengo el castillo resolutamente sera nuestro con el ayuda de Dios en el qual espero que pues endereçó lo de Scitna que es lo que tenemos por espugnable que quando seamos en torno de Xabrach nos alumbrara en algunas cosas donde acortemos el tiempo mas de lo que pensamos. Cierito por la vigilancia y buena diligencia del conde no se perdera nada porque todo su pensamiento y deseo es en como a de servir a Vuestra Majestad y es tan agradecido en lo poco que el onbre le ayuda que aunque el servicio de Vuestra Majestad no estuviera de por medio bastaria para estar onbre vigilante en lo que es obligado a hazer.

Hasta aqui entre estas montañas a durado el ynvierno y oy dia a caido harta nieve por donde no avido lugar de sacar la gente en la compañía y ponerla en el contorno del castillo pero nunca se a dexado de molestarles y andarles en contorno de dia y de noche especialmente la cavalleria que a tenido mejor aparejo para hazelles. El lunes que seran diez y seis del presente se saca una parte de gente para poner en una colina que esta sobre la puerta de Xabrach y sera Corvatonoviz⁸⁵ con los cavalleros y aydoques⁸⁶ que al presente estan a su cargo y treientos españoles con los quales estara el sargento mayor⁸⁷ que es onbre de quien se puede fiar qualquier cosa de ynportancia. Yo me ire con ellos y les servire de yngeniero hasta que les tenga hecho un fuerte donde seguramente puedan estar al oposito de qualquier gruesa gente que les venga en contra no embargante que no tengamos noticia de donde pueda venir ninguna. Hecho que esto sea me bolbere aqui a Cline⁸⁸ y tomare el resto de la gente que aqui tengo y ireme con ella a Framarque⁸⁹ donde esta el conde con la otra parte de españoles para dar orden en lo de Leva que a de ser la pիրma empresa de las dichas que tenemos entre manos.

La yda de Balax en Transilvania y otros sucesos y que en esta provincia pasan pues el conde da larga relacion a Vuestra Majestad yo no tengo necesidad de hazer memoria dello ansi mesmo sobre la paga destes soldados tengo largamente escrito a Vuestra Majestad. Bien creo que lo mandara proveer como convenga a su servicio.

Suplico a Vuestra Majestad no tome pesadumbre de lo que al presente le quiero suplicar porque si alguna mas autoridad deseo yo espero en Dios que me dara gracia de poder mostrar a Vuestra Majestad como la deseo para poder emplear en su servicio. Y ansi suplico a Vuestra Majestad pues que todos los maestros de campo

85 Horvátinovic Bertalan, a hajdúk kapitánya.

86 Hajdúk.

87 García Ximénez de Hélices. Vö.: *Szakály*, 1986. 75. p.

88 Szebcslób, vagy Keleny.

89 Bát.

al presente ay del emperador tienen abitos de las ordenes de Alcantara o Santiago o Calatrava que Vuestra Majestad me favorezca para que yo participe de la mesma autoridad siendo servido de escrevir a Su Majestad por un abito de la orden de Alcantara para mi, siendo Su Majestad servido de concedelle mediante las provanças y diligencias que los hijos dalgo [sic!] que los demandan an de hazer y esta merced suplico a Vuestra Majestad si es posible alcançarse fuera de consulta general porque lo que se remite a consulta esta a dos dedos del día del juizio.

Todavía me parece recordar a Vuestra Majestad que si Leva se a de restituir despues de tomada como sera presto con el ayuda de Dios seria mejor buscar alguna ocasion para echarla por tierra del todo y la prencipal fuerça en quien Vuestra Majestad a de poner los ojos en estas partes a de ser Scitna porque con poca empresa se haze ynespugnable y se aseguran muchas cosas de ynportancia. Nuestro Señor la s. c. r. persona de Vuestra Majestad guarde y en tan grandes reynos y señorios encalce como Vuestra Majestad merece y sus criados y vasallos deseamos de Cline 15 de abril de 1549.

Criado y vasallo de Vuestra Majestad que los reales pies y manos de Vuestra Majestad besa.

Bernardo de Aldana

ÖStA HHStA Ung. Akten Allg. Akten Fasc. 55. Konv. C. fol. 7–8.

3.

Bát, 1549. április 21.

Bernardo de Aldana I. Ferdinándhoz

Húsvét napján, április 21-én megérkezett Juan de Ulloa, Gaspar de Mardones századából Erasmus Teuffel levelével és értesítette, hogy Őfelsége az elhunyt testvére, Gonzalo de Ulloa helyett Juan de Ulloát részesítette kegyben és nevezte ki a kompánia élére. Mardones 5–6 nap múlva elmegy, de Aldana nem bízza rá a kompániát, mert Őfelségétől erre nem kapott parancsot. Ezért a fent nevezett Őfelsége elé járul, hogy kezet csókoljon neki, és hogy kinevezését bejegyeztesse.

Juan de Ulloa llego aqui oy dia de pascua y me dio una letra de Eras[m]o⁹⁰ en la qual me avissa que Su Majestad a hecho merced al dicho Juan de Ulloa de la

90 Erasmus Teuffel.

compañía de Gaspar de Mardones que reside en servicio de Vuestra Majestad en lugar de Gonçalo de Ulloa que sea en gloria su hermano. Y no embargante que Mardones a determinado de partirse dentro de seis dias yo no le e entregado la compañía porque no tengo orden de Vuestra Majestad para ello y desta causa el va a besar las manos de Vuestra Majestad y a notificar su despacho. Yo espero ansi mesmo lo que Vuestra Majestad es servido que yo haga sobre esta compañía para ponerlo en execucion. Nuestro Señor la s. c. r. persona de Vuestra Majestad guarde y en aquellos reynos y señorios encalce que Vuestra Majestad merece y sus criados y vasallos deseamos de Framarch 21 de abril de 1549.

Criado y vasallo de Vuestra Majestad que los reales pies y manos de Vuestra Majestad besa.

Bernardo de Aldana

ÖStA HHStA Ung. Akten Allg. Akten Fasc. Konv. C. 55. fol. 9.

4.

Léva, 1549. április 27.

Bernardo de Aldana I. Ferdinándhoz.

Múlt hétfőn érkeztek Léva alá. A várat három oldalról lép veszi körül, a negyedik oldalt pedig gyengének tartották. 26-án kezdték el az ostromot és mintegy 300 golyót lőttek ki rá, anélkül, hogy megrohamozható lenne a vár. A várat jobban megerősítették, mint amiről őket értesítették korábban. Az árkokat már a várárokig kiépítették, és most megpróbálnak majd az erődítésbe is bejutni. Mindenről majd részletes beszámolót ad az ostrom után.

El lunes pasado venimos sobre esta fortaleza de Leva la qual avian informado al conde algunos que avia poco que salieron della que era una cosa de poca sustancia. Pero llegado a tocar con mano hallase muy al contrario porque el castillo tiene cercado las tres partes de un paludo y en la otra parte que nos davan por muy flaca. Començamos a batir oy viernes 26 de abril emprehendimos en el trescientas y tantas pelotas sin aver hecho efecto suficiente para darle el asalto. El tiempo que an tenido para fortificarse les a favorecido mucho. Ultra desto la fabrica es mas fuerte de lo que nos an ynformado pero mudando proposito determine de buscar otras muchas vias juntamente con la bateria para espugnar la fortaleza. Nuestras trincheras estan ya en el foso de los enemigos procuraremos y fuere posible

meterlas en el castillo de todo creo que dara el conde larga relacion a Vuestra Majestad y lo mesmo hare yo cuando con el ayuda de Dios ayamos acabado esta empresa. Nuestro Señor la s. c. r. persona de Vuestra Majestad guarde y en tan grandes reynos y señorios encalce como Vuestra Majestad merece y sus criados y vasallos deseamos sobre Leva 27 de abril de 1549.

Criado y vasallo de Vuestra Majestad que los reales pies y manos de Vuestra Majestad besa.

Bernardo de Aldana

ÖStA HHStA Ung. Akten Allg. Akten Fasc. 55. Konv. C. fol. 11.

5.

Léva, 1549. május 3.

Bernardo de Aldana I. Ferdinándhoz.

Már értesítette Öfelségét, hogy megérkeztek Léva alá, és hiányzik a munició. Az árkokat a várárokig kiépítették és most már a vár leggyengébb pontja, a sánkra épült bástyák alá ásnak. A várból kiszökött három paraszt szerint eddig több mint száz védőt sebesítettek, vagy öltek meg. A munició megérkezése felgyorsítaná az ostromot. Úgy véli, hogy itt egyszerre küzd Léva és Csábrág ellen, mert bár Csábrág az erősebb vár, de Balassa embereinek nagyobb része Lévában található. Következésképpen, bátran kijelentheti, ahogy Caesar mondta, amikor Pompeius ellen harcolt Hispániában, hogy először a kapitány nélküli katonákat kell legyőzni, majd utána Ázsiában a katonák nélküli kapitányt. Mivel kevés az utász, a katonák saját kezűleg ássák az árkot és mellette éjjel–nappal őrséget állnak, de így is több mint kétezer lépés hosszú árkot ástak már. Kéri Öfelségét, hogy adjon utasítást, hogy pontosan lássák el municióval, mert zavarosnak tűnik egy olyan vállalkozás, ahol ennyire hiányzik a lőszer. 500 lövedékkel több elég lett volna, ahhoz, hogy mostanra befejezzék az ostromot, és Öfelsége pénzt és időt takaríthatott volna meg. Ismételten kéri, hogy Öfelsége parancsolja meg a pontos ellátást, nehogy katonáinak tekintélye ezer lövedéktől függjön. Eddig négy katonája halt meg és tíz, vagy tizenkettő a sebesültek száma. Elküldött azért a 200 fő spanyolért, akik Horvátinoviccsal Csábrág alatt vannak. Úgy véli, hogy az ottmaradt katonák ereje elég, hogy megvédjék magukat bármilyen támadástól. A zsold késik, mivel Bécsből hozzák a fizetőmesterek és olyan területeken kell áthaladniuk, ahol Öfelsége katonái vannak. Ezért a hónap végén elküldte a zsoldért egy emberét Bécsbe. Ő addig az itt lévő ke-

reskedőktől szerzett 1500 tallért, amit szétosztott a katonái között, hogy a zsold érkezéséig ellássák magukat. De ezt nem lehet mindig így, ezért kéri Őfelségét, hogy figyelmezze Királyi Kamaráját, hogy találjanak megoldást a problémára. Mert ha elfoglalják Lévát és Csábrágot és utána Murány ellen vonulnak, nem tudja egy tiszt megtenni havonta az utat Murány és Bécs között, mert a távolság duplája a mostaninak és ezt se tudják jól ellátni. A megoldás az lenne, ha a pénzt errefelé tartalékolnák vagy letétbe helyeznék, vagy két tisztet alkalmaznának a mostani egy helyett. Köszöni Őfelségének, hogy kegyes volt, és kifizette a zsoldot és még jutalmat is adott Luis OrdoZeznek és más katonáknak, akik ezt megérdemelték. Külön hálás azért a kegyért, amit érte tett és, hogy közbenjár Császári Őfelségénél (V. Károlynál) és reméli, hogy szolgálatai jutalmaként megkapja a kért címet. Kéri Őfelségét, hogy jutassa el leveleit Miksa főhercegnek és néhány udvari tisztnek, köztük Juan de Castillejo titkárnak, hogy hercegi Őfelsége a neki kegyként megadott 100.000 maravedis sedellai járandóság ügyében járjon el, mert nem fizetik a jövedelmét.

Ya tengo avisado a Vuestra Majestad de nuestra llegada sobre Leva y como nos falto las municiones al mejor tiempo quando començamos a batir y esperando las que an de venir para concluir el efecto no se pierde tiempo porque tenemos ya las trincheras dentro de su foso y procedimos con ellas dentro de los bestiones del seto que es el que defiende las partes flacas del castillo. Y fatigamosles tanto con las trincheras superiores que hemos hecho sobre ellos que segun dizen tres villanos que an salido en estas noches pasadas de alla les hemos muerto y herido cerca cien hombres. Venidas que sean las moniciones con el ayuda de Dios ternemos las cosas tan a punto que nos ayudaremos mucho para que la empresa sea mas facil con el ayuda de la bateria. Yo hallo por mi cuenta que en este castillo peleamos con Leva y con Xabrach porque aqui esta muy gran cantidad de gente y la mejor y mas prencipal que al Balax siguia y en Xabrach que se tiene por mas fuerte ay menos gente y mas menuda de manera que podemos dezir lo que dixo Cesar⁹¹ quando fue contra Ponpeo⁹² que fuesen a España a conquistar los soldados sin capitan y que despues yrian a Asia a conquistar el capitan sin soldados. Por lo que a estos españoles que estan en servicio de Vuestra Majestad y ansi toca Vuestra Majestad puede estar seguro que en ninguna cosa se perdera punto de las que tocan a su servicio y ansi desconfiado el conde de poder a ver gastadores se an ofrecido todos los soldados y tomando la empresa entre las manos y con tocarles la guardia de noche y de dia han hecho mas de dos mill pasos de trincheras. Y si en lo que toca a

91 Iulius Caesar.

92 Pompcius.

las provisiones que se an de hazer por parte del general huviere alguna falta tambien suplico a Vuestra Majestad lo mande remediar como ve que conviene a su servicio porque verdaderamente parece cosa de confusion viniendose tan de proposito a una empresa como esta faltar las municiones al principio della porque con quinientas pelotas que hubiera mas suplieran para que no fuera esta empresa por dada las que primero se emprendieron y Vuestra Majestad ahorara dienos y tiempo. El castillo esta manera que llegadas las municiones no avra dificultad en tomarlo y espero en Dios por las razones que arriba digo se hara en breve lo mesmo de Xabrach pero por amor de Dios suplico a Vuestra Majestad por lo que conviene a su servicio mande que no ande la reputacion de sus soldados colgada de mill pelotas mas o menos. Hasta agora nos an muerto quatro soldados y herido diez o doce yo e enbiado por dozientos españoles de los que estavan sobre Xabrach y los que alla quedan con Corvato Noviz quedan tan fuertes que bastan a defenderse de qualquiera gente de la que al presente podria venir sobre ellos.

En lo que toca a la paga de los soldados no embargante que Vuestra Majestad les ha hecho merced de mandarsela proveer en Viena⁹³ para que fuese fiada al tipo conviniente no a sido posible que se cumpla porque como las muestras y pagamentos an de pasar por unos mesmos oficiales y estos han ydo algunas fronteras donde Vuestra Majestad tiene gente de guerra an tardado tanto que a sido necesario a la fin del mes partir de aqui para enbiar por el dinero a Viena. Yo he procurado de aver aqui todo el dinero que he podido aver entre los mercadantes que an sido hasta mill y quinientos tallares⁹⁴ los quales les he repartido para que se entretengan estos ocho dias que podra tardarse el pagador. Pero en esto avra siempre dificultad muy grande y es necesario que Vuestra Majestad mande a los de su real camara que lo remedien porque se a de considerar que concludyo que sea lo de Xabrach con el ayuda de Dios si hemos de pasar adelante sobre Moran⁹⁵ no puede un oficial solo yr cada mes desde Viena a pagarnos y tornar a Viena porque aun aqui donde estamos siendo la mitad del camyno no lo pueden suplir de manera que sera necesario que los dineros se depositen o se provean en estas partes de aca o de aya dos oficiales que quando el uno vaya otro venga. Vuestra Majestad sera servido mandar a los de su real camara que miren sobre este ynconveniente y que sobre ello provean como nos conviene a su servicio.

Beso pies y manos de Vuestra Majestad por la que a Luis Ordoñez a mandado de hazer merced de las pagas y ayuda de costa y por las ventajas que entre estos

93 Bács.

94 Tallér.

95 Murány.

soldados se an de repartir que en verdad ay muchos que muy particularmente las merecen. En lo que toca a las armas que algunos soldados se proveen para servir a mi me basta avisar de la gente que ay armada y de lo que ymporta a la sustentacion della y despues de aver cumplido con esto cumplire ansi mesmo con servir con todo lo que yo pudiere y supiere con la gente armada o desarmada o como Vuestra Majestad fuere servido tenella.

Beso pies y manos de Vuestra Majestad por la merced que me ofrece hazer quando se viere con la Majestad Cesarea⁹⁶ y la presencia de Vuestra Majestad espero en Dios me hara merced en cosas de mas ymportancia y que mis servicios seran tales que merezcan la cruz venir con encomienda. Lo que al servir suplico a Vuestra Majestad es que me haga merced de algunas letras para el serenissimo principe Maximiliano⁹⁷ y para algunos oficiales de la corte y consejo real las quales enbio en memoria al secretario Castillejo⁹⁸ para que Su Alteza me mande enbiar en España cien mill maravedis de que Su Majestad me hizo merced en la tenencia de Sedella en la consulta pasada y aunque en España no se pagan las tenencias sino de tres en tres años o veramente por favor particular suelen de tener respeto a los que estan ausento en servicio de Su Majestad. Yo pretendo en tal caso que estoy ocupado en servicio tan justo que es razon que el Serenissimo Principe tome el pleyto por suyo y mande hazer esta provision conforme a como me la enbian a pedir de España y yo lo aviso al secretario Juan de Castillejo. Nuestro Señor las s. c. r. persona de Vuestra Majestad guarde y en tan grandes reynos y señorios encalce como Vuestra Majestad merece y sus criados y vasallos deseamos de sobre Leva 3 de mayo de 1549.

Criado y vasallo de Vuestra Majestad que los reales pies y manos de Vuestra Majestad besa.

Bernardo de Aldana

ÖStA HHStA Ung. Akten Allg. Akten Fasc. 55. Konv. C. fol. 13–14.

96 V. Károly császár.

97 Miksa főherceg.

98 I. Ferdinánd spanyol titkára.

6.

Léva, 1549. május 14.

Luis de Ordoñez I. Ferdinándhoz.

Megköszöni Őfelségének, hogy kifizették a zsoldját és költségeire kapott még 50 escudót is, arra az időre, amikor ő kompániáját toborozta. A fizetőmesterek Őfelsége parancsára kezébe számoltak még 30 escudót amit a zászlóért kapott Bécsben, amit egyébként a császár szokott elrendelni minden új csapatot vezető kapitány számára. Ígéri, hogy továbbra is Őfelsége szolgálatát teljes erővel és hűséggel látja el. A lévai győzelemről részletesen beszámol Salm gróf és a tábornester (Bernardo de Aldana).

Por letras de Vuestra Majestad y de los del su real consejo entendi la merced que Vuestra Majestad me hizo de mandarme pagar mis pagas del tiempo que estuve en hazer mi compañía y otros cinquenta escudos de ayuda de costa por lo qual beso los reales pies y manos de Vuestra Majestad y plega Dios que me de gracia con que yo se lo pueda servir pues voluntad no me falta para ello. Al tiempo que los fue a recibir me contaron los pagadores de Vuestra Majestad treinta escudos que Vuestra Majestad me hizo merced en Viena para la bandera que es cosa que se suele dar por el emperador a cada capitan que lleva nueva conducta de presente los rescabi todos cinquenta con mis pagas y si Vuestra Majestad mandase o fuese servido de otra cosa en contrario los pagaria en otra paga que aya de recibir. Ansi que doy aviso a Vuestra Majestad de lo que pasa para que provea en ello lo que fuere en servicio sin embargo de mi necesidad y porque de lo que a pasado sobre Leva y de la vitoria que Nuestro Señor a sido servido darnos avisaran el conde y el maestre de campo⁹⁹ a Vuestra Majestad en esta no dire otro de que Nuestro Señor la s. c. r. persona de Vuestra Majestad guarde y en tan grandes reynos y señorios encalce como Vuestra Majestad merece y sus criados y vasallos deseamos de Leva 14 de mayo de 1549.

Criado y vasallo de Vuestra Majestad que los reales pies y manos besa.

Luis Ordoñez

ÖStA HHSStA Ung. Akten Allg. Akten Fasc. 55. Konv. C. fol. 17.

99 Bernardo de Aldana tábornester.

7.

Léva, 1549. május 16.

Bernardo de Aldana I. Ferdinándhoz.

Vasárnap, e hó 12-én megérkezett a munició. Hétfőn elkezdték Léva lövetését, azzal a szándékkal, hogy még aznap rohamot indítanak ellene. De a vár annyira erős, hogy kénytelenek voltak egész nap lövetni. A várfalon keletkezett egy nyílás, ahol megpróbáltak behatolni, de a védők ütege egy lándzsányival magasabban volt fölötté. Ezért és a sötétedés miatt ő elhalasztotta a rohamot. A vár védelmi rendszere miatt is várni kellett, mert két erődítést kellett bevenni a várban: a várkastélyt és a sáncokból álló palánkot, amit egy mély vizesárok választott el. Az éjszaka folyamán, hogy a pihenést megakadályozzák lövették néhányszor a várat. Másnap kedden, egy órával napfelkelte előtt az embereit az ostromárkokba küldte. Lövetni kezdte a várat és másfél órával napfelkelte után ostromlétrákat küldött az árkokba. De a katonák, nem várták be a parancsot, mikor két létra a falon volt, az egyiken elkezdtek felmászni, majd a fal többi részén is, a lándzsáikkal segítve egymást. A bejárat szűk volt, a védők ingben, vértben, páncélban elébük mentek és tüzfegyverekkel, muskétákkal és arkabúzzokkal lövték a spanyolokat. Sokuknak magyaros lándzsájuk és pikájuk volt. A védők nagyon bátran küzdöttek, jól használták ki a szűk helyet. Élete legnehezebb harca volt, mert lépésről lépésre lehetett csak előrejutni és nem volt terem, sikátor amiért nem kellett volna megküzdeni. Végül egy térre szorultak vissza a vár túlsó, lép felőli oldalán. A spanyolok mindegyiküket levágták, kivéve azokat akik a vízbe vetették magukat, vagy a földalatti termekbe bújtak. De az utóbbiakat is elfogták, vagy megölték. Az embereit az ostrom során tízes, tizenkettes csoportokba osztotta, hogy ne akadályozzák egymást a szűk helyeken. Majd amikor a palánk ellen fordultak újra egyesítette őket és háromszáz spanyolt a falakra küldött. A spanyolok a vizesárokba ugrottak és úgy mászták meg a falakat, amelyik a külső oldalról nem volt olyan mély, mint a várkastély felőli részen. De az ottaniak nem védekeztek oly hősiiesen, mint a várkastélynál, és egy kapun keresztül a lép felé menekültek. Kevesen tudtak megszökni, mert a spanyolok utolérték őket és nagyrészüket megölték. A várkastélyban elesett több mint százharminc védő. A palánknál mintegy ötven. A lépbe belefulladt megközelítőleg száz. Sokat öltek meg még az ostrom korábbi szakaszában is. A várban több mint négyszáz védő, és ezenfelül száz paraszt és másféle ember volt. A spanyolok közül 22–23 katona halt meg. Ebből nyolc még a roham előtt és 13–14 aznap. A sebesültek száma kb. 70, de túlnyomó részt könnyű sérülések. Holnap visszaküldi a saját és Diego Vélez de Mendoza századát Csábrág alá, hogy Salm gróf felhasználja őket

Csábrág ostromában. A gróf mindent elkövet, hogy az ostrom sikeresen folytatódjon. Csábrág védőit felszólították, hogy térjenek vissza Ófelsége hűségére. A spanyolok között nem esett el egy rangos ember sem, kivéve Diego Vélez őrmestert, aki bátor katona volt, és egy tizedest Mardones századából, egy másikat pedig Luis de Barrientoséból. Erről majd részletesen beszámol Mardones kapitány, aki Ófelségéhez megy. Századát, Ófelsége parancsával megegyezően Juan de Ulloa kapja meg, aki előző nap, a vár eleste után hat órával érkezett meg. A várban jó zsákmányt, ruhát és lovakat szereztek. A gróf hét–nyolc nappal az ostrom előtt kérte a katonákat, hogy a falusiakat ne bántsák, és értük 440 tallérnyi fizetett, minden falusiért 4 tallért. A többi eseményről, így a fontosabb foglyokról is a gróf fog beszámolni.

Domingo a los 12 del presente allego aqui la municion que esperavamos de Viena y el lunes siguiente començamos a batir este castillo de Leva con yntencion de darle salto el mesmo dia. Pero hallamos tanta fortaleza en la muralla que fue menester emprender todo el dia en batilla y con todo esto nunca se descubra parte por donde pudiesemos entrar a pelear con los enemigos y la bateria estava mas de una pica alta y no era posible batirse mas. Yo dilate el asalto y la batalla del castillo por cabsa de ser tarde y de miedo que no me tomase la noche combatiendo en un castillo ciego y que ni se dexava entender ni sabiamos en todo el plaça [sic!] donde se poner los pies y ansi mesmo por tener dos fuertes que ganar, el castillo por una parte y los teraplenos y fuertes hechos entre los setos por otra. Porque aunque un fuerte defiende al otro dividense con un foso muy grande y muy lleno de agua. Por todas las causas sobredichas se dilato la batalla como dicho tengo en reteniendolos la noche con todo el desasosiego que se pudo tirandoles algunas pieças de en quando en quando por algunas partes que mas convenia. Martes siguiente una ora antes de dia yo puse toda la gente dentro en las trincheras repartiendolas en vanderas cada una. Al conde le tocava aremeter y començose a batir algunas cosas altas que yo avia dexado para el propio punto del salto. Y en siendo ora y media de dia comence a mandar las escalas en el foso con intencion de que seis o siete soldados las arrimaran para quando los demas aremetieran que las hallaran puestas y no se enbaraçaran con ellas y esto se podia muy bien hazer porque yo tenia ya las trincheras dentro en el foso de tal manera que lo podia platicar a la segura pero como los soldados estavan ya todos a punto en biendo caer las dos escalas se arrojaron sin esperar otra orden y començaron a subir por la una de ellas que no se pudo arrimar mas y por otras algunas partes de la bateria ayudandose con las picas unos a otros. No embargante que toda la entrada era estrecha y muy alta los enemigos no fueron perezosos en salirnos al encuentro ansi con enstrumentos de

fuego como con muchos mosquetes y arcabuzes y estos debaxo del amparo de mucha gente bien armada de muchos jacos y coraças y coseletes muchos dellos con tablarhinas y otros con sus picas y lanças a la hungaresca deportaronse tan valientemente y ayudavanles tanto las estrechuras de los lugares por donde nos aviamos de entrar combatiendo que puedo jurar a Vuestra Majestad que no he visto cosa bravamente tenida despues que soy soldado porque nos fue necesario ganar todo el castillo palmo a palmo y no hubo camara ni estufa ni callejon donde no se combatiere y quedasen en cuerpos muertos hasta que con el [sic!] ayuda de Dios y buena fortuna de Vuestra Majestad arrancamos el golpe dellos. Y se reduxeron a una plaça pasado todo el castillo a la otra parte de la muralla esta sobre el paludo pero llegado a lo largo nuestros los hizieron luego pedazos a todos excepto algunos que se echaron al agua y otros que quedaron metidos debaxo de tierra en esconde de estos que avia debajo del castillo. Pero ni de los unos ni de los otros no se a escapado hombre que no se a metido prision. Al punto de aremeter yo corte la gente por la mitad porque siendo el lugar tan estrecho no se ahogasen los unos a otros y ansi como yban subiendo yba repartiendo de diez en diez y de doce en doce las espaldas pero ya que los nuestros estavan en lo superior a las manos con los enemigos vi remolinar algunos de los que estavan en el otro fuerte de los setos y començaron de golpe aflojar tirandoles arcabuzes y mosquetes que en el tenia. Y de esta cabsa sin perder tiempo hize aremeter hasta trecientos soldados con escalas la vuelta del dicho fuerte y los soldados se arrojaron en el foso con ellas porque no tenia tanta agua a la parte de fuera y aunque las escalas con gran parte no llegavan a la altura del seto los enemigos no hizieron aquella resistencia tan aspera como los del castillo antes. Se començaron a echar por encima de una puerta que respondia hazia el paludo pero pocos llegaron al agua porque muchos soldados acudieron a ellos y mataron la mayor parte. Con estos se a usado algun rigor ansi por el mandato que sobre ello teniamos de Vuestra Majestad como porque no se pudo hazer otra cosa siendo su defensa tan porfiada de la gente escogida y mas prencipal. Murieron en el castillo ciento y treinta y seis onbres otros ciento se ahogaron y mataron en el paludo otra mucha cantidad les aviamos muerto y herido durante el tiempo que aviamos estado sobre ellos y en prision ay una gran cantidad. De verdad se a hallado que avia en el castillo mas de cuatrocientos hombres de pelear sin mas de cien villanos y otras gentes y inutiles y la gente de guerra tan escogido que me parece que en una campaña bastaran a defenderse tras qualquier exercito. A nos a costado de los nuestros veynte y dos o veynte y tres que an sido muertos, ocho antes del salto y trece o catorce el mesmo dia heridos ay mas de sesenta pero pocos

peligrosos Dios loado. Mañana torno a enbiar a Xabrach la compañía de Diego Velez¹⁰⁰ que estava alla primero y juntamente envio la mía. El conde usara con ellos lo que uso con esta enbiandoles a requerir entreguen el castillo y vengan a la obediencia de Vuestra Majestad como son obligados. Caso que no lo hagan ponerse a toda la diligencia y trabajo que fuere posible para castigallos porque soy creido que el conde no faltara con toda diligencia y con el amor que en servicio de Vuestra Majestad muestra de proveernos de todas las cosas necesarias y como hasta aqui ha hecho y si alguna cosa no viene tan apurrido es por mas no poder. Entre los muertos de esa parte no ha habido persona notable Dios loado excepto el sargento de Diego Velez que era un valiente soldado y un cabo de escuadra de Mardones y otro de Luis de Barrientos y algunos soldados honrados como en tal casos es la usança. De todo avisara enteramente el capitan Mardones el qual por tal esta ydo para besar las manos de Vuestra Majestad y para tomar su licencia a determinado de hazer este viaje. Su compañía se entregara luego a Juan de Ulloa como Vuestra Majestad manda. El llego aqui ayer seis oras despues de tomada la fortaleza y por lo que ynporta al servicio de Vuestra Majestad no quisiera yo que llegara antes por los mejores diez caballos que aqui se an ganado porque para el efecto que hezimos de vera mas de quatro personas descontentos de las que mas me ymportavan a los quales tengo satisfechos con la buena esperança que Vuestra Majestad nos envia para lo de adelante por lo que asi todos besamos sus reales pies y manos. En este castillo an ganado algunos soldados razonablemente porque avido muy buenos cavallos y algunos dineros y ropas y el conde les rogo a los soldados seis u ocho dias antes de la batalla que no matasen villano ninguno y ello se a hecho ansi y el conde les a dado cuatrocientos y cuarenta tallares por ellos a cuatro tallares por villano. Las personas de ymportancia que aqui se an prendido y otras cosas de calidades lo remito al conde que dara mas larga relacion a Vuestra Majestad cuya s. c. r. persona de Vuestra Majestad Nuestro Señor guarde y en tan grandes reynos y señorios encalce como Vuestra Majestad y sus criados y vasallo deseamos de Leva 16 de mayo 1549.

Criado y vasallo de Vuestra Majestad que los reales pies y manos de Vuestra Majestad besa.

Bernardo de Aldana

ÖStA HHStA Ung. Akten Allg. Akten Fasc. 55. Konv. C. fol. 21–22.

100 Diego Vélez de Mendoza kapitány.

8.

Csábrág, 1549. június 5.

Bernardo de Aldana I. Ferdinándhoz

Ahogy már Őfelségét értesítette, május 14-én befejeződött Léva ostroma. Ottmaradtak 22-ig, majd 25-én érkeztek Csábrág alá. Másodikáig, vasárnapig nem kezdték meg a töretést, mivel a municiót várták Bécsből és mert ostromárokot ástak. Mivel a talaj nagyon sziklás volt és lassan haladtak, ezért faállványokat emeltetett, amelyek mögött a katonák védve voltak a vár felől és eljuthattak a sziklák között egy térig, mintegy hatvan lépésre a vártól, ahol sánckosarokból és kövekből fedezéket alakítottak ki akár kétszáz fő számára is. A rohamárokot mintegy 1200 lépés hosszan kiépítették, és a várig jutottak már el. Vasárnap kezdték el a lövetést és egész nap a külső védművet törették, amelyik a vár pajzsa volt, és amelyikből egy barbakán indult ki. Ez a barbakán néhány toronnyal megerősítve körbevette a várkastélyt. Hétfőn a várkastély alásáncolt nagy tornyát kezdték el lövetni, egy jelentős része ledőlt. A bennlévők tárgyalásokat kezdeményeztek, ami egész nap folytatódott. Salm gróf elküldte Luís de Barrientos kapitányt, hogy értesítse Őfelségét a tárgyalás menetéről, a tüzérség elhelyezéséről és más egyéb dolgokról. Az eddigi ostrom során meghalt két katona Diego Vélez századából, három Luís de Barrientoséból, és másik kettőnek még ugyanebből a századból ágyúgolyó vitte el egy-egy karját. Kéri Őfelségét, hogy a sebesülteknek valamilyen kegyet és adományt nyújtson, mert nemesek és kiváló katonák ők, ugyanúgy mint azok, akik Lévánál sebesültek meg. Kedden, nyolc órakor a védők kivonultak és ők pedig a gróf parancsára bevonultak a várba. Aldana 50 spanyolt küldött, míg a gróf 50 hajdút. Valamennyi még bement Reinprecht Ebersdorf, Erasmus Teuffel és Pethő János vezetése alatt, hogy megszámlálják a zsákmányt. A gróf megparancsolta Aldanának, hogy a foglyokat őrizze és zárja el a váron kívül. Amikor a vár előtt elment, látta a feljebb említetteket sok katonával bevonulni a várba, és a várfal és környéke tele volt hajdúkkal és huszárokkal. A várban lévők sok ruhát és pénzt dobáltak ki a kintlévőknek. Aldana elküldött a grófert, hogy tegyen rendet, de nem cselekedett semmit, sőt néhány szolgálója bement a várba és ruhával megrakottan jöttek ki. Ezt meglátva a többi (spanyol) katona is bement fosztogatni. Ő nem tudott semmit sem tenni, mert a foglyokkal kellett törődnie. A zsákmány néhány régi szőnyegből, 20 sánta lóból, valamennyi pénzből, élelemből és lőszerből állt. Az utóbbi kettőnél megtették a megfelelő óvintézkedéseket, hogy megvédjék a további fosztogatástól. A foglyokat átadta a grófnak, aki nagyon durván beszélt vele és megvádolta, hogy a hadjáratban a spanyolok csak a munka kisebb részét végezték el. Ezzel nagyon

megbántotta Aldanát. Később a gróf megbánhatta a tettét, mert miközben ezt írta, megüzente a gróf, hogy Őfelségétől Aldana számára kéri Nyakazó Ferenc és Kincsi Mihály várnagyok életét és ruházatát. Kéri Őfelségét, hogy bár a foglyok után kapott pénzből négy hónapig tudná magát élelmezni, ha bűnük olyan nagy, akkor Őfelsége cselekedjen érdekei szerint. Örömét fejezi ki, hogy a vár ilyen hamar megadta magát, mert jól meg volt erősítve és nagy áldozatba került volna a további ostrom. Javasolja Őfelségének, hogy Csábrágban és Szitnyában hagyjon tüzérseget, mert ezzel megerősítené a vidéket és elejét venné gonosz gondolatoknak. Kéri Őfelségét, hogy a lázadok vagyonából adományokat adjon kapitányai számára, mert ebben hadjáratban csak Őfelségét szolgálták és semmit sem nyertek és nagyon elszegényedtek. Szitnyánál ő is megsebesült és még nem teljesen egészséges. Kéri Őfelségét, hogy legkésőbb augusztus végén, ha itt nem akad más tenni való, akkor engedje meg, hogy az udvarba mehessen az ottani orvosokkal kúráltatni magát. A mustránál hiány lesz a spanyolok létszámában, mert páran elmentek és 30–35 fő pedig meghalt a hadjárat folyamán. A legtöbbben Luís de Barrientos századából, mert az vette ki leginkább részét a harcokból. Ismételten felhívja Őfelsége figyelmét, hogy a zsoldfizetéssel nehézségek lesznek, ha ők Murány ellen vonulnak és közben nem változik meg a fizetés módja. Ráadásul az élelmiszerért jóval drágábban kell fizetniük, mint ahogy Őfelsége ezt meghagyta. Mindenről pontosan informálja személyesen Luís de Barrientos kapitány.

A los 14 de mayo pasado se concluyo la empresa de Leva como tengo escrito a Vuestra Majestad en la qual nos detuvimos hasta las 22 del dicho y llegamos sobre Xabrach a los 25 en el qual estuvimos sin dar bateria hasta el domingo dos de junio. Tanto por esperar las demas municiones que avian de venir de Viena como por hazer ciertas trincheras que eran necesarias para nuestra defensa las quales se hazian sobre peña muy dura tanto que viendo lo poco que nos aprovechaban picos ni azadas hize hazer unos caballetes de madera a los quales arrimando faxina larga servian de trinchera para pasar sin ser descubiertos a una plaça que estava entre unas peñas a sesenta pasos cerca del castillo donde con cestones y con las peñas hezimos donde pudiesen estar dozientos onbres y procediendo siempre hasta dar con la trinchera en el propio castillo teniendo ya hecha mill y dozientos pasos de trincheras sobre peña la mayor parte. Començamos a batir el domingo por la mañana y todo el dia se emprendio en batir un revellin grande que hazia escudo al castillo de la qual salia una barbacana estado y medio de onbre que circundaba al castillo con algunos torreones y traveses. El lunes por la mañana començamos a batir un torreón grande terraplenado del propio castillo del qual aviendo caydo un gran pedazo. Començaron los del castillo a demandar platica respondiendoles muy

resolutamente lo que conviene al servicio de Vuestra Majestad y emprendiose el resto del día a tratar con ellos los quales vinieron a ceder el castillo y para que Vuestra Majestad mas particularmente sea informado con que partidos y ansi mesmo del modo que se tuvo asentar el artilleria y de todas las otras cosas pertenecientes a esta empresa a le parecido al conde enviar al capitán Luis de Barrientos para que como uno de los que mejor se an empleado en todo el proceso desta guerra ynforme a Vuestra Majestad y tambien para que si a Vuestra Majestad le pareciera dar aviso a Su Majestad¹⁰¹ pueda el dicho capitán servir en tal jornada pues es mancebo y para todo trabajo y que entiende las cosas y sabra dar muy entera razon de todo lo que pasa. Y si la empresa en el consejo de Vuestra Majestad no es de tanta importancia le suplico me perdone porque aca nos podriamos engañar con ver el mucho caso que este reyno haze desta empresa y el grandisimo trabajo y peligro con que se a tenido.

Y no embargante que no hemos llegado con los enemigos a las manos dentro que el castillo todavia en el allegarnos a ellos hemos recibido algun daño que nos an muerto dos soldados de la compañía de Diego Velez y tres de la compañía de Luis de Barrientos y a otros dos de la mesma compañía les llevo el artilleria el brazo por uno. Los muertos hemos encomendado a Dios y por los tullidos no puedo dexar de suplicar a Vuestra Majestad para que use con ellos la clemencia que con todos los que a Vuestra Majestad se encomiendan a usado maxime con españoles y sera bien empleada todo la merced y limosna que Vuestra Majestad les haga porque son hidalgos y muy buenos soldados ellos estan agora en la primera cura y ansi mesmo lo estan otros algunos de los de Leva si Dios los llevara para si no an menester a nadie y si escaparen quando fuere tiempo se yran a echar a los pies de Vuestra Majestad.

Martes a las ocho oras determino el conde que saliere la gente del castillo como avia quedado ordenado y entrase la nuestra y para tal efecto me mando que metiese yo cinquenta españoles y que el meteria otra cinquenta aydones y que esta gente meterian Henrestorff y Erasmo Taybel y Pete¹⁰² los quales ansi mesmo tomarian cuenta de las cosas que avia en el castillo y recogerian la ropa de todos los prisioneros. Y a mi me mando que quedase fuera del castillo y recogiese todos los prisoioneros y los pusiese en un cierto lugar sin que nadie les hiziese agravio. Quando yo fui delante del castillo vi entrar los soldados dichos con mucha gente tras ordinaria y vi todo entorno de la muralla llena de aydoques y huzaros¹⁰³ y los

101 V. Károly császár.

102 Reinprecht Ebersdorf főhadparancsnok-helyettes, Erasmus Teuffel, Pethő János.

103 Hajdúk és huszárók.

que estavan en el castillo a muy gran priesa les echaban de la ropa que estava dentro y algunos por el rebellin baxo les davan la moneda con que se hallaban. Yo lo enbie a avisar al conde para que lo remediase para que no sucediese algun error y no solamente no se remedio mas de los propios criados de los que estavan dentro començaron a salir cargados de alguna ropa que dentro avia. Viendo esto los soldados y hallandome yo ocupado con los prisioneros que començaban a salir determinaron a hazer lo que los otros y entraron por quinientas partes del castillo y ayudaron el saquear algunos tapetes, veynte caballos coxos que alli avia. La cantidad de moneda que se hallo en tres o cuatro saquillos se entrego a quien el conde ordeno y en las vituallas y municiones se apuesto recaudo necesario y en los prisioneros an se [sic!] entregado al conde sanos y salvos lo que dellos se a hecho no lo se. Se que se a mostrado tan aspero ansi conmigo como con los soldados que a parecido ocasion tomada para pagarme los yntolerables trabajos que con estos capitanes y soldados he pasado en la jornada y no me habitado dezir que considere que la menor parte an tocado españoles y que esta yo trabajare de recogella para que si Vuestra Majestad es servido devolvella a estos como esta en el partido que se lo volvera y por su parte ansy mesmo trabajo de hazerlo mismo entre los uzaros y aydones. De una cosa estoy muy satisfecho que al conde avisava claramente que solo el amor que tengo al servicio de Vuestra Majestad me a echo tomar acuestas y cuydado de todas las cosas que se an exercitado de todas las empresas que se an hecho. Dios me lo dexé cumplir tan enteramente de como yo deseo en servicio de Vuestra Majestad.

Estando escribiendo esta creo que a arrepentido el conde de la furia pasada me a enbiado a dezir que envie a suplicar a Vuestra Majestad que me haga merced de las vidas, libertad y ropa de Nachossio Ferenç y Quinchi Michal¹⁰⁴, castellanos deste castillo porque me ayuden alguna poca de mi empresa. En tal caso yo no suplico otra cosa a Vuestra Majestad sino que haga lo que conviene a su servicio porque no embargante que con quinientos ducados pueda comer cuatro meses mas ymporta que estos sean castigados si al servicio de Vuestra Majestad conviene y si no Vuestra Majestad provea como mas fuere servido.

Yo doy muchas gracias a Dios que este castillo se aya rendido sin llegar a las manos porque cierto segun que estava fortificado nos costara mucha gente aunque resolutamente se tomara con el ayuda de Dios cerca de la fortificacion de el y de Scitna de que lo ayamos visto demas espacio se podra dar entero aviso a Vuestra Majestad. Yo he acordado al conde que es quan ymportante cosa es que en estas

104 Nyakazó Ferenc és Kincsi Mihály Csábrág várnagyai.

partes Vuestra Majestad se halle con estas piezas de artilleria porque seran parte de romper a muchos ruynes los pensamientos y ahorrar de una grandisima empresa como la que al presente se a hecho que seria fuerça hazerse todas las veces que fuese menester dexando aparte la grandisima dificultad que ay en conducillas y esa se puede hazer pues a Vuestra Majestad no le faltan artilleria y municiones en otras partes y aqui tiene castillos y fuerças donde podellas tener seguras.

Por lo que soy obligado no puedo dexar de ynportunar a Vuestra Majestad suplicandole y trayendole a la memoria que escriba al conde si sera posible de alguna hazienda destes rebeldes para favorecer con alguna ayuda de costa a estos capitanes porque ninguno dellos a tenido a ganar en toda esta empresa sino ayudarme y a servir como son obligados y se que estan pobres y que sera hermoso y provechoso cualquiera merced con que Vuestra Majestad les ayude en cabo de tan buena jornada.

A mi me sucedio como dara cuenta a Vuestra Majestad el capitan Luis de Barrientos un poco de desgracia quando tomamos a Scitna con una pieza de las que alla suvimos. Tuvelo en poco pero con los trabajos despues aca se muestra cosa peligrosa que quiere cura por tanto no dexare de yr a ver el Boje Matias¹⁰⁵. Pero suplico a Vuestra Majestad que si aqui al fin de agosto no se sucede o ha cosa sea servido que yo me vaya en su real corte o en otra parte donde pueda hallar quien me cure para mas poder servir.

Creo que en esta muestra nos faltaran algunos españoles parte que se an ydo con alguna ganancilla de los de Leva y hasta treynta o treynta cinco que nos an muerto en estas empresas. La mayor parte a sido de la compañía del capitan Luis de Barrientos porque como el y su compañía an sido los que mas se an exercitado en estas empresas a sido fuerça que le toque la mayor parte.

Alargados que seanos la vuelta de Moran sucedera el inconveniente que ya e escrito a Vuestra Majestad sobre las pagas. Sera necesario que Vuestra Majestad ponga el remedio para que puedan venir a tiempo si an de venir de Viena porque las vituallas tenemos muy caras y muy diferente de como Vuestra Majestad nos las mando dar y los soldados padecen necesidad y de todo el capitan Luis de Barrientos podra ynformar a Vuestra Majestad cuya s. c. r. Majestad Nuestro Señor guarde y en tan grandes reynos y señorios encalce como Vuestra Majestad merece y sus criados y vasallos deseamos de Xabrach 5 de junio 1549.

105 Basó Mátyás.

Humilde criado y vasallo de Vuestra Majestad que los reales pies y manos de Vuestra Majestad besa.

Bernardo de Aldana

ÖStA HHSStA Ung. Akten Allg. Akten Fasc. 55. Konv. C. fol. 23–24.

9.

5 mérföldre Csábrágtól, 1549. június 26.

Bernardo de Aldana I. Ferdinándhoz.

Léva és Csábrág elestét pontosan megírta már Őfelségének. Mivel erről nem érkezett újabb kérdés, vagy parancs, ezért e két eseményről többet már nem ír, hanem Salm gróf utasításait követi, ahogy eddig is tette. Itt történtek olyan események, amelyekről ő nem akart volna külön beszámolni, mivel általánosak a seregben. De a gróf figyelmeztette, hogy egyesek erről a valóságtól eltérően is szólhatnak Őfelségének, ezért, hogy az igazság kiderüljön ő is ír. Míg Csábrág alatt voltak 35–40 lovat elloptak tőlük és 14–15 szolgálójukat megölték vagy elfogták. Mindenki a seregben lévő magyarokra gyanakodott. A gróf ellenben azt állította, hogy martalócok voltak, akik a török területekről jöttek ide. Aldana néhány éjszakát virrasztani akart, hogy lecsapjon rájuk, de a gróf a fegyverszünet megsértésre hivatkozva nem engedte meg. A magyarok viszont őrizetlenül hagyták a lovaikat a mezőn, de ő nem mert oda küldeni egy őrjáratot. Közben a gyanakvás és a gyűlölet napról napra növekedett a spanyolok és a magyarok között. Egy nap, amikor a gróf és ő Szitnyába mentek, a gróf egyik alabárdosa összeveszett egy spanyollal bizonyos szolgálók miatt és a gróf egyik dobosa és egy magyar katona meghalt, míg másik kettő megsebesült. A spanyolok közül három súlyosan megsebesült. Közülük kettőt elfogatott és a kevésbé bűnöst megakartta büntetni, hogy megtudja a valóságot, de Corpus Christi ünnepségére való tekintettel páran kegyelmet kértek számára a grófnál, és Aldana az ő parancsára elengedte, bár nem értett vele egyet. A dolgok elrendeződtek és a béke helyreállt a spanyolok és a magyarok között és reméli, hogy ez így is marad a későbbiekben. Miután a gróf visszaérkezett az élelmiszer drágább lett. Vagy a gróffal érkező emberek drágították meg, vagy a termés volt rossz ebben az országban. A katonák zsoldja már nem elég az élelemre, és 21-ig nem érkezett meg a zsold. Mivel 22-én mustrát tartottak és 23-án a gróf el akart menni, ezért a zsoldfizetést elhalasztották. Reméli, hogy nem lesz semmi kellemetlenség a zsoldfizetés elmaradása és az élelemhiány miatt. A katonák nagy szükségét szenvednek és fél,

hogy nehéz lesz fenntartani a rendet. Szent Iván előestéjén két, Csábrágtól másfél mérföldnyire lévő faluba mentek, az egyikbe a spanyolokat szállásolták el, a másikba a gróf ment a huszárokkal és más fegyveresekkel együtt. Ezen az éjszakán, két órával napfelkelte előtt láрма támadt a szállásánál. Ő kiment, hogy összeszedjen 10–12 arkabúzust, ketten rájuk lőttek és elvitték a mellette álló őrmester két ujját a bal kezéről. Aldana olyan közel volt az egyikhez, hogy két–három sebet ejtett rajta, amibe bele is halt. Visszament a szállására és odarendelte a kapitányokat és zászlóhordozókat, hogy egy helyen vonják össze embereiket. A zendülők csoportja közben kb. 200-ra növekedett. és egyenesen a tűzéréség felé tartottak, ahol Luis de Ordonez százada örködött, kiegészülve Luis de Barrientos embereivel. Tűzharcban elűzték onnan a zendülőket. Megsebesült Luis de Barrientos egyik tizedese. A többi embert elküldte a gróf szállásához. Kivéve fent említett kétszázat akik zászló-tartóik vezetésével tárgyalni kezdtek az Aldana által odaküldött emberekkel. Két meglehetősen „ronda” dolgot vetettek a szemére. Az első, hogy nem engedte fosztogatni Balassa Menyhért és szövetségeseinek földjeit. A második, hogy korábban megkérte őket, hogy engedjék el félhavi zsoldjukat, hogy Luis de Ordoñez kompániáját fenntarthatassák, amibe ők boldogan beleegyeztek. Most azzal gyanúsítják, hogy azt a félhavi zsoldot magának akarja megtartani. A kéthavi járandóságukkal együtt, ami most június végén esedékes, ezt a félhavi zsoldot is követelik. Aldana azt válaszolta, hogy rendkívül veszélyes egy mérföldnyire a törököktől ilyen helyzetet teremteni, és emellett a magyarokat botránkoztatják meg, akkor amikor ők segíteni jöttek ide. Utasította őket, hogy zászlóik alatt gyülekezzenek. Közben megvirradt és a zendülők hármásával, négyesével visszatértek a szállásaikra. A két halotton és a gaztetten kívül más kár nem származott. Végül is beszéltek az emberekkel, hogy a további ilyen bajokat elkerüljék, és udvariasan kérték a gróftól, hogy a májusi és júniusi kéthavi zsoldot egyszerre fizessék ki. És tőle azt kérték, hogy ne legyen olyan szigorú, és engedje, hogy kihasználják azokat az apró dolgokat, amiket a vonuló katonák szoktak, azaz zsákmányolhassanak. A zsoldfizetésre vonatkozó kérdésbe a gróf belement, ő megírja, hogy miképpen teljesítik majd. Biztosítja az uralkodót, hogy megbünteti őket, hogy ne botránkoztassák meg többé ezen ország lakosait, bár tisztában van vele, hogy utálni fogják emiatt. Ahogy utálták Luis Pérez de Vargast, (akinek a regimentében Aldana kapitány volt, amikor legutóbb V. Károly császár partra szállt Genovában), amikor a jogtalanul megítélt és meg nem adott egyhavi zsold miatt fellázadtak ellene a katonái. Murány ügyében úgy járnak el, ahogy azt Őfelsége szolgálata megköveteli. Csábrág és Szitnya erődítése jól halad, de erről a gróf részletesen beszámol majd. Kéri Őfelségét, hogy a zsoldot idejében fizessék ki, mert nagyon drága az ellátás és a katonák pénze teljesen elmegy az élelemre.

El suceso de Leva y Xabrach tengo escrito a Vuestra Majestad largamente y porque sobre ello no tengo respuesta ni mandato de Vuestra Majestad sobre esto no tengo otra cosa que decir sino que seguire la orden del conde como siempre hare.

Aca son sucedidas algunas cosas de las quales yo no pensava dar noticia a Vuestra Majestad por ser generales en los exercitos pero el conde me a avisado que de todas las cosas por ligeras que sean ay personas que dan noticia a Vuestra Majestad y a las veces muy diferentes de la verdad y que por tanto seria mejor que yo escriviese la certenidad de lo que pasava para que a Vuestra Majestad no le yndicasen algunas malas ynformaciones.

Estando sobre Xabrach nos hurtaron hasta treynta y cinco o quarenta cavallos de los nuestros y mataronnos y prendieronnos hasta catorce o quinze moços. Y entre la gente comunmente se pensava que eran nuestros propios hungaros porque hazia la parte de su quartel se hazian estos daños. El conde nos certificaba que no, sino que eran martelosos¹⁰⁶ que venian de las tierras de los turcos y yo quisiera trasnochar un par de noches y darles la buena respuesta pero el conde no lo consintio por respeto de las treguas y no pudo poner guardia al campo para que esto no sucediese por respeto que todos los cavallos de los hungaros estavan en la yerba y segun me dize tienen libertad por un mes para no servir. Yo no osava enbiar a la osculta del dia mas soldados pero nuestros hungaros y estos que hazian este daño todos venian en un abito y procediendo la falta de nuestros cavallos y moços siempre crecia la suspension y odio de los españoles con los hungaros pareciendoles que si ellos no lo hazian que era consentimiento suyo. Sucedio en este medio un dia que el conde y yo fuymos a Scitna que un alabardero suyo se revolvió con un español sobre unos moços que tenian y ocurriendo gente de una y de otra parte fue muerto un atabalero del conde y otro soldado hungaro y otros dos heridos y de los españoles fueron tres muy mal heridos. Pero luego se aquieto la cosa y yo prendi dos de los que tenia ynformacion que tenian parte en esta culpa al uno dello, el menos culpado pensava castigar mas asperamente en haziendole suficiente ynformador pero en la fiesta que hezimos al Corpus Christi¹⁰⁷ lo demandaron algunos soldados al conde y el me lo mando soltar. Yo le avise que mirase lo que mas dava pero el se resolvió en ello y yo le obedeci como mi general. La cosa esta ya muy mitigada entre los hungaros y españoles y tornada a la primera amistad la qual espero en Dios se observara siempre como conviene al servicio de Vuestra Majestad. Despues que le conde vino se nos ha encrecido algun tanto la vitualla que si a por causa de la gente que con el vino o por alguna esterilidad del pais de cuya causa a los soldados se les ofrecio

106 Martalócok.

107 1549. június 20., csütörtök.

alguna necesidad porque no les bastava su paga para comer. Juntamente se ofrecio que la paga de los soldados no pudo venir antes de los 21 de junio que era el mes siguiente de la paga y a los veynte y dos nos tomaron la muestra y a los veynte y tres quiso el conde partir y diziendole yo que avia inconveniente alguno hasta ser pagados por la tardança de la paga y por la carestia de la vitualla y por la estrechura grande en que yo tengo estos soldados para que no se haga desorden en sola una. Respondiome que donde llegasemos ese dia se començaria a listar y otro dia a pagar que convenia al servicio de Vuestra Majestad la partida. Yo le respondi que no embargamente que los soldados no querian tomar socorro ninguno de los capitanes lo qual yo tenia por ruin señal que fuesemos donde mandase y ansi fuymos la vispera de San Juan¹⁰⁸ a dos aldeas legua y media de Xabrach. En la una alojabamos a los españoles y en la otra el conde con los uzaros y gente armada. En esta noche dos oras antes del dia se toco un arma en el casar donde yo estava a la qual yo sali luego y quiriendo recoger diez o doze arcabuzeros que vi juntos dispararon dos los arcabuzes y a mi sargento que yba conmigo le llevaron dos dedos de la mano y yo hallandome tan cerca de uno de aquellos soldados que no pude hazer otra cosa le di dos o tres heridas de las quales murio pero viendo que la cosa era de mala decision retireme a mi posada y avise a los capitanes y vanderas para que se recogiesen a un cierto lugar. Y algunos de aquellos vellacos fueron multiplicando hasta dozientos los quales fueron derechos al artilleria donde estava de guardia Luis Ordoñez con su compañía y ansi mesmo se avia recogido la de Luis de Barrientos y tirandoles muchos arcabuzazos de los quales hirieron un cabo de escuadra de Luis de Barrientos les hizieron apartar de alli. Yo les envie a mandar que fuesen todos los que pudiesen pasar al casar donde el conde estava y ansi lo hizieron. La demas gente ecepto los dozientos que tengo dicho se recogio conmigo con sus banderas diziendome que les mandase lo que avian de hazer. En este medio yo enbie algunas personas a hablar a estos mal aventurados enbiandoles a dezir las cosas que me parecian que convenian al servicio de Vuestra Majestad y respondieron me a todo dos cosas harto feas. La una que yo no les dexava ganar y aprovechar en las tierras de Melchior Balax y a sus aliados aviendolas conquistado y la otra que yo les avia hablado dos dias pasados que soltasen media paga para ayudar a entretener la compañía que se recibia de Luis Ordoñez. Y que no embargante que ellos avian sido contentos de soltalla que despues aca avian sabido que lo avia hecho por quedarme con esta media paga que se la diese juntamente con otras dos que se les debian en fin deste mes de junio. Yo les respondi que estavamos

108 Szent Iván napjának előestéje, azaz: június 23.

a una legua de los turcos donde se nos podia por nuestra ocasion suceder un gran peligro en desservicio de Vuestra Majestad y ansi mesmo grandisimo escandalo entre los hungaros de quien nos aviamos de prevalecer y ayudar y que se recogiesen a sus vanderas y si algo avian de aver que se les daria. Estos estuvieron ansi hasta que començo a ser dia y luego començaron tres a tres y quatro a quatro bolberse a sus posadas. Otro inconveniente ni daño bueno ni malo no paso excepto dos muertos y la vellaqueria que estos pocos ruines quisieron yntentar. Proseguimos nuestra jornada y esa noche se le hablo a la gente para asegurar otro semejante error. Todos enbieron a rogar con mucha cortesia al conde que no se les diese al presente la una paga para que se los avia tomado la muestra sino que en fin del mes diesen dos, la de mayo y la de junio porque sus necesidades se podia acomodar mas desta manera y que a mi me mandase que no fuese tan riguroso en hazelles pagar algunas menudencias de que los soldados se solian aprovechar maxime de transito. Lo de las dos pagas se les concedio la manera de como sea de cumplir creo que el conde lo escribira a Vuestra Majestad en lo que ansi toca digo que en tanto que yo los governare como maestre de campo de Vuestra Majestad no dexare de castigallos y estinguillos para que biban sin daño ni escandalo de la gente del pais. Bien se que por esto me an de tener odio porque por lo mesmo lo tenian a Luis Perez de Vargas siendo yo capitán en su tercio y se le amotino la gente quando Su Majestad desembarco en Genoa esta ultima vez y quisieron una paga mas de lo que se les debia lo qual aqui suscedera. Con el ayuda de Dios porque ay mucha gente onrada y en lo que algunos ruines me levantan que yo he rescebido la media paga y que no se la quiero dar el dia que se les pagare les aclarara el conde la verdad dello. Y sea Vuestra Majestad cierto que seran castigados los que en esto an tenido culpa prencipal y no se a hecho antes a de pagalles por algunos respetos que al servicio de Vuestra Majestad convienen.

En lo que toca al castillo de Moran donde al presente hemos endereçado Vuestra Majestad sea cierto que no se perda punto en hazerse contra el todas las deligencias necesarias sin que se halla disposicion alguna para podello emprender.

La fortificacion de Xabrach y Scitna se a muy bien mirado y considerado de lo qual creo que el conde dara larga relacion a Vuestra Majestad. Yo creo que por otras muchas mias tengo escrito la mucha ymportanica de Scitna donde cierto es muy necesaria y bien empleada qualquier empresa se haga.

Para que yo con mas razon pueda castigar a los que entre esta gente quisieren bibir como no deben suplico a Vuestra Majestad sea servido de mandar que les sean dadas sus pagas a los tiempos ordinarios y ultra que para este efecto sea muy necesario. En verdad que para el sustento de los soldados lo an bien menester porque creciendo los precios como en estos dias pasados an hecho mas de la tasa

que por Vuestra Majestad y su consejo fue puesta los soldados se comen toda la paga sin que della les sobre para un par de zapatos. Con todas las borascas sobre dichas la gente va con muy buena orden sin daño ni alteracion del pais y ansi se procedera siempre con el ayuda de Dios como conviene al servicio de Vuestra Majestad cuya s. c. r. persona deVuestra Majestad Nuestro Señor guarde y en tan grandes reynos y señorios encalce como Vuestra Majestad merece y sus criados y vasallos hemos menester desta campaña a cinco leguas de Xabrach 25 de junio 1549.

Criado y vasallo de Vuestra Majestad que los reales pies y manos de Vuestra Majestad besa.

Bernardo de Aldana

ÖStA HHStA Ung. Akten Allg. Akten Fasc. 55. Konv. C. fol. 25–26.

10.

Négy mérföldnyire Muránytól, 1549. július 4.

Bernardo de Aldana I. Ferdinándhoz.

Pár napja már beszámolt a királynak a zendülésről, amely egy nappal azután tört ki, hogy Csábrágból elindultak. Megérkeztek a zsoldfizetők, és ezen a szálláson ma kifizették a májusi és júniusi zsoldot, remélve, hogy ezzel kialszik a zendülés maradvék szikrája is. De nem így történt, mert amikor Aldana kompániáját kezdték kifizetni, a többi századból többen rájuk támadtak, hogy felaprítják őket, ha kevesebbet fogadnak el mint két és félhavi zsoldot. A félhavi zsoldot már korábban felajánlották Luis Ordoñez kompániájának fenntartására. Ő már akkor is megígérte, hogy a zsoldot a megfelelő időben meg fogják kapni. De Lévánál a zsoldfizetők a hónap közepén érkeztek, és most Csábrághoz 22 nappal később, míg az ellátás drágult és nem a korábban a katonák számára megszabott áron maradt. Emellett még az országot sem fosztogathatták, ahogy más spanyol katonák szokták. Ezután nagy zúgolódás és elégedetlenség támadt. A kapitányok gyorsan üzentek érte Murány alá, ahol ő Salm gróf megbízásából kémlelte a várat, és ő egyből visszatért. A gróf is írt számukra egy levelet, ami nem sokkal Aldana jövetele előtt érkezett meg. A katonák nem akartak engedelmeskedni a levélnek, csakis Aldana személyes jelenlétével sikerült lecsendesítenie a katonákat. De a zendülők újra megismételték a fentebb írtakat, sőt még megtoldották pár, Aldanát nagyon bántó váddal. Ő elkívánczolt katonái köréből, mert nagy szégyenbe hagyták őt viselkedésükkel, ahogy

megtették már Luis Pérez de Vargással Genovában és Vivas tábornosttal a Nápolyi Királyságban. Az utóbbi felkelés hat hónapig tartott és több mint 100.000 dukátba került, és a végén a tercionak másfél hónappal többet fizettek, mint amennyi járt volna. Aldana végiggondolva helyzetüket és feladatukat Ófelsége szolgálatában, azzal fenyegette őket, hogy, ha nem térnek magukhoz, nem nyakánál fogva lógatja fel a fosztogatókat, ahogy eddig tette, hanem a lábaiknál. Ami a félhavi zsoldot illeti, kérte őket, hogy ne azzal foglalkozzanak, hanem vegyék fel kéthavi zsoldjukat és folytassák a hadjáratot és Ófelsége szolgálatát. Ezek után végleg lecsendesültek és felvették a jussukat. Két zászlóaljnyi katonával korábban Murány alá vonult, ahogy már erről beszámolt. Mivel úgy véli, hogy a többiek két, két és fél nap alatt érnek a vár alá, elküldött néhány arkabúzust, akik holnapra ott lesznek és a várkapuval szembeálló magaslatra vonulnak, hogy ellenőrizzenek egy fontos utat. A zavargásra visszatérve, három dolgot tart szem előtt: Először is ne terjedhessen el és ne okozhasson bajokat az országban. Másodszor, ne hagyják őt szegyenben a katonái és engedelmessé válnak akarátának. Végül, ne akadályozzák meg a murányi hadjáratot és az ügyet saját maguk között oldják meg, anélkül, hogy a többiek ismeretét szerezhessenek a spanyolok gyengeségeiről. Ahogy befejezték a murányi vállalkozást el lehetne bocsátani Luis de Ordenez kompániáját és 1200 főre visszaállítani a regiment létszámát. Ki lehetne egészíteni azokkal a katonákkal, akik más itt lévő katonákkal szemben hasznosabbak. A félhavi zsoldra, ami 3000 forint lenne, megoldásként Aldana azt tanácsolja, hogy ha elbocsátják Luis de Ordenez kompániáját a többiek megfeledekezzenek az összegről. Ami a vétkeseket illeti, azt javasolja, hogy minden előjoguktól fosztassanak meg, és kapják meg mások, akik megérdemlik, sőt bocsássák el őket a seregből. Kéri Ófelségét, hogy küldjön egy levelet a mustramesternek és a fizetőmestereknek, hogy ezekben az ügyekben kövessék Aldana utasításait. Köszöni Ófelségének, hogy Nyakazó Ferencet és Kincsi Mihályt neki jutatta. Kéri, hogy az összes zsákmányból, beleértve e két embertől származókat is, fizessék ki a félhavi zsoldot. A gróf közölte vele, hogy elküldte a leltárt, amit ő nagyon lelkiismeretesen leírt, kihagyva belőle 3–4 lovat és egy 35–40 Ft értékű ruhát, amit Aldana később itt a táborban talált. Köszöni a kegyet, hogy Ófelsége engedélyezi, hogy elmehessen magát kúráltatni, amit ő csak miután téli szállásra vitte seregét, akkor tesz meg.

Quisiera mucho que Dios me hiziera merced de dar me gracia para sacar en limpio el servicio de Vuestra Majestad como yo deseava sin que hubiera su sobra ni ninguna cosa pero los reveses acostumbrados de los españoles no me an dexado. Pongo a Dios por de mi diligencia en este caso y en todos los demas que convienen al servicio de Vuestra Majestad.-

Pocos dias avise a Vuestra Majestad la alteracion que cometieron el dia siguiente que partimos de Xabrach esta gente y como parte por buena diligencia y parte acuchilladas se les deshizo su mal pensamiento y ansi el conde por su parte y yo por la mia buscamos la paga del mes de junio pasado y juntamente con la del mes de mayo que avian traydo los pagadores de Vuestra Majestad se las dimos en este alojamiento a quatro leguas de Moran oy que son los quatro de julio pensando con este remedio a quietar los ruynes animos desta gente. Lo qual no solamente no fue ansi pero comenzando a pagar mi compañia saltaron con ella alguna multitud de soldados de las otras compañias dixieronles que les hazian pedazos si tomavan menos de dos pagas y media porque quando yo les hable y ellos se ofrecieron a dexar media paga para que se rescibiese la compañia de Luis Ordoñez yo les avia prometido de parte de Vuestra Majestad que no les faltarian sus pagas a los tiempos debidos y que esto si les avia faltado porque en Leva vinieron los pagadores mediado el mes y agora sobre Xabrach veynte y dos dias despues del termino que en estos tiempos ellos avian tenido las vituallas muy caras y no en el precio que les fue tasado donde avian recibido recibido grandisima empresa maxime no dexandoles aprovechar del pais como a otros soldados españoles que aca an estado an hecho. Y tras estas palabras levantaron gran tumulto y levantaronse a manera de motin y los capitanes despacharonme una posta a Moran¹⁰⁹ donde por cosa muy necesaria como a Vuestra Majestad tengo escrito el conde me avia enviado a llamar y subito que tuve noticia deste negocio me parti y el conde les escrivio una letra como se devia la qual les llego un poco antes que yo. Pero aunque la oyeron no quisieron hazer lo que en ella se contenia como yo llegue les envie a rogar que me oyesen y holgaron de hazello lo qual por las veces suelen conceder a sus oficiales yo les diye todo mi parescer y lo que convenia al servicio de Dios y de Vuestra Majestad y reputacion y onra muestra y traxeles en memoria lo que ellos me avian ymportunado que suplicase a Vuestra Majestad cerca desta compañia. Pero no aprovecho nada antes me respondieron todas las palabras que arriba tengo dicho que dixeron a mi compañia y juntamente con esto algunos alargo la cabeça vuelta dezian tras mas pesadas de que a mi me pesava tanto que me deseaba ya ver fuera del coro en que me tenian metido. Y esta desverguença me hizo considerar lo que como tengo escrito a Vuestra Majestad usaron con Luis Perez de Vargas quando desenbarco Su Majestad en Genova y ni mas ni menos lo que sucedio al Vivas que sea en gloria en el reyno de Napoles¹¹⁰ que por otra cabsa mas ligera se le desvergonçaron y hizieron motin tan vellaco que duro seis meses y costo mas de

109 Murány.

110 Nápolyi királyság.

ciento y tantos mill ducados en el reyno y al fin les pagaron paga y media mas de lo que les devian. Y ultra estas consideraciones viendome yo al pie de Moran en empresa tan necesaria al servicio de Vuestra Majestad en la qual espero en Dios y en la buena fortuna de Vuestra Majestad que avremos de dar algun buen medio no cure de contestar contra gente tan fuera de razon sino dixeles que en quanto a lo que me proponian de dalles libertad para que aprovechase del pais que no pensasen en tal cosa porque si hasta aqui avia ahorcado por los cuellos de aqui adelante ahorcara por los pies al que no bibese muy rectamente. En quanto a las otras ocasiones que daban para pedir la media paga que eran muy fragiles pero que y aquellos que van determinadamente yr contra lo que de Vuestra Majestad avian suplicado y tratado por la comodidad de su nacion que no pensasen que Vuestra Majestad miraba a tres o quatro mill florines que yo les rogaba mucho que tomasen sus dos pagas y se acometasen y procediese nuestro servicio adelante como convenia y eramos obligados y que las tomasen a buen cuento que yo daria aviso a Vuestra Majestad como los que avian rescibido esta vanderas de Luis Ordoñez la tornavan a licenciar no quiriendo cumplir lo que para ayuda al sustento della avian prometido. Y ansi con este adictamento deshize el tumulto y les hize yr a tomar dineros a cada uno a casa de su capitán y separe luego dos vanderas para yr a Moran como ya tengo hecha relacion por otra mia a Vuestra Majestad y porque pienso que en termino de dos dias o dos y medio no podran llegar a la sumindad del monte delante la puerta del castillo. Envio una cantidad de arcabuzeros espedidos en amaneciendo que seran alla mañana a buen ora porque son muy necesarios para guardar un camino que mucho nos ynputa que esta delante de la puerta del castillo. Luego subira el resto de la gente de mano en mano y no se perdera punto en lo que toca en esta empresa conformre al servicio de Vuestra Majestad.

En lo que toca al tumulto sucedido si no me hallara con esta empresa entre las manos suplicara a Vuestra Majestad mediera licencia para yrme de entre soldados españoles porque tenemos por costumbre dar mas enojo a los principes que servirnus que no valen los servicios que les hazemos, en veynte años yo he atendido a tres cosas prenciplamente. La una a que esto se amortiguase luego y no se estendiese la voz por el pais ni pusiese alteracion en el. La otra a que estos no me perdiesen la verguença para desmandarse a hazer desordenes sino que sepan que el que la hiziese que la ha de pagar. Y la otra a que no hubiese estorbo ni dificultad en la empresa de Moran y que ahogando este negocio entre nosotros que de alla venga el remdei o para que esto no tornase a resucitar en otro tiempo. Y este podra Vuestra Majestad mandar conforme a la necesidad que avra del servicio desta gente concluydo lo de Moran con el ayuda de Dios y podrase licenciar la compañía de Luis Ordoñez y tornar la gente al numero de los mill y dozientos y podranse

entremeter los soldados que fueren unirles en ella en plaças de otros y mutilear que ay en las otras compañías y los tres mill florines que pueden ymportar la media paga que creo que no ymportara mas sacando la compañía de Luis Ordoñez que no le toca y todos los demas que an servido desde Racandorff¹¹¹ aca se podran esquintar en estos meses de ynvierno que no avra que hazer que para la primavera si Vuestra Majestad tuviere necesidad de alguna mas gente para alguna empresa facilmente se puede traer aunque el justo merito seria concluyda esta empresa despedimos a todos y darnos juntamente otra penitencia que satisfaziase nuestro pecado.

Ansi mesmo conviene al servicio deVuestra Majestad el castigo que se hara personalmente en algunos que a otros ombres de ventaja que hablaron palabras perjudiciales sean privados de sus ventajas y se den a otros de las mismas compañías que las merescan y aun a otros conviene sacar de sus plaças y echalos del campo. Suplico a Vuestra Majestad me mande enbiar una letra ppara el mostreher¹¹² y contadores que en tal caso hagan lo que yo les avisare que conviene al servicio de Vuestra Majestad.

Beso pies y manos de Vuestra Majestad por la merced que me haze de Nacosa Ferenç y Quinchi Michal y juntamente con esto suplico a Vuestra Majestad permita que la tasa desto y todo el resto de prisioneros y caballos, ropas y dineros que se hallaron en el castillo se haga una masa y sacado de todo ello lo que vale sirva al pagamento desta media paga porque sera el compartimineto conforme y mas juzio que se puede hazer y de que todos quedaremos mas contentos. Yo no escribo a Vuestra Majestad que lo que es porque el conde me a dicho que a enviado a Vuestra Majestad el ynventario de lo que es muy cumplidamente, ecepto de otros tres o cuatro cavallos que yo he descubierto despues de aca entre estas compañías y una ropa de mantas de hasta treynta y cinco o quarneta florines de valor.

Beso pies y manos de Vuestra Majestad por la merced que me haze en darme licencia para yr me a curar lo qual yo hare quando no aya otra cosa en que entender que meter a ynvernar la gente porque cierto lo he mucho menester y cada dia lo siento, mas plazera a Dios darme salud para que yo pueda servir a Vuestra Majestad cuya s. c. r. perosna deVuestra Majestad Nuestro Señor guarde y en tan grandes reynos y señorios encalce como Vuestra Majestad merece y sus criados y vasallos hemos menester deste alojamiento 4 de julio de 1549.

111 Rajka.

112 Fizetömester (mostrecherr).

Criado y vasallo de Vuestra Majestad que los reales pies y manos de Vuestra Majestad besa
Bernardo de Aldana.

ÖStA HHSStA Ung. Akten Allg. Akten Fasc. 55. Konv. C. fol. 27–28.

11.

Murány, 1549. július 4.

Bernardo de Aldana I. Ferdinándhoz

Miután a katonákat Muránytól négy mérföldre hagyták, Aldana Salm gróf parancsára utánament a hegyre, hogy szemrevételezze a várat. Egy rendkívül rossz úton kellett felmásznia. Három óráig tartott míg a meredek és magas hegy lábától feljutottak a tetőre. Onnan egy sziklaszirtet láttak a várral, ahogy Őfelsége is láthatja azon a rajzon amit mellékel. A vár rendkívül erős, nehéz lesz bevenni. Várja a tüzértséget, hogy megérkezzen, de nagy tanácstalanságban van, hogy hogyan ostromolja meg a várat. Ebben az órában még visszatér a táborba. Két spanyol kompániát felküld a magaslatra, ahol a csehek és Horvátinovits katonái vannak, hogy elkezdjék az ostromárok ásását, ő addig a többivel fél mérföldnyire megközelelti Murányt. A zsoldról részletesen még beszámol majd és ott válaszol a levélre, amit Luis de Barrientos hozott Őfelségétől.

Puesta la gente a cuatro leguas de Moran el conde se vino delante por ver el castillo y los que en torno de el estavan y cuando le parecio que convenia me mando venir para que viesemos el castillo y las cosas pertenecientes para espugnarle y en subir desde el pie de la montaña hasta lo alto estuvimos buenas tres oras porque la altura es mucha y el camino muy aspero. Subido alla veese una roca como Vuestra Majestad vera en ese retrato que da de pensar a los que lo veen y que me parece tanta reputacion acometerla a tomar que aunque nunca se pensase hazer efecto se avia de hazer y ansi venida que sea el artilleria y aderesçados que sean los caminos no se perdera punto de poner toda la diligencia y trabajo que sera posible. Ya me protestado contra el conde que suspenda aqui sin respeto porque es empresa que lo meresce y seria gran falta no provarse en ella todo lo posible. Yo me e vuelto en esta ora a la gente para enbiar dos compañías sobre lo alto donde estavan los bohemios y la gente de Corvato Nobiz y para que comencen a proceder con una trinchera començada hazia al castillo y llegarme con el resto a media legua hasta

que se aderesçen los caminos porque de otro modo no seria posible subirmos de cometer. Yo me vendre ansi no puesta la gente donde a de estar para que no se pierda tiempo en cosa que se pueda hazer. Sobre el pago dare aviso a Vuestra Majestad y responde a la letra de Vuestra Majestad que traxo Luis de Barrientos. Nuestro Señor la s. c. r. persona de Vuestra Majestad guarde y en tan grandes reynos encalce como vuestra Majestad meresce y sus criados deseamos sobre Moran 4 de julio de 1549.

De Vuestra Majestad criado y vasallo que los reales pies y manos de Vuestra Majestad besa:

Bernardo de Aldana

*ÖStA HStA Ung. Akten Allg. Akten Fasc. 55. Konv. C. fol. 29.
[Bernardo de Aldana saját kézírásával.]*

12.

Murány, 1549. július 12.

Diego de Aguiñes¹¹³ I. Ferdinándhoz

A spanyol regimenthez rendelt fizetőmester, Diego de Aguiñes értesíti az uralkodót szándékáról, hogy Bécsbe menjen Niklas Graf zu Salm gróf engedélyével, de a zsoldfizetés okozta problémák miatt helyén marad és várja az uralkodó parancsát. Aguiñes Aldanát hibáztatja a másfél havi (!) zsold felelőtlen megigérése miatt.

Desde antes que se començase la guerra no he scrito a Vuestra Majestad porque de lo que en ella se ha hecho y el buen successo que ha avido en los tres castillos muy particularmente y de personas que en ellos se hallaron a sido informado Vuestra Majestad. De lo demas que ansi toca dar aviso no se ha ofrecido cosa nynguna hasta despues que se rindio Xabrach. Y lo que desde entonces hasta agora al servicio de Vuestra Majestad convenia que supiese tuve determinado de ir yo propio a dar razon de ello, y estando ya de camino para partir con la voluntad y parecer del Conde de Salma a quien despues le ha parecido que por algunos inconvenientes,

113 A naplóban Diego de Aguirre név szerepel, míg ő a saját levelét Diego de Aguiñes néven írta alá. Vö.: 21. sz. levél. De találunk más levelet is, ahol Aguirre néven illetik őt. Mivel kizárhatónak tekinthetjük, hogy a spanyol tercio fizetőmesterei között két, ennyire hasonló nevű személy szerepelt, ezért én az aláírás alapján Aguiñes néven tüntetem fel a továbbiakban.

que se ofrecerian en la paga de en fin de este mes de julio, aviendo prometido el Maestre de Campo a la gente paga y media, casi por ventura se les oviese de dar. Seria imposible darsela con buena orden y solamente a aquellos cuales podría tocar. Estaría yo ausente y tambien me detuvo el querer yo saber primero la voluntad de Vuestra Majestad y no mover sin ella aunque ni Vuestra Majestad sea servido ni yo servir bien en mi oficio. No se puede sino se remedian algunas cosas que por aca pasa que son fuera de la orden y intuicion que yo tengo y esta gente devria tener principalmente los que la gobiernan de las quales son buenos testigos el conde de Salma y estos oficiales que Vuestra Majestad embia con las pagas. Y porque si Vuestra Majestad fuere de ello servido enviendo su mandamiento y se ha dar gestion de lo que aca pasa tan particularmente como es menester. Y entendido por Vuestra Majestad mande dar el remedio que convenga y quando esto no si por escrito Vuestra Majestad mandase que le informe asi mesmo se podra hazer esperando la orden que se me enbiase. No digo agora mas de que Nuesro Señora la s. c. r. persona de Vuestra Majestad guarde y reynos y señorios acreciente de este campo que al presente esta sobre Moran 12 de julio 1549

Humilde criado de Vuestra Majestad que a sus reales manos besa
Diego de Aguiñes

ÖStA HHStA Ung. Akten Allg. Akten Fasc. 55. Konv. C. fol. 31.

13.

Murány, 1549. július 13.

Bernardo de Aldana I. Ferdinándhoz

Aldana beszámol az uralkodónak Murány ostromának kezdeti állapotáról. Két spanyol kompánia két ágyúval a vár közelében ásott árkokhoz vonult. Az ágyúkat 900–1000 lépésre helyezték el a falaktól. A védők szökdösnek és tárgyalásba is bocsátkoztak. A tábornester kijelenti, hogy a megegyezés csakis a csábrági feltételek szerint történhet meg. A vár rendkívül erős, de ha pár nap múlva itt lesznek az ostromlővegek, akkor elfoglalják. Kéri Őfelségét, hogy Andrés López de Llanos-szal üzenje meg, hogy mi történjen a kifizetetlen félhavi zsolddal és Luis Ordóñez kompániájával. Bár a katonák kétszer is felláztak ellene, könyörög, hogy Őfelsége bocsássa meg e bűnüket.

Pocos dias a que avise a Vuestra Majestad como yo avia venido a reconoçer este castillo de Moran. Despues aca el conde me mando venir con toda la gente aqui y quedando las cinco vanderas en lo llano yo me subi con las dos arriba sobre el monte que esta cerca del castillo donde sienpre se a procedido con trincheras para meternos debajo del y señorearnos de las peñas que estan a la parte donde se a de batir. Ansi mesmo se a hecho una plaça sobre el monte que esta al oposito del castillo donde se ponen dos pieças de las de compañia que aqui traemos que aunque es bien la distancia novecientos o mil pasos todavia les hara daño y estorbo en la gente que anduviere por dentro del castillo. A los de dentro se les an hecho todas estas cosas muy duras y ansi cada dia los que pueden se arrojan fuera y se vienen a nuestro campo y los prencipales començaron ayer hablar de ir y a demandar platica. Lo que sobre ello a pasado el conde avisa muy particularmente a Vuestra Majestad y enbia Andres Lopez para que mas enteramente pueda dar noticias de todo. Las cosas estan en muy buenos caminos Nuestro Señor loado y en el espero que en brebe avramos este castillo con mucha reputacion del servicio de Vuestra Majestad porque caso que este no se rinda con las condiciones de Xabrach porque con otras no seria justo tomallo. Tengo por cierto por lo que del castillo y de la gente que dentro ay e reconocido que llegada que sea el artilleria días mediante sera dicho y hecho porque no embargante que el castillo es fuerte sin comparacion todavia le quedó un azar por donde estos pagasen la penitencia de sus pecados que con veynete y cinco reales pudieran averlo remediado. En todo me remito al portador de la presente

Suplico a Vuestra Majestad que con Andrés López mande enbiar la resolucion de lo que Vuestra Majestad es servido que se haga sobre la media paga destes soldados y con la compañia de Luis Ordoñez. Aunque yo tengo escrito a Vuestra Majestad largamente lo que sobre esto a pasado el dicho Andres Lopez podra informar mas particularmente a Vuestra Majestad de la ruindad que por dos veçes an yntentado estos soldados. Y para que del todo no se me vengan a desvergonçar suplico a Vuestra Majestad lo remedie mas con su solita clemençia que no con nuestro merecimiento y ansi en esto como en las pagas ordinarias suplico a Vuestra Majestad mande a sus oficiales que cumplan lo que en este caso muchas veçes les tiene mandado. Ansi de lo que sobre esto pasa como de otras cosas ymportantes al servicio de Vuestra Majestad lleba Andres Lopez en memoria para hazer entera relacion. A Vuestra Majestad suplico le de en todo credito en ellos. Nuestro Señor la s. c. real persona de Vuestra Majestad guarde y en tan grandes reynos y señorios encalce como Vuestra Majestad merece y sus criados y vasallos deseamos de Moran 13 de julio 1549

Humilde criado y vasallo de Vuestra Majestad que los reales pies y manos de
Vuestra Majestad besa
Bernardo de Aldana

ÖStA HHSStA Ung. Akten Allg. Akten Fasc. 55. Konv. C. fol. 33.

14.

Murány, 1549. július 13.

Diego de Aguiffes I. Ferdinándhoz

Aguiffes hadi fizetőmester továbbra se indul el Bécsbe, hogy beszámoljon az ottani ügyekről, miközben az éppen megérkezett fizetőmesterek is jobbnak látják, ha személyesen számolna be. Aguiffes további utasításokat vár.

Despues de aver scritto a Vuestra Majestad una carta que va encaminada con un pliego del conde de Salma me an hablado los oficiales que aqui traen las pagas y me dizen que les pesa mucho de que yo no aya ejecutado lo que pensava hazer que era ir adonde Vuestra Majestad esta, porque les parece que conviene a su servicio. Las causas porque no voy ya por aquella letra las entendera Vuestra Majestad. Hanz Fenause [Fenaure?]¹¹⁴ me dize que scrive a Vuestra Majestad que yo iva a esa real corte y que quando no, que el yria aunque para dezir lo que toca a los españoles le parece que es mejor que yo fuese. Yo les e dicho a el y a los demas que en teniendo orden de Vuestra Majestad para ello o para otra cosa que cumplir luego lo que se me mandare. Tambien me dize que escrivo dando relacion de algunas de las cosas que aca pasan y asi lo haria yo aqui, sino que para todo quiero ver primero la voluntad de Vuestra Majestad. Dixeron me que no enbargante la carta primera mia que digo que a Vuestra Majestad tengo escrita que con letras suyas querian que fuese esta para certificarse mas de que Vuestra Majestad entendera lo que tengo dicho y por esto las scrivo y no para mas. Nuestro Señor la s. c. persona de Vuestra Majestad guarde y reynos y señorios acreciente deste campo que al presente esta sobre Moran a los 13 de julio de 1549.

114 Azonosítatlan szcmély.

Humilde criado de Vuestra Majestad que sus reales manos besa.
Diego de Aguiñes

ÖStA HHSStA Ung. Akten Allg. Akten Fasc. 55. Konv. C. fol. 35.

15.

Murány, 1549. július 19.

Bernardo de Aldana I. Ferdinándhoz

Aldana megkapta Bernardino de Meneses és Alonso de Mercado kezéből Őfelsége levelét. Biztosítja Őfelségét, hogy továbbra is késlekedés nélkül hajtják végre akaratát, bár az elmúlt időkből néhány gonoszlelkű ember kisebb zűrzavarással késleltették feladatuk végrehajtását.

Con Bernardino de Meneses y Alonso de Mercado recebi la carta de Vuestra Majestad y ansi en todo lo que de parte de Vuestra Majestad los dichos an mandado se a seguido conforme al tiempo y empresa en que estamos y si en alguna cosa se ha dado larga conforme a la intención que los sobre dichos trayen de Vuestra Majestad a sido por este respecto pero no faltara tiempo en que al pie de la letra se pueda cumplir. Y no enbargante que algunos ruines ayan dado causa a estas borascas pasadas ninguno bueno ni malo a avido que no aya dicho que el servicio de Vuestra Majestad pase adelante y ansi no se a perdido en el por uno ni se perdera como por letras mias y con mensajero propio tengo avisado a Vuestra Majestad y los presentes portadores podran ynformar mas completamente a quien en todo lo de aca me remito estos capitanes y yo por las mercedes y credito que Vuestra Majestad nos haze y nos da besamos los reales pies y manos de Vuestra Majestad cuya s. c: r. persona de Vuestra Majestad Nuestro Señor guarde y en tan grandes reynos y señorios encalce como Vuestra Majestad merece y sus criados y vasallos deseamos de Moran 19 de julio 1549.

Humilde criado y vasallo de Vuestra Majestad que los reales pies y manos de Vuestra Majestad besa
Bernardo de Aldana

ÖStA HHSStA Ung. Akten Allg. Akten Fasc. 55. Konv. C. fol. 37.

16.

Hely és dátum nélkül.¹¹⁵

Bernardo de Aldana beszámolója a spanyol katonák zendüléséről

Aldana beszámol a spanyol katonaság zendülését kivizsgáló királyi biztosoknak. Bár a katonák ténylegesen megszegték a kötelességüket az uralkodó felé, de a helyzet olyan volt, hogy még a legjobbakat is rosszra készíteti. Csábrág elfoglalását követő konfliktus oka, hogy Salm gróf határozatlan volt és nem mást parancsolt meg Aldanának, minthogy a foglyokat őrizze a váron kívül. A gróf a várba beküldte Ebersdorfot, Teuffelt, Horvátinovicst, Bebeket, az élésmestert és még másokat. Aldana a várkapunál azt mondta nekik, hogy nagy hibát tesznek azzal, hogy a magyarok és a spanyolok között feszültséget teremtenek. Mivel azok nem hallgattak rá, beküldte a várba Pedro de Ávilá-t néhány katonával, majd jelentette Salmnak, hogy sok magyar katona ruhát és pénzt hajigál a kintlevőknek. A spanyolok között nagy elégedetlenség volt, hogy azt amit az ő életük kockáztatásával foglalnak el, mások fosztják ki. Ami a verekedést illeti, nem volt hibás benne, mert a gróffal még előző nap Szitányra ment és amikor visszatért a kapitányok akkor kezdtek rendet teremteni. Salm gróf egyik alabárdosa provokálta ki a verekedést egy kocsmá előtt. A spanyolok hajba kaptak a németekkel és a magyarokkal. Két spanyol megsebesült, és a gróf egyik alabárdosa meghalt, míg Teuffel egyik szolgája megsebesült. Később láttak egy spanyolt sebesülten jönni a magyarok kvártélyá felől, a magyarok ellen fordultak és egyet megöltek. Aldana a gróf egyik mayordomusát kérdőre vonta, aki a kapitányok előtt sértegette őt. Később elfogott két spanyolt, hogy megbüntesse őket és kiszedje belőlük az igazságot, de a gróf Corpus Christi ünnepére való tekintettel szabadon engedte a foglyokat. Ez a verekedés nem tört volna ki, ha nem loptak volna el korábban a spanyoloktól 35 lovat és nem ölték volna meg tíz szolgálójukat. Sőt, ha Ebersdorf és Teuffel nem engedte volna szabadon büntetés nélkül azokat a katonákat, akiket a spanyolok fogtak el az ellopott lovakkal. Szent Iván éjjelén (június 24.) történt lázadás szintén régóta a levegőben lógott. Elkerülhető lett volna, ha a zsold időben érkezik és ha az árak nem emelkedtek volna ennyire meg. Akkor még a vitatott félhavi zsoldot se követelték volna. Szerencsére a

115 Minden bizonnyal Murány vára alatti táborban kelt az irat. Mivel Aldana ebben a levélben megjegyzi, hogy a tüzésérg megérkezése 8–10 nap múlva várható, a 13. sz., július 13-án kelt levélből tudjuk, hogy még nem érkezett meg a tüzésérg, a 18. sz., július 31-i levélből pedig tudható, hogy 30-án érkeztek meg az ágyúk, így a datációt nagy bizonyossággal lehet július 13. utánra és 30. előttré tenni, ezen belül valamikor július 14. és július 22–23. közötti időszakra.

zendülésben akkora rend volt, hogy nem befolyásolta a hadivállalkozás kimenetelét. Az urak kérésének megfelelően beszámol a Léva alatti esetről, amikor az élelmszerek közelében, ahol Salm gróf sátra állt, megsebesítettek egy spanyolt. Az ott lévő spanyolok erre legott összeverekedtek a németekkel és magukkal vitték a sebesültet. Egy nemesember követett egy szolgálot a spanyolok táboráig. Az ott lévő spanyolok rátámadtak és helybenhagyták. Murány kapcsán megjegyzi, hogy nehéz lesz elfoglalni, a tüzéség is csak 8–10 nap múlva érkezik. A vár feladását csakis Csábrág vagy Léva feltételei alapján fogadják el. Végül kéri, hogy a lázongásokat bocsássák meg és járjanak ezért közbe Öfelségénél is, mert se botrány, se pedig késlekedés nem származott belőle. Nem lenne jogos ha 20 gonosztevő tönkretenné az összes spanyol hírnevét.

Por lo que Vuestras Mercedes nos an notificado de parte del rey nuestro señor conforme con la ynstrucion hemos visto algunas cosas de que Su Majestad se halla deservido desta gente española de lo cual tiene mucha razon porque ninguna razon a de aver suficiente para que en desservicio de Su Majestad se mueva gente con tan obligada es a servirle. Pero pues las ocasiones muchas vezes tientan a los buenos para ser malos como es mas necesario apartarlas donde ny malos y buenos rebultos para que no suceda escandalo y ansi quanto al primero capitulo de Xabrach.

Ya que los partidos fueron concluidos fuera bien que el general¹¹⁶ haziendo conmigo lo que otros generales suelen hazer con los maestros de campo me mandara todo lo que convenia hazerse en lo que tocaba a la palabra y al servicio de Su Magestad y si ansi no se cumpliera al pie de la letra hechara me ansi la culpa y la penitencia pero a mi no me mando syno que estuviese fuera del castillo para recoger los prisioneros. Enbio dentro a Heberstorff y a Erasmo Taybel el Bebeque Corvato Novis Pete y el provando maestre¹¹⁷ y otros algunos criados del conde. Estos metieron consigo los mas y allegados que pudieron yo les dixé a la puerta del castillo por una lengua de Heberstorff que hazian gran heror [sic!] en meter confusion dentro del castillo pero no me aprovecho. Hize al capitan Pedro de Avila y al sargento mayor que entrasen dentro con los sobredichos y enbie a dezir al conde lo que pasaba con un tronpeta suyo. Y juntamente que a la barbacana del castillo avia muchos ungaros arimados los cuales tomavan ropas y dineros de los que estaban dentro y que desto y de la gente que avia entrado en el castillo andava

116 Niklas Graf zu Salm.

117 Reinprecht Ebersdorf, Erasmus Teuffel, Bebeck Ferenc, Horvátinovics, Pothó János, németül: 'Proviantmeister', a korabeli forrásokban: 'profiant maister', azaz élésmester.

gran murmuracion entre los españoles diziendo que lo que ellos avian ganado otros lo sacasen. No debido de tener tiempo para remediallo yo no cure de atender syno a lo que mi general me mando que fue recoger los prisioneros y entregarselos enbie por algunos capitanes pero cuando llegaron ya andaba la cosa a mas tomar entre todas las naciones de modo de que sucedio lo que Su Majestad a oydo. Yo quisiera poner luego el remedio pero el conde estaba tan enojado como tenia razon que no dio lugar que se tratase el como otro dia se hizo y los españoles no estavan las causas sobredichas se hallaron tan airados del suceso que sobre ello hizieron lo mejor que yo he visto hazer en otros muchos casos que he visto desta calidad entre los hungaros yo no se que sea hecho.

Cuando a la revuelta que hubo yo no me halle algun cargo della porque hera ydo a Scitna a designar el castillo y vine a tiempo que los capitanes andavan retirando la gente. El que lo començo fue el alabardero del conde junto a una taverna sobrevinieron españoles de una parte ungaros y algunos tudescos de otra. Dieron a un español una cuchillada por la cara y a otro en la cabeça mataron un alabardero del conde hirieron un criado del Taybel y dieron tras el capitan de la guardia del conde y algunos alabarderos que vinieron al ruido hasta las tiendas del conde que estavan hasta dozientos pasos de aquellas tavernas donde sucedio pero esto se le a muy bien provado al conde que no entro onbre en su tienda syno que de alli corrieron hacia el cuartel de los hungaros porque vieron venir un español con una mano cortada huyendo de alla y mataron un hungaro. Yo llegue al tiempo que he dicho y quise tomar el mayordomo del conde para hazer delante del la yinformacion del suceso halle le borracho y començome amenazar con un palo llamandome de pelme en presencia de los capitanes dexelo y fueme prendir dos soldados al uno colgue los braços en la cuerda por saber algo del negoçio y al otro que pensava justiciar me mando soltar el conde el dia del Corpus Christi¹¹⁸. Esta pendencia aunque no sucediera lo del alabardero andava ya preñada porque nos avian hurtado dentro del campo treynta y cinco caballos y muerto nos diez moços y destos se hallaron algunos entre los hungaros. Yo no podia poner guardia al campo porque a los soldados les sobra que hazer. El conde dezia que los uzaros tenian los caballos en la yerba que tampoco podia hazer guardia. Todavia tomamos uno que llevaba dos caballos del capitan Pedro de Avila entregose al conde y enviolo a Heberstorf soltolo otro dia diziendo que era un loco. Tomamos otros dos que llevaban dos caballos de otros soldados. Envielos al conde y en el camino los quiso quitar el alferez de Erasmo al sargento mayor, el se los defendio y los presindo al

118 Június 20.

conde y le dixo lo que pasava pero ni al alfez ni a los ladrones no se hizo castigo de lo que no poco desden hubo entre los españoles.

Lo que sucedio la noche de San Juan¹¹⁹ si motin se puede dezir ya avia algunos dias que andava por reventar las causas a Vuestras Mercedes se las han dicho los soldados en sus presençias. No es menester que yo las escriba bien se que si las pagas hubieran llegado a su tiempo y las vituallas no se hubieron encareçido en tanto modo que los soldados no las podian sufrir ni les bastaban sus pagas para comer que no sucediera nada de esto ni aun yntentaran la vellaqueria de la media paga. Y considerando estas ocasiones y la grandisima estrechura y regla con que se haze bibir a los soldados que nunca les an faltado sirbiendo no solamente de soldados pero de gastadores y de todo lo de mas que a sido menester. No me espanta que tirasen un par de prendas lo cual estuviera mejor por hazer como convenia al servicio de Su Magestad pero en el desorden hubo tanta orden que ni en el presente hubo alteracion ni se dexo de proseguir en la empresa que entre manos traemos y esto ansy en la primera que en la segunda reboluçion. Y Vuestras Mercedes podran ynformar a Su Magestad syno he puesto diligencia en remediar estas necesidades pasadas porque no viniesemos a estos tomando dineros por unas partes y por otras con mucho ynteres sino que pasan de treinta escudos hasta la ora de agora de lo cual el conde me es buen testigo de todo he dado aviso a Su Magestad. Las letras he enbiado al conde sy las ha enbiado o no, no lo se deste ultimo negoçio yo he enbiado persona a posta como lo hare de cosa de ynportancia aunque en ello fuese mas expresa de lo que va.

En lo que toca a la empresa en que estamos no se perdera por este punto pues por tal respeto yo prometi y conlui con los soldados esto de la media paga que Su Magestad no se a servido proveer en ello a los del su consejo lo tarden tanto que no viniendo a tiempo pudiese aver alguna dificultad. Ya yo en presencia de Vuestras Mercedes he dicho al conde la provision que sobre ello hare para cumplirlo con mi hazienda y de mis amigos a lo cual no faltare pues quien es obligado a serbir a Su Magestad con la vida en menos a de tener serville con la ropa.

El castigo que sobre las cosas sobredichas se ha hecho ya Vuestras Mercedes a boca lo he avisado y lo que conviene que se haga por lo ultimamente sucedido ansi mesmo pero esto es necesario que se haga pagados que sean los soldados

Tambien me acuerdo que en la ystrucion de Vuestras Mercedes se hazia caso de un gentilhombre que fue herido sobre Leva sobre lo cual yo pense que hubiera

119 Június 24.

suficientemente escrito pues que hizo el examen [sic!] de lo que pasaba y hallo por verdad lo que agora dire.

En la plaça de las vituallas que era delante de la tienda del conde hirieron un español con una alabarda junto a la tienda del capitan del artilleria y sobre ello su hubieron rebueldo los españoles que alli se hallaron con los tudescos pero otros muchos que lo estorbaron. Los españoles que alli se hallaron y hizieron llevar el escudo en su tienda para que lo curasen sucedio que este gentilhombre andando a caballo por la campaña se enojaron un moço de la propia camarada del herido y entro tras el por el cuartel de los españoles hasta encerrallo en la tienda donde estaban sus amos salieron diziendo no basta que nos quereis matar en nuestro cuartel sino aun aqui venis a maltratarnos. Sucedio esto y cargando sobre el le dieron algunas heridas esto es lo que eran los capitulos de la situacion de Vuestras Mercedes a pasado.

Lo que toca a este castillo Vuestras Mercedes lo an visto y abran reconoçido que syn muy suficiente aparado no se puede expugnar y cuando yo la primera vez lo reconocia el conde me dixo que dentro de ocho o diez dias seria el artilleria con nosotros y que tenia dos gastadores que no sabia que se hazer dellos y que las vituallas eran tantas que se gastarian sino trayase la gente aqui para que las tomese. Yo le respondi que sy ansy era y el pensava dar tan buen recado que no rindiese el castillo sino con los partidos de Xabrach o de Leva y que la gente que yo no pensava traer syno dos compañías para poner conmigo que lo al del monte y las demas estaban muy bien a tres leguas de aqui y tenían vitualla harta. Pero por la orden del conde yo las traxe todas y ya ocho dias que estamos aqui y agora me pone mas dilacion en el poner del artilleria que en el primer dia y el conde me dixo claramente que no sabe que hazerse de vituallas y aun no sabe sy nos echara de aqui la hambre. Gastados no podemos aver uno tan solo los soldados no lo pueden hazer porque no pueden estar arriba en el monte mas de dos compañías de españoles y una de de Corvatonoviz de aydoques y esto tienen harto que hazer y no bastaran a la guardia ansy de las trincheras como de las postas del castillo que ay harto que guardar. De manera que visto nuevos ynconvenientes que el conde me pone es menester que yo le de nuevo consejo que ayamos el castillo con los mejores partidos que pudieremos si es posible y que procure las cosas necesarias que yo arriba digo y tome mas lo por fuerça como el me a dicho que Su Magestad hace grato o con el partido de Xabrach. Las demas cosas que a Vuestras Mercedes he platicado podran ynformar a Su Magestad como vieran que mas conviene a su servicio y suplicalle de mi parte y de todos estos capitanes y soldados. De estas revoluciones pues que por ninguna a sucedido daño ni escandalo general ni particular crueldades ni se a dexado de seguir las empresas que traemos entre manos. Su Magestad haga tanta

merced no tomallas en nombre de motin porque la diligencia que los capitanes y yo hemos puesto y la que hemos hallado en mucha gente de bien seria perdido si la bellaqueria de veynte ruynes con nombre de motin mas ynfamase a todos porque en fin la fama no nombra syno los españoles y todos los que aqui estamos lo somos y lo sentimos de azer cosa que no se fiava que lo particular syno que lo general y al servicio de Su Magestad conviene que los soldados de quien se a de servir sean bien reputados y no ynfamados.

ÖStA HHSStA Ung. Akten Allg. Akten Fasc. 55. Konv. C. fol. 60–61.

17.

Hely és dátum nélkül.¹²⁰

A spanyol regiment katonáinak beszámolója a zendülésről

A katonák beszámolója a zendülésekről. A vádra, hogy megszegték Salm gróf parancsát Csábrág alatt, azt válaszolják, hogy az okozói ennek a tisztjeik voltak, akik a nemzetek között feszültséget okoztak, ahogy ez egy zászlóalj magyar gyalogos és két szakasz (skvadron) spanyol között bekövetkezett. A magyarok kezdtek kihajigálni a várból a ruhát, ami a spanyolokat nagyon bántotta, hiszen ők harcoltak és hullajtották vérüket a várért. A spanyolok közül csak a tiszték zsákmányoltak a várból néhány lovat és ruhát. A legénység nem azért lázadt fel, hogy Őfelségétől valami jogtalant kérjen, hanem mert a király két és félhavi zsolddal tartozik nekik. Sőt az a hír járta, hogy a tábornester írt Őfelségének a katonák beleegyezése nélkül, hogy lemondanak a félhavi zsoldról. Felhívják az urak figyelmét, hogy nehezen élnek, mert az árak a kezdeti, közepes árhoz képest rendkívül magasak és a zsold nem elég, hogy fenntartsák magukat, még ha rendszeresen, 29 naponta is érkezik. Kérik, hogy minderről értesítsék Őfelségét és fizesse ki a király a megígért félhavi zsoldot.

Por haver estado toda la gente junta al llamamiento de Vuestras Mercedes por la diversidad de los soldados no se pudo responder tan cumplidamente como a los soldados quisieramos y tambien porque avía soldados alli que se recogieron mas por saber quien respondía a lo que Vuestras Mercedes nos demandaban que no por

120 Datációra l.: 16. sz. levellet.

satisfazer a Vuestras Mercedes la respondia de lo que pedian y por esto hemos acordado dar cumplida relación de aquello que nos se ha pedido.

A lo que Vuestras Mercedes nos demandaron de la contienda de Xabrach que rompimos la palabra del general la causa dello fueron los dichos oficiales nuestros que metiendo en el castillo diversidad de naciones como fue una bandera de soldados ungaros de a pie y dos escuadras de españoles con una bandera fue la cosa tan deshordenada de entera desta gente que los ungaros fueron los primeros que enpeçaron a echar ropa por las ventanas de fuera del castillo. Que los soldados viendo esto y que lo avian fatigado mejor como ellos y abiendo muerto de nosotros y no dellos entraron a bueltas dellos los sodados los quales no se empacharon en toda cosa sino fue en algunos tantos y algun dicho y si ropas caballos los soldados sacaron eran los oficiales y quien ellos quisieron lo que se hallara ansi.

En lo del lebantamiento de la gente y desorden que se hizo entre los sodados no fue por amotinarnos ni pedir a Su Magestad cosa injusta sino por que de bien de nos el rey dos pagas y media nos quisieron dar una. Estamos los soldados muy necesitados y tambien porque se dezia entre los soldados que nuestro Maestre de Campo avia escripto a su Magestad sin nuestro consentimiento ni que la media paga la aviamos perdonado a bien de nos he dicho un parlamento que la queria entretenir la compañía de Luis Ordoñez lo que no se hallaba ansi.

En lo de nuestro intentamiento hazemos saber a Vuestras Mercedes que bibimos muy trabajosamente porque cuando venimos en este reyno de Hungria a scripto a Su Magestad valian los bastimentos en mediano precio y agora estan tan caros que nuestras pagas no nos bastan sustentar aun que viniesen de veinte y nueve a veinte y nueve [sic!] dias. Y ansi mesmo en la ropa de vestir por lo cual no nos podemos sustentar en aquella honra que todos solemos tenernos sirviendo a nuestro principe bibiendo como bibimos como podemos y comprando el seno que comen los caballos y la paja donde emos de dormir por lo cual suplicamos a Vuestras Mercedes como S. Señores pues an venido de parte de Su Magestad bastimentos como de las pagas porque no se ofresca entre los soldados mas escandalo del pasado de lo qual nos pesa a todos.

Tambien suplicamos a Vuestras Mercedes pues la boluntad de todos los soldados es que se nos de la media paga el dia que nos esta prometido por evitar lo susdicho y porque los soldados estan ynquietos de no tomar un fenique menos de lo que se les deve al fin deste mes y devenido Vuestras Mercedes lo haran con mas custodia de lo que nosotros pedimos que damos besando los muy mag. manos de Vuestras Mercedes.

ÖStA HHStA Ung. Akten Allg. Akten Fasc. 55. Konv. C. fol. 62–63.

18.

Bécs, 1549. július 24.

Bernardo de Meneses I. Ferdinándhoz

Bernardino de Meneses és Alonso de Mercado beszámolója Salmmal, Aldanával és a többi kapitánnyal és katonával folytatott tárgyalásokról. A legénység elégedetlen, mert kevés, rossz minőségű és drága az élelmiszer, annak ellenére, hogy egy kis sereggel gazdag vidéken vonulnak át. A spanyoloknak kell fejvesztés terhe mellett az őrséget ellátni, árkot ásni és nem hagyják őket zsákmányolni, miközben a huszárok és a hajdúk szabadon fosztogathatják a vidéket. E bajok miatt mindenki Salmot hibáztatja. Meneses a többi tiszt és kapitány jelenlétében kérdőre vonta a grófot. A gróf a magyar feleségére való tekintettel és a magyarokkal való jó viszonya miatt nem hajlandó ugyanolyan szigorúan bánni a magyarokkal mint a spanyolokkal. Meneses szerint viszont mindez nem akadályozza meg Salmot, hogy a saját vagyonát gyarapítsa mindenféle módon. Csábrág bevételét követő zűrzavar és konfliktus a spanyolok és a magyarok között nem történt volna meg, ha Salm határozott parancsban teremt rendet. A spanyol katonák zendülése rövid ideig tartott, mert a napfelkeltevel senki sem akarta, hogy lelepleződjék. A felkelést kiváltó elmaradt félhavi zsold a spanyol katonák ellátására szükséges és mivel már megígérték nekik, semmilyen módon nem fogják ezt elengedni, inkább elhagyják Őfelsége szolgálatát. A grófot nem csak a spanyolok, hanem a többiek sem tartják szavahihetőnek. A huszárok és a páncélos lovasok létszámában is nagy hiány mutatkozik, de Teuffel eddig jól irányítja őket. Meneses a nagy távolság (55 mérföld) és a kora miatt betegesnek érzi magát, több napba telt míg egészsége helyreállt.

Por la carta scripta en aleman entendera Vuestra Majestad lo que hezimos Mercado y yo asi con el conde de Salme como con el maestre de campo y capitanes y infanteria segun el mandamiento y [sic!] instruccion que de Vuestra Majestad llevamos. Pero todavia me a parecido por lo que cumple al servicio de Vuestra Majestad estava poco de informacion solamente para Vuestra Majestad de lo que vi y oi alli y es que la gente esta muy quexosa y desabrida por ver la poca orden y descuido que casi en todas las cosas se tiene y principalmente en lo de las vituallas porque aí pocas y ruines y caras es traído en tierra tan abundante y siendo el exercito tan pequeño que de razon no devrian de faltar. Y los que mas faltan en este padecer son los españoles porque como an de estar ordinariamente cabe el artilleria y en sus guardas y trincheras no pueden ir a buscar vituallas, otra parte ni seria razon que fuesen como hazen los huzares y los haidones ni tampoco les darian licencia para

ello antes les hazen pagar el heno para sus cavallos y paga en que duermen y para solamente pan a menester hambre por lo menos dos cruzados al dia y de vino por poco que beva cuatro cruzados y medio y con todo esto muy ruin y poco de lo cual echan la culpa asi capitanes como particulares al general. Y a nosotros nos rogaron por amor de Dios que se lo dixesemos y diesemos algun orden para que se pudiesen sostener alli yo lo dixi luego al conde y despues se lo torne a dezir en presencia de los capitanes y maestre de campo. El se desculpa lo que puede pero concluye diziendo que no puede hazer otra cosa y yo temo que si no se provee de otra manera que Vuestra Majestad no sera bien servido. Dixeronme maestre de campo y capitanes que hablando al conde para que con mas rigor hiziese proveer esto de las vituallas y otras cosas semejantes les respondio que el tenia muger hungara y ganas de vivir entre ellos y que no queria que estuviesen mal con el y aunque los hungaros hagan muchos excesos no ai castigo ninguno para ellos cualquier pecado ve mal que hagan españoles le haze mortal. Pero por esto no digo yo que dexen de hazer desordenes y otras cosas que no seria razon que se hiziesen tambien dizen que no le falta diligencia ni ingenio para hazer su provecho y el lugar que [...] esento de los que están a la rebuelta no a menester sino traer presentes y la desorden y aunque fue causa no aver dado en orden que convenia porque si el conde despues de hecho el concierto lo dixera a los capitanes y les mandara que cada uno echara tanto que los soldados acudieran a sus banderas para guardar que ninguno saliere del castullo hasta que se cumpliese el concierto que ya estava hecho claro esta que no tuviera la desorden que uvo la cual sucedio sin duda ninguna mas de codicia y poca esperiencia del general y las cabeças que por querer romper su palabra y lo que se puso fuera de cosas de comer segun todos dizen otro dia se dio todo al general y todo lo que despues se a hallado se le an dado puesto por nota.

Cuanto a lo del motin esto fue harto mal hecho aunque no duro de las otras ariba [sic!] y en amaneciendo se deshizo porque ninguno se quiso señalarse para ser conocido y solamente fue su nutricion de mandar la media paga que se les devia y estava olvidada medio año la cual en ninguna manera del mundo quisesen perdonar si no que se les pague [sic!] a la fin deste mes juntamente con la paga del enteramente porque de otra manera no tornaran servir y si esto no se puede hazer Vuestra Majestad no se podra servir bien de ellos porque tienen tanta gana de irse que de cual cosa afirma para seguir su voluntad.

Tambien quiero dezir a Vuestra Majestad que ai un gran descontentamiento no solamente entre los españoles pero tambien en muchos de los otros que tratan con el conde por no tener certinidad ninguna en su palabra y si Vuestra Majestad tuviese gana con otra persona mas que con cavallero `particular pienso que V.M. estaria muy mal proveydo de cabeças y pues Vuestra Majestad lo conoçe mejor que yo no

es razon alargar me mas en esto V. M lo proveera segun le parciere que cumple mas a su servicio

Entre los huzares tambien me dizen que ai mucha falta en el numero y que el Diablo¹²¹ se aprovecha razonablemente dellos.

Entre los cavallos armados tambien ai mucha falta segun me dixo el mesmo conde de Ardeque¹²² y que cuando los a menester no puede juntar de ciento arriba y esos mancebillos mal acostumbrados los de mas son una parte los del conde de Salme que sirven a su padre y muchos de sus criados pasan en aquella muestra en fin sepa Vuestra Majestad que como dizen lechetría de entre parientes el pagador que esta aora alla que tiene las cuentas que se llama Hacaz¹²³ sudito de venecianos siempre ha sido criado del conde hasta aora. De la fuerça del castillo de Moran Vuestra Majestad tiene alla el maestre de campo y el conde y los demas segun me dixeron an hecho a Vuestra Majestad entera relacion a mi pareceres es una plaça muy fuerte y si sirviese gente de bien dentro seria dificultosa de ganar.

Yo holgara mucho de poder ir a informar a Vuestra Majestad de lo que alla pasa pero cuando aqui lleigo Mercado con el mandamiento de Vuestra Majestad yo estava harto mal dispuesto pero todavia me puse luego en camino en el cual no padeci poco porque ai cincuenta y cinco leguas muy grandes del mas mal camino de coche que an dado y con grandisima calor y no poco peligro de turcos y marteloses de manera que el camino me a tratado de arto que llegue aqui anoche tan trabajado que fuera imposible pasar adelante y asi quedo que por lo menos a menester mas de lunes para tornar en mi y suplicando a Vuestra Majestad sea servido de acordarse que estoy viejo y no muy sano para comisiones en diligencia que tan poco importan porque bastarian dos en este tiempo para acabarme del todo y Dios sabe que nunca e dexado ni dexare de hazer lo que Vuestra Majestad me mandase teniendo salud para ello y asi quedo besando pies y manos de Vuestra Majestad suplico tenga memoria de mi en lo que se ofreciese Nro. Señor guardele y prospere la real y esclarecida persona y estado de Vuestra Majestad como desea y todos deseamos menester de Viena a 24 de julio año de 1549.

121 Erasmus Teuffel főhadparancsnok–helyettes.

122 Julius Hardegg, a vértessék parancsnoka.

123 Azonosítatlan személy.

Aqui envío a Vuestra Majestad memoria que nos dio el Maestre de campo para que Vuestra Majestad la vea.

humilde criado y vasallo de Vuestra Majestad que a sus reales manos besa.
Bernardino de Meneses

ÖStA HHStA Ung. Akten Allg. Akten Fasc. 55. Konv. C. fol. 39–40.

19.

Bécs, 1549. július 28.

Bernardino de Meneses I. Ferdinándhoz

Meneses és Mercado 24-én kelt jelentésének folytatása, amelyben válaszolnak az uralkodó további parancsaira. A haldokló katonák zsoldjára vonatkozó kérdésben nem ért egyet az uralkodóval, mert csak fölösleges elégedetlenséget szülne a katonák között, mivel a haldoklónak senki sem adna kölcsönt, nem mondanának misét lelki üdvéért, sőt, a temetéséről sem gondoskodnának. A megoldás az lenne, ha Ófelsége elrendelné, hogy a fizetőmester (contador, Diego de Aguiñes) minden hónapban jelentést tegyen a halottakról és az elmentekről. Aldana nyolc alabárdosáról, hóhérjáról és porkolábjáról nem tud semmi biztosat. A mustramesternek (Mustreherr) nincs tudomása a tábornester ezen embereiről. Salm gróf viszont azt állítja, hogy Aldana rendelkezik velük. Úgy tűnik, hogy a tábornester valami miatt elhallgatja létezésüket. A legjobb az lenne, ha az érintett felek közösen írnának egy levelet Ófelségéhez, hogy kiderüljön az igazság, mert az, a külön-külön írt levelek alapján soha nem lesz egyértelmű. A tábornester és a fizetőmester (contador) között komoly feszültség van, emiatt is akart Aguiñes Ófelségéhez menni. A zsoldot csak augusztus 4-e után tudják kifizetni, mert előbb nem érkeznek ők (Meneses és Mercado) Murányba. E zsolddal együtt kifizetik a sok vitát okozó félhavi zsoldot is. Meneses újra rossz egészségre, 40 éves szolgálatára hivatkozik, hogy Ófelsége legyen erre tekintettel. Sürgeti az általános mustrát, hogy a spanyolok ügyét végképp rendbe tegyék.

Por la de 24 que escribía Vuestra Majestad de nuestra vuelta del campo havra entendido por lo que Mercado y yo tratamos por mandato de Vuestra Majestad asi con el general como con el maestre de campo capitanes infanteria española. Después a los 25 recibimos un mandamiento de Vuestra Majestad de 20 a los 26

otro de 21 juntamente con la instrucción a lo caul respondemos en aleman como Vuestra Majestad vera. Por la que todavia me a parecido por esta dezir otras particularidades tocantes algunos puntos que no es necesario dar parte mas de a Vuestra Majestad y es lo uno lo que toca a los soldados que mueren que a Vuestra Majestad parece que no se devrian pagar y esto de mi opinión no se deve proponer a los soldados porque no ai duda sino que se alterarian mucho porque tomandoles la muestra y pagandoles cada mes no pueden quedar a dever al que muere sino la paga que coste con la cual se a de pagar algo de lo que deven y enteramiento misas y con de las y otras semejantes cosas y sobre la paga estando en necesidad siempre les fian y hallan prestado para comer. Pero si saben que muriendo no les an de pagar estando uno malo y herido no hallara quien le fie lugar o de agua y muriendo no le diran una misa ni le encenderan una candela. Pero si la muestra y paga se hiziese de seis a seis meses ternia Vuestra Majestad mucha razón porque podria ser que fuese muerto o ydo el soldado y que no hiziese servido su mes y que el capitan se quisese llevar lo demas como es la costumbre de los alemanes cuando ven la suya no ai duda sino que servia Vuestra Majestad muy engañado. Pero de otra manera no soy de parecer que se les ve tocar en ello los que se van del campo sin licencia es mucha razón que mucho no recibase su paga sino que quede muerta y para saber esto Vuestra Majestad deva mandar al general que en presencia del Maestre de campo y capitanes mande al contador que cada mes dé aviso a Vuestra Majestad de los muertos y ydos y que no se reciba otro en la plaça sin orden de Vuestra Majestad y del general y desta manera no podrán meter los moços y muchachos de que a Vuestra Majestad an informado

En lo que Vuestra Majestad manda cerca de los ocho alabarderos del maestre de campo y verdugo y porquerones que no los tiene ni los trae a la muestra quanto a los alabarderos no sé otra cosa que pueda informar a Vuestra Majestad sino que todas las vezes que Vuestra Majestad a enviado a tomar la muestra a españoles asi a estos como a los pasados a lo cual an ydo Conde de Salme, de Nogerola, don Pedro Lasso, Tovar y yo y otros siempre se hizo buena al maestre de campo y capitanes la primera hoja pero si Vuestra Majestad a tratado de otra manera con estos no lo sé.

En lo de verdugo y porquerones sepa Vuestra Majestad que estando yo agora en el campo otro dia junto con el general y Erasmo Toyvel entró el Mustreherr y escrivano de la muestra con los registros y dixo el escrivano esto de los alabarderos y verdugo yo dixi que lo dezia al maestre de campo. Respondió el general que no era menester por que él savia que tenia siempre verdugo porquerones respondió el pagador diziendo señor no tiene. Dixo el conde si tiene que yo los conozco que me vienien muchas vezes a hablar sobre esto. Va a entender el escrivano que el avia sido la causa que informase lo contrario y pues el general dixo que los tiene y que él los

conoce. Es de pensar que es así en este caso especialmente no estando bien el conde con el maestre de campo y cuanto a lo dicho me parece que bastaría que Vuestra Majestad escribiese al general, maestre de campo, mustreherr y escrivano para que juntamente avisasen a Vuestra Majestad de la verdad de lo que en esto pasa ya que tomasen al contador con ellos no sería malo. Pero si cada uno por sí informan a Vuestra Majestad nunca sabrá la verdad y de este manera se podrá Vuestra Majestad aclarar desto diez días antes que sea tiempo de tomar la muestra venidera del fin de agosto y después podrá Vuestra Majestad ordenar lo que fuere servido porque yendo solamente comisarios para esto más sería el justo que habrían que el provecho que se podría sacar.

La diferencia que Vuestra Majestad dice que así entre el maestre de campo y contador lo que me dijo el contador fue que vieron ciertas palabras sobre el pasar de su herador y que así por esto como porque al tiempo de la muestra vienen a él algunos a la reduda de su tienda y dicen reniego de tal contador si al pasar nos haces algún estorvo si no te damos de estocadas pero como se lo dicen de noche que no lo puede probar y sobre esto quería ir a Vuestra Majestad. Pero otra alteración demasiada que pudiera pasar adelante en desservicio de Vuestra Majestad si el general no lo estorvara como Vuestra Majestad dice en la instrucción yo no la entendí de nadie aunque me informo harto el contador y según la voluntad que me dicen que tiene el general al maestre de campo capitanes y infantería española no pienso que se fatigaría mucho en apaziguar diferencias que entre ellos viniese esto digo porque me parece que cumple al servicio de Vuestra Majestad que lo sepa. Así mismo sepa Vuestra Majestad que ya que nosotros tuviéramos salud para poder ir no fuera nuestra yda para la paga de la fin deste mes de provecho ninguno porque algunos diéramos priesa no pudiéramos llegar allá hasta 4 del mes que viene y ellos an de recibir la paga postre día deste fin falta ninguna porque así nos dijo el conde que cumplía al servicio de Vuestra Majestad que se lo prometiésemos porque el tenía dineros para pagalla y así se les prometió y crea Vuestra Majestad que no avra falta en dársela juntamente con la media que se les devia la cual proveera el maestre de campo. Como por la pasada escrivimos a Vuestra Majestad ni tampoco pudiéramos ir sin tener la carta de creencia para la gente la cual dice Vuestra Majestad en la instrucción que nos envía pero no hizo pues entre aquí y la paga que se les a de dar a la fin de agosto podrá Vuestra Majestad escribir al conde, maestre de campo, mustreherr y pagador que informen a Vuestra Majestad así de los alabarderos como del verdugo y porquerones y de los que se mueren y van y después podrá Vuestra Majestad proveer como le pareciere que convenga más a su servicio. Y si Vuestra Majestad no pensase que lo digo yo por escusarme de trabajo también sería de opinión que para esto no se deven de enviar comisarios porque

como llegan piensan que vienen a cosas de gran importancia como hizieron cuando fuimos y por ser el camino tan ruin, largo y peligroso nos dezían asi general como los de mas que Vuestra Majestad pudiera aver escusado el gasto y otras cosas que callo. Y como me ven viejo y que paso de cuarenta años de servicio parece lo que quiriendose servir a Vuestra Majestad de mi en cosas de diligencia avian de ser de mas tomo y calidad aunque yo conozco no tener avilidad para ello. Y crea Vuestra Majestad que para acabar de disfamar a españoles en Ungria no avia sido menester otro farante sino el que tienen y como español no puedo dexar desentido pesa me mucho de no me aver hallado con tanta salud para poder aver ydo luego avisar a Vuestra Majestad de lo que pasa por hazerlo que soy obligado mas que por esperança que tenga de mudança

Tambien digo que me parece que cumpliria mucho que Vuestra Majestad hiziese hazer muestra general asi de los españoles como de gente de armas y cavallos ligeros con presonas [sic!] calificadas de quien Vuestra Majestad se fie y alli se verá y Vuestra Majestad entenderá la verdad de lo que pasa y podrá ser que los que agora se a dicho mas con infamar los españoles para aquella otra [...] y bien dicho la [...] para lo que toca a la bolsa de Vuestra Majestad lo que menos suma importa es lo de los españoles y a que lo del servicio y provecho fuese todo uno la verdad de lo cual remito a la prudencia y espiriencia de Vuestra Majestad que a visto y provado antes de agora la diferencia de unos a otros Nuestro Señor guarde y prospere la real y esclarecida presona [sic!] y estado de Vuestra Majestad como desea y todos emos menester de Viena a 28 de julio año de 1549.

Umilde criado y vasallo de Vuestra Majestad que sus reales manos besa
Bernardino de Menenses

ÖStA HHSStA Ung. Akten Allg. Akten Fasc. 55. Konv. C. fol. 40–44.

20.

Murány, 1549. július 31.

Bernardo de Aldana I. Ferdinándhoz

Aldana beszámol Murány ostromának kezdeti állapotáról. A tüzérség 30-án érkezett meg, de nem tudták még elhelyezni, mert hiány van ácsokban és árkászokban, valamint katonái közül csak két kompánia van a hegyen, akiknek más feladatokat is el kell látniuk. Horvátinovics hajdúin és a két kompánia spanyolon kívül több nem

fér el a hegytetőn, mert kevés a víz és nehéz felhozni az élelmet. Az ostrom előkészítését éjjel–nappal végzik, de nehezen haladnak vele, mert sziklán kell dolgozniuk. Hiányzik a jó tűzértiszt is, mint amilyen Aldana mesterei, Luis Picaño és Luis Pérez de Baragas voltak. Bár a vár rendkívül erős, mégis bízik benne, hogy rövid idő alatt beveszik. A spanyol katonák hangulata jó és szigorúan felügyelik őket, hogy ne kövessenek el túlkapasokat és jó hírnevet szerezzenek Magyarországon. Salm gróf részletesebben értesíti majd Öfelségét.

De las cosas pasadas entre los soldados e dado suficientemente noticia a Vuestra Majestad. Y por tanto dire solo en que terminos estan las cosas del castillo. El artilleria de Vuestra Majestad acabó de llegar ayer¹²⁴ y no se planto luego poque yo no e tenido gastadores ni carpinteros para las nuevas obras que an de hazer y tampoco los soldados an podido trabajar porque no tengo conmigo en lo alto de la montaña mas de dos compañías. Ya Corvato Nobis comparte de sus aydones y estos tienen harto que haver en la guardia por que no ay agua para mas gente y con gran dificultad nos suben la vitualla. Todavía les e hecho tomar la cura de los cestones y farina y con cien villanos que me an dado cuatro dias a labrar de noche y de dia de modo que espero en Dios para el domingo tener cumplida la obra para asentar el artilleria. Y crea Vuestra Majestad que la mayor parte se labra por peña viva donde a sido bien menester ayudarme de las liçiones¹²⁵ de Luis Picaño y de Luis Perez de Baragas¹²⁶ y e hallado muy gran falta el capitán del artilleria que en estos casos me quitava de gran cuidado lo que agora no ay uno ni ninguno de cuya causa y de no tener los artifices nescesarios no se espante Vuestra Majestad si la empresa no se haze tan breve pero yo espero en Dios y en su bendita madre que en breve el castillo sera de Vuestra Majestad y este mal onbre sera castigado. La fortaleza es fortisima pero yo e bien dado a entender al conde alguna parte donde se puede tener toda bien a esperança con la ayuda sobredicha y asi suplico a Vuestra Majestad que este contento desta empresa y de pensar que estando el castillo en su poder con muy poca empresa se puede poner en terminos que se pueda estar a batir el que estuviere dentro contra toda la potencia humana. Si tiene que comer todos los soldados estan de bien animo con ellos tiene la mesma vigilancia que siempre para que todos cobremos buen nombre en Ungría porque a ellos no se les olvida de referir cada dia. Esta es muy a regla que se les den sus pagas dia al dia porque de otro modo no pueden vivir. En todo me remito al conde ansi en lo de castillo como en lo de los

124 Július 30., kedd.

125 Helyesen: 'lecciones'.

126 Spanyol tüzérkapitányok. Vö.: Szakály, 1986. 62. p.

soldados porque creo que lo entiende de mejor que yo y el avisava largo a Vuestra Majestad cuya s. c. r. persona Nuestro Señor guarde y en aquellos reynos y señorios ensalçe que Vuestra Majestad meresce y sus criados y vasallo deseamos de sobre Moran ultimo de julio 1549.

Criado y vasallo de Vuestra M. que los reales pies y manos de Vuestra Majestad besa

Bernardo de Aldana

*ÖStA HHSStA Ung. Akten Allg. Akten Fasc. 55. Konv. C. fol. 46–47.
[Bernardo de Aldana saját kézírásával.]*

21.

Murány, 1549. augusztus 15.

Diego de Aguiffes I. Ferdinándhoz

Megkapta őfelsége 20-án kelt levelét és teljesíti az abban foglaltakat. Értesíti őfelsége akarataról a mustárt levezető urakat is. Meneses és Mercado értesítette őt, hogy őfelsége szolgálatát jobban el tudja látni, ha nem megy most Bécsbe, bár ez neki nagy nehézségeket okoz, mert épphogy csak kigyógyult valamilyen betegségből és a jövedelméből nem tudja ellátni magát, sőt nem élhet azokkal a módszerekkel, amivel a katonák szoktak, ha valamiből szükségét szenvednek. Ő is, mint katoná, és nem mint fizetőmester vett részt az első sikertelen rohamban. A többről Luís Vélez de Mendoza tudósít majd személyesen.

Una letra de Vuestra Majestad recibi fecha a 20 de julio y lo que por ella manda se cumplira al pie de la letra y cierto espero en Dios que se remediara parte de lo que a menester ser remediado tocante al servicio de Vuestra Majestad. Y como hombre que tengo inteligencia en lo mas y aun en todo dare aviso de ello a esos cavalleros que Vuestra Majestad manda que vengan a tomar la muestra para que ellos dexen en todo buena orden aunque dello quisera dar yo propio relación a Vuestra Majestad para que en ello proveyese lo que conviene. Mas como tengo dicho agora con la venida de Meneses y Mercado se hara solo resta lo que ansi me toca para aver de hazer el viaje que pensaria mas pues Vuestra Majestad todavia dize que sera mas servido de que yo no dexé de asistir en esto que me tiene mandado quiero cumplillo aunque fuese con mas trabajo y necesidad de la que paso que esta es a causa de

algunas enfermedades que despues que a este Reyno vine e tenido de que ya estoy mejor y de que andando en el campo apenas puedo sustentarme con la merced y partido que se me da porque ansi no me son permitidas muchas libertades de las que la gente de guerra suele usar y el bivar como es razon me tiene alcançado por lo qual humilmente suplico a Vuestra Majestad sea servido de mandar que yo sea proveydo de alguna ayuda de costa conque pueda ser sustentado.

El buen suceso que a avido esta jornada de Moran ya tiene de ello aviso Vuestra Majestad y mas particularmente lo entendera agora del capitan Luis Velez que va a dar relacion completa que se hallo en ello. Solo digo yo a Vuestra Majestad que como soldado y no como contador me halle en el asalto que se perdio y que en el vi de que los soldados hizieron todo aquello que devian de hazer segun es costumbre en esta nacion y que costo hombres que solos ellos bastavan a ganar una bapalla tan peligrosa como fue aquella mas otro dia fue Dios servido que lo que las fuerças faltaron supliese la buena fortuna de Vuestra Majestad y el temor (que como es razon) le tienen y asi espero que sucedera todo lo que tocara a su servicio pues no pretende sino hazer el de Dios el qual guarde la s.c.c. persona de Vuestra Majestad y en reynos y señorios acreciente de Moran dia de Nuestra Señora, 15 de agosto de 1549.

Umilde criado de Vuestra Majestad que sus reales manos besa
Diego de Aguiffes

ÖStA HHStA Ung. Akten Allg. Akten Fasc. 55. Konv. C. fol. 48.

22.

Murány, 1549. augusztus 16.

A spanyol regiment kapitányai I. Ferdinándhoz

A spanyol regiment kapitányainak kísérő levele Ferdinándhoz, melyben hálát adnak az Úrnak a hadjárat sikeres befejezéséért és további hűséges szolgálatukról biztosítják az uralkodót. A várostrom menetéről részletes jelentésben számol be a tábornester és a leveleket átadó Luis Vélez de Mendoza.

Porque el capitán Luis Velez va a dar cuenta a Vuestra Majestad y a hazer relación de las cosas en este castillo sucedidas nosotros seremeos escusados de otra relación sino remitirnos a la suya y a la que el maestre de campo escribe por las

cuales Vuestra Majestad entenderá la grandísima fatiga y trabajo con que se a concluydo esta empresa. Damos muchas gracias a Nuestro Señor que ayamos sido parte para servir en cosa tan ymportante y esperamos en el nos la aumentará para hazer mayores servicios y pues en esto se funda muestra voluntad a Vuestra Majestad suplicamos nos ponga en su memoria como de tan grato y valeroso príncipe se espera y especialmente los españoles ansi generales como los particulares lo esperamos de Vuestra Majestad guarde y en tan grandes reinos y señoríos encalce como Vuestra Majestad merece y sus criados y vasallos deseamos de Moran 16 de agosto de 1549.

Criados y vasallos de Vuestra Majestad qe los reales pies de Vuestra Majestad besamos

Luis Vélez de Mendoza

ÖStA HHSStA Ung. Akten Allg. Akten Fasc. 55. Konv. C. fol. 50.

23.

Murány, 1549. augusztus 16.

Bernardo de Aldana I. Ferdinándhoz

Aldana részletes beszámolója Murány ostromáról. Miután hatalmas nehézségek árán kialakították az útegek helyét a sziklában, augusztus hetedikétől, szerdától, augusztus tizedikéig, szombatig lövették a vár sarkantyúját és a kapuhoz közeli tornyot. Elfogyott a lövedék, ezért vasárnap hajnalban rohamot indítottak. Luis Vélez de Mendoza és Ulloa kompániái a kaputoronyban lévő úteget támadták, míg négy kompánia a sarkantyúban elhelyezkedőt. Horvátinovics Bertalan hajdúit szétszították a spanyolok között, míg Bebek Ferenc magyarjai a vár mögötti sziklás meredélyre másztak fel. Luis Vélez és Ulloa csapatait visszaszorították a védők. Közben egy távolabbi ponton négy katona bejutott a várba, de Basó Mátyás felfedezte és kiűzte őket. Két óra csata után az ostromlókat Aldana visszarendelte. Ekkor hírt kapott arról, hogy Bebek katonái sikeresen megszállták a vár mögötti meredélyt. Átküldte Luis Ordoñez kompániáját. A nagy veszteségek miatt Basó Mátyás tárgyalást kért, amely lefolytatását a völgyben tartózkodó Salm gróf Horvátinovicsra és Luis de Barrientosra bízta. Aldana szerint csakis Csábrág megadási feltételei alapján lehet tárgyalni. Miután a tárgyalások kudarcba fulladtak Salm és Aldana hétfő reggel felment Bebek katonáihoz, ahol a várfalon őrködő néhány védővel

megegyeztek, hogy beengedik őket egy kiskapun. Hétfő éjszaka Basó megszökött, majd másnap a vezér nélküli védők szökdöstek a várból és kinyitották a hátsó kiskaput, ahol az ott lévő magyar és spanyol katonák betörték. Aldana külön figyelmet fektetett arra, hogy a spanyolok és a magyarok ne vesszenek össze a zsákmányon, mint a korábbi esetekben. A spanyolok elvesztettek 50 katonát és több mint 100 sebesültjük volt. A vár rendkívül erős, akár négyezer embert is be tud fogadni és kevés védővel is nagy csapatokat köthet le. Jó az ellátása, kút és ciszterna is található a várban. Az ostromhoz öt ponton kell seregeket elhelyezni a vár körül. Kevés kincset találtak. A raktárakat, kamrákat szemrevételezték és kulcsokat csináltattak hozzá. A fő foglyokat, Basó Mátyást, a testvérét, Basó Domonkost Tárnok Ferenc várnagyot Salm saját maga számára foglalta le. Ezt Aldana rendkívül nehezményezte, mert a hadiszokás szerint a legfőbb ember, Basó Mátyás a vezért, azaz Salmot illeti, de a többi azé, aki foglyul ejtette, azaz Aldanáé. A gróf a három főembert le akarta fejeztetni, míg Basó Mátyás három gyerekét életben hagyta. Aldana hangsúlyozottan kéri öfelségét, hogy az eddigi zavargások Murány bevételeivel bocsássanak meg a spanyol katonáknak, mert az itteni teljesítményük elfeledtetni a korábbi dolgait. A spanyolok közül a legmagasabb rangú halott Hélices törzsörömester. Helyét Andrés López de Llanos-szal szeretné betölteni. A vitatott félhavi zsoldot kifizették, de ebből nem kaptak azok, akik Rajka után csatlakoztak a sereghez, így Luís Ordoñez kompániája, sem a tiszték és altiszték. Elesett Ochoa de Salazar is, aki a várostrom elején tüntette ki magát cselekedetével. A jutalmát a seregben harcoló unokatestvére, Pedro de Salazar kapta meg. Aldana jelenleg kompániájával a várban szállásolta el magát. Elhelyezték belül a négy ostromágyút is. Téli szállásra vonulnak rövidesen és ő személyesen Bécsbe menne jelentést tenni és meggyógyítani sérüléseit. Augusztus 15-én, csütörtökön Mária mennybemenetelének ünnepe alkalmából énekes misét tartottak.

Plega Nuestro Señor de dar a Vuestra Majestad tantas victorias como todos sus criados deseamos y porque ya creo que Vuestra Majestad terná noticia de la de Moran en esta haré relación de todo el proceso desta guerra. Después que me pusieron el artillería en esta montaña yo me di toda diligencia en hazer las plataformas para asentalla lo qual se hizo con gran dificultad por averse de cortar todo en peña pero con el ayuda de Díos se hizo porque todos estos soldados tomaron esta empresea muy a pechos según la calidad della lo requería. Començamos a batir miercoles a siete de agosto y batimos hasta aquel sábado a los diez en el cual tiempo se batió todo lo que fue posible en una punta del castillo y en un torreón cerca de la puerta. La muralla se halló más fuerte de lo que della teniamos ynformación y a este tiempo que digo se nos acabaron las pelotas y visto

que aquí no estavamos cerca de Viena para enbiar por ello como en Leva y que no avia otro remedio que encomendarnos a Díos y tentar la fortuna determinamos para el domingo por la mañana de dar el asalto. En esta manera que dos compañías de españoles la de Luís Vélez y Ulloa tomasen la noche unas peñas que estavan cerca de la puerta para que desde allí pudiesen aremeter a la batería que se hazia en el torreón y cuatro compañías que se pudiesen lo más cerca que fuese posible de la otra batería del espadón para aremeter. Ansi mesmo otra compañía que fuese por una entrada que yba largo del castillo y que enprehendiesemos de subir por ciertas peñas sobre las cuales siempre aviamos reconocido no aver guardia por la aspereza dellas. Los aydoques de Corvato Nobiz se pusieron cerca de las vanderas de los españoles y los del Bebech¹²⁷ se les dio signo que subiesen por una peña que estava cerca de las espaldas del castillo y se apoderasen della. Con esta orden el domingo por la mañana en subiendo el sol se començó el salto del castillo. Las banderas que acometieron por la batería de la punta estupieron la batalla todo lo que fue posible tanto que tenían ya los enemigos por aquella parte muy desmayados y los nuestros se mejoraban en gana del muro aunque con grandísimo daño por las muchas piedras que caian sobre ellos con las que se les despeñaron a muchos por las peñas abajo porque no avia lugar en toda la batería donde el onbre pudiese firmar los pies a la segura. Pero con todo esto se entrara por allí sino sucediera que la compañía de Luís Vélez y de Ulloa que estavan puestas a la otra batería no tuvieron lugar por la yncomodad y aspereza del sitio para allegarse con golpe de gente al muro y provando los soldados de allegarse pocos a poco como mejor pudieron eran tantos los travezos que tenía y las piedras que cayeron que nunca los dexaron juntar para poder dar el asalto de modo que fue fuerça retirarse a las porpias peñas donde ansi mesmo se recibía mucho daño. En este medio los que yvan por las peñas asperas subieron cuatro soldados hasta entrar dentro el propio castillo y antes que los demás que los siguian pudiesen subir fueron descubiertos por el Boxi Matias que andava a caballo por el patio del castillo recorriendo a una parte a otra el cual con gran esfuerzo retiro la mayor parte de la batería de la puerta y echó fuera estos cuatro soldados antes que fuesen socorridos de los que abian detrás porque se abia muy poco a poco y muy peligroso. Y quedando allí guardia paso con el resto de su gente a la batería de la puerta y reforzó de tal manera con piedras artifices de fuego los que le echavan entre la gente y en ardiendo un poco despedian cien pelotillas como escopetas que fue parte para resestir a los nuestros que tan bien estavan ya fatigados por aver dos horas que andava el asalto. Yo viendo el lugar hera tan

127 Bebek Ferenc, a helyi nemesség által kiáltott csapatok vezetője.

estrecho ni podriamos refrescarnos ni ayudarnos unos a otros determiné de retirar la gente para con mayor comodidad debatería tornar a dalles otra batalla remediando las faltas que en el primer asalto se avian reconocido por la gran fortaleza del castillo y ansi avisando dello al conde lo puse por la obra. Y en retirándolos tuve aviso como los húngaros del Bebech estaban sobre la peña a las espaldas del castillo y envie luego alla la compañía de Luís Ordoñez para asegurar que estuviere siempre por nosotros y tentar de allí para que siempre se les hiziese el daño que se pudiese para tornallos apretar por más lugares. Pero el daño que se les hizo en su gente fue tanto que no determinaron de esperar la segunda prueba porque fueron heridos los dos hermanos de Matias Bajo y muertos mucha cantidad de gente y entre ellos los ocho principales que la gobernaban y ansi mesmo se huyeron en aquel estante veynte y dos soldados. De modo que ellos viéndose desta manera antes que llegasemos con las banderas a los quarteles nos an dado una carta hablando en partidos y como la respuesta fuese con cañonazos y procediendo siempre con nuestras trincheras y aparatos mas adelante tornaron luego a demandar plática y el conde se la concedio y enbio luego a Corvatonoviz y a Luís de Barrientos y el Boji Matias salió y hablóles y les dio algunos capitulos tan desonestos que yo le pedí por merced al conde que no les concediese otro partido sino al de Xabrach o veramente me dexase tornar a darles otro asalto acometiendo también por la parte de las peñas que les teníamos tomadas porque verdaderamente con el ayuda de Dios salieramos con la empresa. El lunes siguinete subimos el conde y yo a la peña y demandaron plática los que guardava el castillo en aquella parte y dieron algunos dellos a entender que se salierian y aun darian lugar por donde entrasen en el castillo a estos tales se les respondió lo que convenia. Y esa noche viendo Boji Matias andar alterado hurtose de sus hijos y hermanos y de todos los de mas y con algunos de los suyos se huyo aunque Dios fue servido que lo prendiesen en el camino. Y tres o cuatro oras después del huydo echandole menos en el castillo salense huyendo otros muchos y algunos acudieron abrir un postigo que salia a las peñas por el que entraron los españoles y hungaros que estaban sobre las peñas y salieron mucha cantidad de ombres y mujeres de los del castillo y el resto de la gente se huyo. Ansy mesmo sintiendo el temor acudieron a la bateria de la puerta muchos soldados de los que heran de guardia de la artillería y trincheras y aun acudian todos los demás del los quarteles si el capitán Pedro de Avila y Luís de Barrientos no los detuvieran como yo se los ordené hasta ver que hera. Yo entre en el castillo al tiempo que ya estava todo saqueado. Y atendia a poner en cubro ciertas mujeres que avian quedado y tres hijuleos del Bajo Matias y dos hermanos suyos

que estaban heridos y a Fran Estorno¹²⁸ otro deudo o amigo suyo de los prencipales. Del castillo tuve gran vigilancia en que no se rebolviesen españoles con hungaros sobre la presa y avise al conde de la huyda del Bogi Matias y aunque se enbio por muchas partes tras el no le prendio nadie syno que Dios le prendio como creo que el conde lo escrivi más largo a Vuestra Majestad. En el asalto que se dio el dia antes en este castillo nos trataron mal la gente porque nos mataron cinquenta soldados de los buenos que teníamos y nos hirieron mas de ciento y los que quedamos bibos era con determinación de morir todos en la empresa o morir por el servicio de Vuestra Majestad. Es tanta la fortaleza del castillo y las grandes calidades que ay en el que yo no lo sabría contar pero Vuestra Majestad lo entenderá mejor por los disignos y retratos quede se le enviar y an enbiado y los prencipales que yo en este castillo hallo son ultra de su fortaleza que es tan grande que se pueden recoger en el quatro mil onbres sienpre que fuesen menester en el y puede se guardar con muy poca gente a toda la defensa del mundo como parece por la defensa que nos hizieron a nosteros ciento y veinte onbres que dizen que avia en el castillo y ayudándose de las mujeres y muchachos que en parte pelearon tanto como ellos sirviéndoles de piedras y arrojándolas ellas ansy mismo. Tiene aparejo para poder tener grandisimia cantidad de vituallas y para poder tener agua dentro en el propio castillo de cisternas y pozos ansi de los que tiene como de los que se puede sacar una fuente de agua arriba porque corre muy cerca de allí y tenella en parte donde no se le pueda cortar nadie. Y para quitalle el socoro es menester tener gente en cinco partes los terminos y confines en que esta Vuestra Majestad lo sabe mejor que yo. No pense que tantas calidades concurren en una fuerça tan suprema como esta. Me parece que falta de poner en perfición de lagunas cosas necesarias como el capitán Luís Vélez portador de la carta podrá ynformar a Vuestra Majestadt al cual me remito ansi en esto como en otras cosas que lleva ynformación para tratar con Vuestra Majestad.

Este castillo tenía fama de gran dinero y hasta agora no se a descubierto valor de mil florines que entre los hungaros y españoles se a saquedado de plata y dineros y otra de otros dos mil de otras ropas diferentes y algunos cavallos. Como fue el dia claro el conde vino al castillo y me mando que yo le pusiese la guardia de manera que el castillo y las municiones de el estuviesen a muy buena custodia. Yo hize subir toda la gente y meti mi compañía dentro y puse la guardia según vi que convenía al servicio de Vuestra Majestad. Luego en continente hize hazer llaves a todas las camaras y municiones las que yo les entrego al provando maestre después

128 Tárnok Fercnc, Murány várnagya.

de aver puesto el y el comisario Azelles¹²⁹ puesto por memoria todas las municiones que avia tambien en el que dará al conde entera relación a Vuestra Majestad de lo que es y por tanto yo se he escusado proque no tengo mandado de Vuestra Majestad para hazer relación sobre ello.

Al tiempo que entré en este castillo yo dieron por prisioneros a Matias Bajo y a Dominico Bajo¹³⁰ su hermano y a Fran Estorno y los tres hijos del Bogi Matias encontrando el conde se los puso donde estavan puestos a buen recado. Y le dixé que conforme a la vsancia que solemos tener con nuestro emperador con nuestros generales el señor prencipal era suyo y los demas prisioneros del que los tomase pero pues estos estavan en mi poder que mirase lo que convenia al servicio de Vuestra Majestad que se hiziese de ellos. Dixome que quería cortalles las cabeças a todos tres y guardar los tres niños por algun respecto si esto conviene al servicio de Vuestra Majestad y se pone en execucion la cosa del mundo es de que yo mas merced recibo y aun no dexare de eso hasta al conde que castige a todos estos asperamente pero si alguno se salvare la vida tampoco Vuestra Majestad sera servido que se quite a cuyo fuere como se usa en todas las cosas salteadas y tomadas por fuerça.

No puedo dexar de suplicar a Vuestra Majestad tenga memoria que esta poca gente que a venido en su servicio en estos brebes dias an hecho a Vuestra Majestad mayores servicios que ninguna cantidad de gente de la que de nuestra nacion a pasado a tal servicio aunque aya sido en mucha mas cantidad y en mas largo tiempo por donde merecen que si en alguna cosa an herado contra el servicio de Vuestra Majestad por los servicios ante esos le sean perdonados y por los que an hecho despues en esta notable empresa se acuerde Vuestra Majestad dellos. Porque en verdad juro a Vuestra Majestad no me acuerdo despues que soy soldado en empresa tan trabajosa ni donde tan pronto viesse la gente de guerra en servicio de su principe como en esta de Moran porque todas obras en que emplearon mill gastadores un mes entero nunca hemos alcançado ciento de modo que fue necesario remitirlo a las manos de los soldados ansi mesmo toda el artilleria ellos la tiraron a braços por un camino aspero desde la montaña donde nos la subieron hasta la montaña donde esta el castillo y hasta asentalla en las plataformas. Y crea Vuestra Majestad que toda la llave del buen servicio a estado y esta en el buen gobierno de los capitanes los quales sirven con aquella voluntad y deligençia que son obligados a Vuestra Majestad como su señor natural y pues el remate hasta esta ora a sido tan bueno Dios sea lodado justo es. Yo suplico a Vuestra Majestad se acuerde dellos pues sera

129 Azonosítatlan személy.

130 Basó Mátyás, Basó Domonkos, Mátyás testvérc.

para hazelles a ellos merced y para remedio en esta de sus necesidades y para exemplo de otros muchos que desean estar en servicio de Vuestra Majestad y aun la autoridad de la empresa lo requiere. Y tengo por mi que conviene al servicio de Vuestra Majestad que adonde llegasen las nuevas de lo que escribian de Vuestra Majestad sea hecho aya tambien alguna noticia de la cuenta que Vuestra Majestad tiene y siempre a tenido con los que bien le sirven.

Entre los que en esta empresa murieron fue la principal persona el sargento mayor¹³¹ que sea en gloria y pudiese Vuestra Majestad loar que nunca principe en semejante cargo perdio mejor servidor. Y como este cargo sea uno de los mas necesarios entre la gente de guerra conviene al servicio de Vuestra Majestad que sea luego proveydo y entre las personas que aqui ay suficientes para el tal cargo es uno el alferez Andrés López de Llanos de quien Vuestra Majestad tiene noticia siendo Vuestra Majestad servido hazerle a el la merced y la reciben yo y y los demas deste tercio

Quando el dicho Andres Lopez llego aqui yo avia aprestado ya la media paga a la gente y aviendo tomado el conde de Salma cantidad de algunos dineros de los mercantes que con nostoros hemos traydo y no aviendo los menester yo les pedi por merced que me los diese y le hize las cautelas necesarias por ellos y emplee los en dar la media paga a la gente porque andando las cosas como arriba tengo escrito convenia ansi al servicio de Vuestra Majestad. Los capitanes alfereses y sargentos no la quisieron recibir ni tampoco se dio a la compañía de Luís Ordonez ni a ninguno de los que se an dado plaça despues que se llego a Rocondorff hasta agora en todo se procuro lo que fue posible para que la suma del pagamento fuese menor porque como dizen del mal lo menos.

Yo he encargado mucho al conde los muchos heridos que tenemos tambien suplicando a Vuestra Majestad se acuerde dellos porque gran compasion ver su trabajo y sera una santissima limosna todo lo que con ellos se hiziere.

Uno de los buenos soldados que aqui murieron fue Ochoa de Salazar y porque el hera de mi compañía la ventaja que aca se le paga se repartió en dos soldados de la propia que se señalaron en esta empresa otros dos escudos se le prestavan que la cosa de Vuestra Majestad. Aqui esta Pedro de Salazar primo del muerto y sobrino de Julian Salazar que de tres ombres que en Leva y aqui an peleado a sido el uno y prometo a Vuestra Majestad que tiene en el tan bien servidor en este arte como su tio Julian de Salazar en lo que sirve por donde a mi me an obligado a hazer esta partiular relacion para suplicar a Vuestra Majestad tenga noticia de ello.

131 Héliccs örmester.

Yo estoy con mi compañía dentro de este castillo dando horden en apararlo que de presente se puede en hazer abrir un camino para meter dentro las cuatro pieças gruesas de Vuestra Majestad y tambien las hare cubrir y adereçar como se conviene. Hecho esto nos yremos a los alojamientos porque la gente tiene mucha necesidad de reposar algun poco y de dar recado a nuestros heridos y recibiendo yo la merced que Vuestra Majestad me hizo de la licençia dada orden en todo lo que se convenga yre yo a a buscar algun remedio de mi mal que se a aumentado en esta empresa. Ansi del travajo como con dos comones del Bebech que todos ellos son los mas vellacos que he visto en mi vida. La mejor empresa que con ellos se pudo hazer fue que mataron dos artilleros de los que los governanvan que heran tan grandes vellacos como ellos. Nuestro Señor la s. c. r. persona de Vuestra Majestad guarde y en tan grandes reynos y señorios encalçe como Vuestra Majestad merece y sus criados y vasallo deseamos deste castillo de Moran a 16 de agosto de 1549.

Ayer dia de Nuestra Señora se dixo misa cantada en este castillo de Vuestra Majestad porque yo ansi se lo avia prometido y ella fue servida alcançarnos la gracia para que se cumpliese.

Humlide siervo y vasallo de Vuestra Majestad que los reales pies y manos de Vuestra Majestad besa
Bernardo de Aldana.

ÖStA HHStA Ung. Akten Allg. Akten Fasc. 55. Konv. C. fol. 52–54.

24.

Rimaszombat, 1549 augusztus 25.

Bernardo de Aldana I. Ferdinándhoz

Pénteken, 16-án Aldana átadta a foglyokat Salmnak. A gróf ki akarta végeztetni a főembereket, ezzel nagy anyagi kárt okozott Aldanának. A tábornester kérte, hogy Tárnok Ferencet hagyja meg neki, mert a várnagy saját akaratából 500 escudót ígért az életéért cserébe, de hajlandó lenne megadni 1000, vagy 1500 escudót is, véli Aldana. Salm közölte Aldanával, hogy ő szívesen megmentené a főemberek életét, de Bebek Ferenc akar velük végezni, mert gyűlöli őket. Aldana sérelmezi, hogy a gróf jobban figyelembe veszi a magyarok vezetőjét, mint őt, aki a spanyoljaival együtt az egész hadjárat sikerének záloga volt. A gróf megbízásából még aznap a várban ásott a két királyi biztos Tárnok fiának útmutatása szerint és nagy mennyi-

ségű elrejtett pénzt vittek ki a várból, amely Aldanára volt bízva. A spanyol felháborodva börtönbe vetette a két királyi biztost (commissarius) és tiltakozott volna Salmnál, de közben az indulni készült Rimaszombatra és nem tudott vele tárgyalni. A gróf Aldana segítségére otthagyta az egyik biztost, hogy a környező területről 20 kocsit szedjenek össze, de Bebek a saját embereit és lőszert szállította el a kocsikon. A spanyolok ott maradtak a várnál az összes lőszerez, állásaiban lévő ágyúkkal, de élelem nélkül. Aldana kiküldött 100 katonát, hogy szerezzenek szekereket. 30 kocsit találtak, ezekből húszban elvitette a sebesülteket és két kompániát, a maradék tizzel pedig élelmiszert szállított. 100 helybéli segítségével megtisztították a várat és a mezőn található négy ágyút, lőszert a várban helyezték el. Majd Azebes biztosnak átadta a várat az összes tartozékával együtt, élelmiszereivel. Ideiglenesen otthagyta Luís de Ordoñez-t kompániájával, de kéri Őfelségét, hogy cserélje le a spanyolokat megbízhatóbb német védőkre, mert egyre nagyobb számban szöknek, és ő nem tudja Murányból a hágókat és az utakat ellenőrizni, és a szökevényeket elfogatni.

Con Luís Vélez escrivi a Vuestra Majestad svficientemente lo que importaba a la toma de Moran. El viernes siguiente por la mañana el conde me enbio a dezir con un capitán de ungaros que le enbiase los prisioneros que yo tenía para hazer inporte de ellos. Yo se los enbié luego y le enbie a dezir que de las faltas que me hazian los hermanos de Matias Basso que yo no me curava aunque fuera muy mayor cantidad pues que el me avia dicho que convenia al servicio de Vuestra Majestad cortalles las cabeças juntamente con su hermano pero que la de Estorno que la reservase si al servicio de Vuestra Majestad no ymportava otra cosa. Porque de su propia voluntad a la primera palabra me avia prometido quinientos escudos y tenga por cierto que daria mas de mill como el propio conde me a confesado despues que dava mill y quinientos no enbargante esto se le corta la cabeça juntamente con los demas. Enbiome a dezir el conde que el quisiera mucho aver salvado la vida de aquel por mi beneficio pero que no lo avia podido acabar con el Bebech con menos palabras que dara contento diziendo que convenia al serbicio de Vuestra Majestad. Pero desto fuera a me pesado mucho que el conde tenga a nadie mas respecto que a mi maxime que el sabe que la onra que mis trabajos le an hecho ganar en estas enpresas no se lo hubiera hecho ganar el Bebech y aun que por mi necesidad no me pesa porque se que sirvio a Vuestra Majestad que no me la dexara pasar. Es gran reputaçion y tiene en mucho lo que se gano con la espada en la mano. El sobredicho

dia enbio a Paltistán¹³² y a otro comisario de vituallas que estava ayi dentro en el castillo con un hijo deste Estorno y cavando en cierta parte del castillo sacaron una suma de dineros. Cuanta sea yo no los se no enbargante que cuando supe lo que se avia hecho tome en prision a estos dos sobredichos con yntencion de castigarlos porque estando yo en un castillo como aquellos hubiesen sacado nada del sin hazer me lo saber a mi. Juraron me que el conde les avia mandado expresamente que no me dixesen nada y que no sabian que cantidad hera de moneda porque no la avian contado sino entregadosela al conde ansi como la avian sacado. El dia siguiente me enbio a dezir el conde que el se partia hazia donde aviamos de alojar porque tenia nueva que su mujer avia de llegar aquel dia allí que un comisario que allí quedava me daria veynte caros. Yo le avia pedido para enbiar luego los heridos que allí se moririan entre aquellas montañas ansi por el mal tiempo como por la penuria de cosas necesarias para ellos. Partieronse ansi mesmo con el todo el resto de gente que allí avia. Yo quede con harta confusion porque no pude alcançar al conde cuando baxo del castillo para hablalle y halladome sin ningun genero de vitualla ni para los sanos ni para los enfermos y con toda la polbora de Vuestra Majestad y la que nos avian prestado algunas cibdades en la campaña y el [sic!] artilleria plantada ni mas ni menos dende donde aviamos batido. Y este comisario que alli dexo el conde dixo me que no le avia dexado comision sino para las tierras sujetas al castillo de las cuales con gran trabajo avia podido juntar aquellos veynte carros que le avia encomedado y que el Bebech los avia tomado en el camino para llebar sus municiones de manera que yo visto el pleyto mal pasado remetime al braço seglar. Enbie cien soldados con dos sargentos y hize tomar por esas compañías treynta caros de los que andavan acareando los granos en los veynte despedi luego los heridos y dos compañías con ellos y en los demas enbie a las tierras convezinas a comprar tanta vitualla que nos faltase a los que quedavamos. Ni mas ni menos hize recoger algunos villanos con los quales acabe de limpiar el castillo y puse dentro la polvora que era de Vuestra Majestad y la demas se entrego algunos que estavan alli por parte de las tierras que la avian prestado el artilleria que son las cuatro piezas gruesas de Vuestra Majestad no tuve modo para podellas meter dentro en el castillo porque eran menester mucha gente para ello. Pero con los pocos villanos y ayuda de los soldados las tiramos a braços y las metimos junto a la puerta del castillo debaxo del propio muro donde le haran guardia los soldados que alli an quedado hasta que aya recado de meterla dentro. En este medio tiempo yo envie al comisario Azebes¹³³ al conde con el cual me enbio cinquenta caros en los treynta dellos avia

132 Azonosítatlan szcmély.

133 Azonosítatlan szcmély, lásd: 129. jcgyzet, Azelles néven.

las quatro compañías que abian quedado conmigo y los veynte que no tuve necesidad entregue aquel comisario que alli quedo para prover el castillo para subir arriba alguna cantidad de pelotas que nos avian traydo de Leva y de Xabrach de las quales no nos podimos servir por ser mas gordas de las que tirava el artilleria con que aqui batimos. A este se le entrego todo el grano çebada y harina que avia en el castillo que es una gran cantidad, las llaves del vino se dieron desde el primer dia aun criado del provando maestre de Vuestra Majestad de que abra poco porque siempre se a vendido de a diez y ocho feniques de Viena¹³⁴. el conde me mando poner la guardia en el castillo hasta que Vuestra Majestad proveyese de lo que fuese mas sirvido. Yo puse alli a Luis Ordoñez con su compañía aunque para lo de avenir creo que sera lo mejor que Vuestra Majestad mande poner la guarnicion de alemanes porque de españoles no se si sera cosa duradera aunque quedasen algunos mezclados como en Comar¹³⁵ o en otras semejantes guarnicones pero todos españoles digo que no duraran porque unos se mueren y otros se van y cuando Vuestra Majestad pensase tener probado el castillo avria menos gente de la necesaria

Ultra los soldados muertos y los que ay heridos se an comenzado a yr algunos. Avisado he al conde para que avise a los pasos para que sean detenidos. Vuestra Majestad desde alla me parece que deve de mandar lo mesmo si era cosa que conviene al servicio porque cuando estavamos mas cerca yo tenia lugar de hazer la diligencia pero agora que estamos lejos de los pasos no lo puedo hazer. Nuestro Señor la s. c. r. pers ona de Vuestra Majestad guarde y en tan grandes reynos y señorios encalce como Vuestra Majestad merece y sus criados y vasallos deseamos de Rimasoma de 25 de agosto 1549.

Criado y vasallo de Vuestra Majestad que los reales pies y manos de Vuestra Majestad besa.

Bernardo de Aldana

ÖStA HHStA Ung. Akten Allg. Akten Fasc. 55. Konv. C. fol. 56–57.

134 Pfcnnig.

135 Komárom.

25.

**Hely és dátum nélkül, valószínűleg Murányból
Diego de Aguiffes I. Ferdinándhoz.**

Aguiffes beszámolója Salmmal történő tárgyalásairól a spanyol regiment ügyében. A regimentből kompániánként legalább 50 fő hiányzik a rajkai létszámhoz viszonyítva, egy részük meghalt, más részük pedig elment. A mustrákon a legénységnek még a fele sem jelenik meg. Szükséges, hogy szigorú általános mustrát tartsanak, a bujkálókat és haszontalanokat elbocsássák. Ezért a hét kompániából kettőt vonjanak össze és csökkentsék le a létszámot 1000 főre, azaz kompániánként kétszázra. A katonák, ha összevesznek feljebbvalóikkal nem mehetnek át másik kompániába és ezért a legkisebb perkedés esetén is inkább elszöknek Magyarországból. Aguiffes további szolgálatát ajánlja fel és biztosítja az uralkodót, hogy a ráesett gyanú ellenére is hűségesen látja el feladatát. A gyanú inkább e poszton szolgáló elődjei hibái miatt, mint saját tevékenysége következtében született.

Con el capitan Luís Vélez screvi a Vuestra Majestad y lo que deseamos de lo que entonces dixе agora se ofrece es que hablando ayer el Conde de Salme y yo en la falta de gente que este tercio tiene y la que en el esta para que esten contentos lo que seria menestrer hazer con ellos yo le dixе en ello lo que me parecia que convenia al servicio de Vuestra Majestad y el me mando casi como a el se lo dezia lo scriviese a Vuestra Majestad y que le parecia bien y asi hallo que lo scrive a Vuestra Majestad.

En lo que toca a la falta de gente digo Sacra Majestad que tengo por cierto que faltan de las compañías una con otra en cada una cincuenta hombres antes mas que menos del numero que avia cuando estaban en Rassendorf¹³⁶ y que este numero de gente que se a muerto y ido. En las muestras no parecen la mitad porque nunca faltan maneras y achaques con que se encubren algunos y aun algunas vezes como estos pagadores que aqui vienen lo abran dicho a Vuestra Majestad se haze per fas aut per nefas y causa esto el temor que tienen de que se disminuyan las plaças demas del provecho que se les sigue. Y el mayor remedio que para esto avria seria haver soldados españoles que tuviesen las plaças que digo por como viniesen es gran ocasion para que tengan en paciencia tomalles la muestra con rigor y dezilles que al servicio de Vuestra Majestad conviene que tengan aquellos soldados y dexasen estotras que nos pareciese que no son tan utiles. Y cuando volver a reformar esta

136 Rajka.

gente en el numero que antes desta guerra tenia que como digo a de ser por este camino a Vuestra Majestad le pareciese que hasta la que agora ay y se reforma en tal caso podria Vuestra Majestad reunir dos compañías de estas siete y la gente de ellas mandar entremeter en las otras cinco de manera que si fuese posible que dasen mill hombres a dozientos por compañía y reformallo con una muestra general de la cual este tiene muy gran necesidad por aun mucho que no se tomo. Y los mas de los soldados que se van por no estar bien con sus capitanes y viendo que no se pueden pasar a la compañía de otros oficiales que no digo mas capitán que alférez que sargento porque con cualquiera que riña y este mal, basta tiene por mejor el tal soldado de irse de Ungria que quedar en ella en compañía donde tiene el oficial que le manda por enemigo y por esto digo a Vuestra Majestad que con una muestra general tomada de las personas que a los del consejo les parezca que lo haran bien sera gran remedio para ajuntarlos. Y entonces avria aproposito el resumir las vanderas porque ciertamente con tan poca gente tantos oficiales a Vuestra Majestad les poco seria y mucha costa. Así en la que hazen con lo que Vuestra Majestad les da como lo que ellos se toman que el uso lo atraido a estado que así aqui en Ungria como en las otras partes donde ay españoles lo llaman entre ellos licito. Y si acaso para el efecto que Vuestra Majestad le pareciese fuere mejor reformar demas gente y henchia todas siete compañías digo a Vuestra Majestad que no se a de traer sin vanderas para que ella venga como conviene al servicio de Vuestra Majestad sino que se a de embiar dos capitanes con sus oficiales para que en arbolada vanderas los trayga con ellos un oficial de quien Vuestra Majestad se confie para que no consienta que vengan moços sino soldados y que los hincha al sueldo y trayga relación con ellos y aca los junte y reparta de manera que esten bien. Y para el efecto de lo uno o de lo otro ofrezco yo a Vuestra Majestad que tomase la parte del trabajo que se me diese de muy buena gana y que con el favor de Vuestra Majestad me obligo a hazello como a su servicio conviene y no conforme a la sospecha que por culpa mis antecesores de mi se a tenido o se a mostrado tener en los del consejo de Vuestra Majestad a lo cual e querido como lo e hecho responder por my con las obras con las cuales y con que ellas puede bien ser informado Vuestra Majestad. Me tengo por desagradado y porque agora no se ofrece y cuando se ofrezca otra cosa dare a uso de ello a Vuestra Majestad como soy obligado no digo mas en esta de tomar a suplicar a Vuestra Majestad lo que en la pasada que

estuve con Luis Velez que a causa de mi necesidad pedia y suplico Nuestro Señor la s. c. r. persona de Vuestra Majestad guarde y en reynos y señorios acrecienta.

humilde criado de Vuestra Majestad que a sus pies y manos besa
Diego de Aguiffes

ÖStA HHStA Ung. Akten Allg. Akten Fasc. 55. Konv. C. fol. 58–59.

26.

Pápa, 1550. április 13.

Bernardo de Aldana I. Ferdinándhoz.

Előző napon, 12-én érkezett meg a mustramester. Mivel Luis Barrientos még nem érkezett meg, ezért a mustrát elhalasztották. A mustramester Léva és Csábrág alá ment, de otthagytott Aldana számára 2.000 tallért. A hónap végére érkezik vissza, amikor majd megtartják a mustrát, és kifizetik a február és április közti háromhavi zsoldot.

Ayer que fueron doze del presente vino aqui el mostreher y porque no tengo nueva de cuando llegara Luis de Barrientos no se le a dado muestra de la gente y el sobredicho no a podido esperar aquí porque dize que tiene necesidad de yr a Leva y a Xbrach y por esta cabsa yo he concertado con el que me dexa otros dos mil tallares y vaya a hazer lo que conviene al servicio de Vuestra Majestad y que buelva aqui para la fin deste mes a tomar la muestra y dar las tres pagas que avran corrido de hebrero y março y abril juntas. En este medio tiempo sera llegado Luis de Barrientos y podra tomar la muestra a toda la gente junta como Vuestra Majestad me a enbiado a mandar con este apuntamiento se a partido el mostreher. Suplico a Vuestra Majestad siguientes cosas que conviene a su servicio mande que para el tal tiempo se provea el cumplimiento de las tres pagas o me mande dar aviso de lo que mas fuere servicio de Vuestra Majestad cuya s. c. r. persona Nuestro Señor guarde y en tan grandes Reynos y señorios encalçe como Vuestra Majestad merece y sus criados y vasallos deseamos de Papa 13 de abril de 1550.

Criado y vasallo de Vuestra Majestad que los reales pies y manos de Vuestra Majestad besa.

Bernardo de Aldana

ÖStA HHStA Ung. Akten Allg. Akten Fasc. 56. Konv. A. fol. 22–23.

27.

Komárom, 1550. szeptember 1.

Bernardo de Aldana I. Ferdinándhoz

A megtartott mustráról jelentést tett Juan de Castillejo titkárnak. A törökök készülődni kezdtek, hogy elfoglalják Szolnok várát. Erről és a budai pasával történő tárgyalásokról Salm gróf már részletesen értesítette Őfelségét. A gróf, hogy megelőzzék a törökök tervét, tárgyalásra hívta Aldanát és másokat. Egyértelmű számukra, hogy ha a pasa nem várja meg a szultán parancsát, akkor előbb foglalhatja el a várat és a spanyolok 12–13 napnyi erőltetett menet után jutnának el Pápáról Szolnokra. A megbeszélésen a következő döntést hozták: Báthory András Salm parancsára foglalja el az első adandó alkalommal Szolnokot. Ejelre spanyolokat poggyással, vagy anélkül Szolnok térségébe kell irányítani, A naszádokkal és az itteni (nyugat–magyarországi) helyőrségekkel erődemonstrációt kell tartani, hogy a budai pasa serege ne indulhasson el a helyőrségeiből. Ha mégis megtenné, akkor védtelenül hagyja az itteni várakat, amiket könnyedén el lehetne foglalni. A közben már úton lévő spanyolok meg segítséget tudnának adni Szolnok védőinek. Az egyetlen veszély abból származhat, ha a pasa előbb cselekszik. Ha végrehajtották a feladatot, akkor figyelni kell arra, hogy a törökök meg akarják szerezni a várat és ezért még a fegyverszünetet is felrúgnák. A spanyolokat a Duna mellé kell vinni, mert Pápán nincsen tűzifa és a nyár száraz volt, bár rozsból és árpából nagy volt a termés. Aldanának a mostani helyzet miatt meg kellett szakítania 25 napos kúráját. A fogorvosát kiválónak tartja. Komáromot meg kell erősíteni, amit a gróf el is fog végezni.

Hasta aqui no avia cosa de ynportancia de que a mi me tocasse a dar aviso a Vuestra Majestad y del numero de la gente que en las muestra se a hallado he dado aviso al secretario Juan de Castillejo para que ynformase a Vuestra Majestad como creo que lo avra hecho.

Despues de la partida de Vuestra Majestad los turcos claramente comencaron a preparar lo necesario para ocupar el sitio o castillo de Solnoch¹³⁷ como creo que el conde muy particularmente avisase a Vuestra Majestad juntamente con otras ynteligencias que entre el y el baxan de Buda¹³⁸ an pasado. Confomre al tal aviso

137 Szolnok.

138 Kászim budai pasa.

Vuestra Majestad le enbio a mandar que ocupase el antes que el baxan el sitio, pasando estos españoles para que juntamente con la de mas gente se hiziese tal efecto. El conde me enbio luego a llamar y juntamente con otras personas deste reyno se a pensado y platicado este negocio para dar en el tal medio que el mandato de Vuestra Majestad se cumpliese como mas a su servicio conviene y a todos parescio que en moviendose los españoles hazia aquellas partes el baxa caera luego en el efecto que van a hazer por lo que entre el y el conde se a tratado cerca deste castillo de Solnoch. Y hallandose con todos los aparatos hechos y a punto y tan cerca del castillo facilmente por anticiparse lo podria ocupar sin esperar otro designo ni mandato del turco porque ya sabe que aunque hiziese mal en ello con tornar a dexar el sitio lo satisfaze todo y nostoros desde partir de Papa¹³⁹ hasta llegar alla seguro me an ynformado hemos menester doze o treze dias caminando a mayores jornadas y sin bagaxe. Y este caminar y junta de gente es ynposible que se haga secreto de manera que el baxa ternia tiempo de apoderarse y reparase en el castillo.

Para el remedio de todos estos ynconvenietes lo que al conde y a todos nos a parescido es que los españoles esten muy a punto de partir con bagaxe o sin el, para el primer aviso y que Bati Andrea¹⁴⁰ conforme a una estrucion [sic!] y orden que el conde le a enviado con Erasmo Tayfel y a la oportunidad que alla vera ocupe luego el sitio de Solnoch. Y en viendo el aviso de como el sea movido para hazer lo pondremos luego los españoles en esta yslandia de Comar¹⁴¹ junto della. Y con esto y con los preparatorios que se hazen de nazadas y otras demostraciones bastara segun se cree a poner en duda al baxa para que no ose sacar gente destas guarniciones para y contra los que avran ocupado el dicho sitio. Y quando caso fuese que la sacase de dos cosas sera una que de amparando estas guarniciones se le pudiese hazer algunos daños notables y que nosotros hallandonos ya en camino y pasados lo dicho seremos muy a tiempo de dar socoro a los que ocuparon el castillo. Porque el prencipal [sic!] ynconveniente no esta sino en que el enemigo se nos anticipase porque si conviene al servicio de Vuestra Majestad que se lo quitemos aviendolo el ocupado, mas vale que se lo defendamos lo cual se hara con el [sic!] ayuda de Dios cuando vengan las cosas en estos terminos.

Despues de proveidas las cosas sobredichas lleugo al conde otra letra de Vuestra Majestad con algunos articulos cerca lo susodicho conforme a lo que se avra puesto en execucion a la orden que llevo Erasmo se podra tratar de lo que Vuestra Majestad

139 Pápa.

140 Báthory András.

141 Csallóköz.

ultimamente manda. Pero si el castillo es ocupado necesario es que si el enemigo lo que qviere desocupar que se lo defendamos y Vuestra Majestad pongalos ojos en esto y aun en si sobre ello el turco quisiese ronper la tregua que nos lo tengamos por [...] ¹⁴²

Los españoles pasaran luego el Danubio porque aunque no fuese menester para algun efecto en Papa no se puede estar por cabsa que no ay leña para el ynvierno y que el verano a sido de granos mas esteril quel pasado aunque de centeno y cebada hubo copia pero de esa parte del Danuvio avido mas abundancia y conforme al designo que vieremos tomar a los turcos se pondran en la parte que mas convenga al servicio de Vuestra Majestad.

Ansi me fue fuerça ynteromper mi cura pero no creo que fue mas ynconveniente por que segun el efecto que en 25 dias hizo en mi el maestro creo que sabe mejor sacar muelas que otra cosa.

En lo que toca a esta fortaleza de Comar ¹⁴³ me torno a remitir a la memoria que di a Vuestra Majestad y como mas claramente se lo he hecho vera el conde el peligro en que esta este castillo antes que de aqui partamos se le dara el remedio que fuere posible para de prestado. Vuestra Majestad provea como sabe que le conviene para lo perpetuo. Nuestro Señor la s. c. r. persona de Vuestra Majestad guarde y en tan grandes reynos y señorios encalce como Vuestra Majestad merece y sus criados y vasallos deseamos de Comar primero de septiembre de 1550.

Humilde criado y vasallo de Vuestra Majestad que los pies y manos de Vuestra Majestad besa

Bernardo de Aldana

ÖStA HHSIA Ung. Akten Allg. Akten Fasc. 56. Konv. A. fol. 42–43.

28.

Pápa, 1550. szeptember 6.

Bernardo de Aldana I. Ferdinándhoz

Komáromból már írt a szolnoki ügyekről. Erasmus Teuffel szerdán, szeptember harmadikán érkezett Pápára és hozta el a gróf indulásra felszólító rendelkezését.

142 Olvashatatlan, talán: 'ojos'.

143 Komárom.

Aldana másnap, csütörtökön érkezett. Szombaton, hatodikán elindult 400 gyalogos arkabúzóssal és csak 150 lovassal, mert a többi lovat eladták. Nyolcadikán, hétfőn érkeznek Salmhoz Komáromba és majd onnan indulnak tovább. A többi katonára a poggyással nyolcadikán indul el és a Csallóközben száll meg, addig, míg más parancs nem érkezik. Egy Nyitrában élő kereskedő, volt királyi hajdú, hírt hozott arról, hogy a budai pasa augusztus utolsó vasárnapján, 31-én, Budától hat mérföldnyire délre átkelt a Dunán 200 lovassal, rács arkabúzóssal 16 kocsiiban, és sátrakkal 8 kocsiiban és 8 öszvéren. A törökök, akiket a kereskedő megkérdezett nem tudták, hogy hova vonulnak.

Desde Comar escrevi a Vuestra Majestad lo que hasta aquel punto avia de nuevo tocante al castillo de Solnoch. Herasmo llegó miércoles a los tres del presente y conforme al aviso que de aquellas partes traxo el conde se determinó en lo que creo que avra escrito a Vuestra Majestad. Yo vine el jueves siguiente aqui a Papa y hecho poner la gente en orden me parto el sabado seis del presente con cuatro cientos arcabuzeros a pie y ciento y cinquenta soldados a caballo porque mas cavallos no avia en el tercio porque todos heran vendidos. Sere el lunes a los 8 en Comar con el conde y segun la orden me diere procedere con los aquellos soldados. Plega a Dios que sea tal como la voluntad que ellos y yo tenemos de servir a Vuestra Majestad. El resto de la gente con el bagaje partirán de aqui dos dias despues que nosteros y entraran en la ysla¹⁴⁴ y alojarse an de cerca de Comar donde estaran hasta que tengan otra horden. Yo avise en Comar al conde ante que partiese, como un mercadante de Nitria¹⁴⁵ que ante avia sido aydoque entre los que Vuestra Majestad paga¹⁴⁶ en este reyno. Me ynformó como el mismo avia visto pasar el domingo último de agosto al baxan de Buda seis leguas más abajo de Buda el Danubio y que yban con el dozientos cavallos y diez y seis coches de arcabuzeros raçianos y que ansi mesmo llebava ocho coches y ocho azemilas cargadas con tiendas. Y ansi mesmo dixo este onbre que avia preguntado algunos turcos donde yva pero que ninguno se lo supo dezir. Bien creo que desta ora el conde terna aviso de lo que a hecho el baxan en esta salida y ansy mesmo avra dado aviso a Vuestra Majestad cuya s. c. r. persona de Vuestra Majestad Nuestro Señor guarde y en tan grandes reynos y señorios encaçe como Vuestra Majestad merece y sus criados y vasallo deseamos de Papa 6 de septiembre de 1550.

144 Csallóköz.

145 Nyitra.

146 Királyi hajdú.

Criado y vasallo de Vuestra Majestad que los reales pies y manos de Vuestra Majestad besa
Bernardo de Aldana

ÖStA HHSStA Ung. Akten Allg. Akten Fasc. 56. Konv. A. fol. 44–45.

29.

Szolnok, 1550. szeptember 30.

Bernardo de Aldana I. Ferdinándhoz.

Pár napja írt Szolnokról Juan de Castillejo titkárnak, hogy tegyen jelentést a királynak, arról amit Aldana a várban látott és tett. A grófnak tetszett az árok, amit a két folyó között kezdett el építtetni és a két bástya, amelyek védik ezt a részt. A felépítésén éjjel–nappal szüntelenül dolgoznak. Egy másik bástya és védmű, amit Aldana a Zagyva felőli oldalra tervezett, ellenben nem tetszett Salm grófnak. Ezért elhatározták, hogy ahol a folyó elvágja a földet, ott körbe emelnek egy védművet, amiből mostanra már egy jó darab el is készült, bár gyorsabban haladnának, ha nem lenne hiány szerszámokban és anyagokban. A gróf Egerbe ment, hogy kisegítse Aldanát megfelelő faanyaggal és vesszővel, hogy megvédjék a bástyákat a szútól. A gróf megbízást kapott arra is, hogy szerezzen élelmet, municiót, és néhány ácsot is. Az ácsokkal a Zagyva vizét akarják a torkolatnál elzárni, hogy megemeljék a vízszintet a vár körül, mivel a vízszint annyira leesett, hogy csak egy ember mélységű és két puskalövés szélességű. Ehhez a Tisza vizét is felhasználják. Reméli, hogy Isten segítségével a hét folyamán elvégzik ezt a munkát. Munkáskézből nem szenved hiányt, 600–700-an dolgoznak a váron, de mérnök egy sincs az építkezésnél. A vár fekvésével elégedett, a közelében nincs egy fa se, ahova akár egy hangya is elbújhatna és a folyók partjai szintén védtelenek és nyitottak a várral szemben. Ha Őfelsége áldozna 15–20.000 forintot a várra, akkor oly erőssé lehetne tenni, hogy 400 fő már meg tudná védeni, és a környékén elszállásolható lenne akár 1000 lovasból és 3000 gyalogosból álló sereg is. A vár az ellenséges területek szívében fekszik és ellenőrzi a Tisza és a Duna között egészen Erdélyig a vidéket, ezenkívül pajzsként védi Eger várát. Kifejezi büszkeségét, hogy a várat a törökök előtt foglalták el, a környékbeliek nagy örömeire, hiszen a budai pasa már megkapta a parancsot, hogy vonuljon a várba, és 5–6 nappal a királyi csapatok után érkeztek oda, és jobban voltak felszerelvek, mint a védők. A várban nagy hiány mutatkozik élelemben, lőszerben és tüzérségben. Rendelkeznek 3 db csatakiógyóval, 2 db negyedes ágyúval,

120 muskétával és valamennyi ölommal és lőporral. A várról készült rajzot elküldte Öfelségének. Az árok két és fél öl mély, egyes helyeken három is. A szélessége pedig öt öl és egy-két helyen már feltör benne a víz. A két említett bástya két és fél öl magas. Földből készültek és ez a föld kiváló téglaegetésre is. Hiány van ugyan tűzfában, de a Tisza nádját vágják és használják fel tüzelésre. A meszet Egerből kell hozatni, de úgy véli, hogy közelebb is található. Naponta érkeznek hozzá emberek Pestről és Szegedről, hogy a törökök táborba szálltak. Feltehetően nem csak hoznak, hanem visznek is a töröknek híreket az itteni állapotokról. A várban és a környéken az emberek többsége Öfelsége oldalán áll, míg a többiek a Barát oldalán, aki jól ellátja őket utánpótlással. Kéri Öfelségét, hogy ha az említett összeget nem is tudja Szolnokra áldozni, akkor se tegyék függővé a vár sorsát attól az 5–6.000 forinttól, amivel befejezhetőek lennének a bástyák, az árok és az épületek, a muníció és a legénység számára. Amint a várat megerősítették és ellátták helyőrséggel és szükséges dolgokkal, szándékába áll, hogy személyesen tegyen jelentést a királynak az eddigi tevékenységéről. A gróf valamilyen, Aldana által ismeretlen tisztelet miatt ideiglenesen, a királyi döntésig, Balassa Jánost nevezte ki a vár élére. Balassát Öfelsége jó szolgálójának tartja és a frissen kinevezett megkérte őt, hogy járjon közben Öfelségénél a kinevezés ügyében, amit ő szívesen is tesz meg.

Utóirat:

Egy kém jött hozzá Szegedről, hogy a törökök 5 mérföldre onnan Csongrádnál átkeltek a Tiszán, hogy elvágják az utánpótlást és más rosszat okozzanak nekik. Küldött néhány embert, hogy derítsék ki a valóságot. A törökök tényleg át akartak kelni a Tiszán, de amikor három felfegyverzett lovas beszállt egy csónakba, felbortaltak és belefulladtak, a többi török meg visszafordult. Jó előjelnek tekinti, ugyanúgy, mint amikor Erasmus Teuffel és ő Egerbe tartván elmentek a 400 lovassal megrakott, török kézben lévő Hatvan mellett és 200 lovaszt kértek az egri várkapitánytól és Báthory Andrástól. Bár megígérték, hogy megadják, végül is csak 70-et kaptak. Ezzel a csapattal szabadon mentek el a vár előtt és a törökök nem mertek rájuk csapni. Árokásás közben különböző dolgokat találtak: egy keresztet, amit a gróf elküld Öfelségének és emberi csontokat és egy németes lőszerszámot.

Pocos dias ha que escrito al secretario Juan de Castillejo quando bolbimos de aqui de Solnoch para que hiziese relacion a Vuestra Majestad de lo que yo avia visto y ordenado en este sitio. Despues aca he buelto aqui con el conde al qual le a parecido bien el disigno que yo quede aqui començado del foso del un agua a la otra y los dos bestiones [sic!] que lo acompañan y así en la perficcion desto se labra de dia y de noche y se da toda la priesa que es posible. El otro bastion y parapeto que yo pensava hazer por la parte del rio Zagyyva para dexar el castillo en treangulo no le a

parecido al conde que por este invierno sera posible por mucha tierra que se avia de cortar para dexar el parapeto en una derecha y por tanto hemos determinado que se haga un parapeto todo en torno como el rio corta la tierra. El qual esta ya comenzado y hecho un buen pedazo de el y ansi en lo uno como en lo otro se avria hecho mas si no me huviesen faltado los instrumentos y herramientas que son necesarios para labrar. El conde se partio para Agria¹⁴⁷ y lo llevo todo en memoria para ver si me podia socorer de leña y vituallas para guarnecer de sepe los bastiones por donde a de pasar el agua para que no los gaste. Ansy mesmo lleva encargo de proveer bastimentos y municiones para el castillo y algunos carpinteros porque la mayor necesidad que agora ay es de hazer una presa en la boca del rio Zagyva para detener el agua que crezca y se ensanche entorno del castillo porque se a baxado el agua tanto que no ay mas de un estado de onbre y dos tiros de arcabuz. Mas arriba se vadea con los caballos pero el fondo del rio es muy paludoso y con hazelle la presa y echalle el agua de la Tiscia¹⁴⁸ que con el ayuda de Dios se hara esta semana que dara el agua tan alta como la quisieremos. Gente para labrar ay suficientemente porque nunca baxan de seiscientos o setecientos hombres. Yo hize sacar el castillo de la manera que al presente a de quedar lo mejor que el buen natural de un soldado de los que aqui estan conmigo lo supo hazer porque ingeniero ni pintor no hemos podido aver aqui ninguna aquellos que Vuestra Majestad paga. El conde lo llevo para enviar a Vuestra Majestad en el qual se podra conocer parte del buen sitio del castillo pero todo no es posible sino se esta dentro en el sitio el qual es superior a todas las compañías que tiene en los contornos quanto se puede estender con los aquellos y en todas no se ve un arbol ni cosa donde se pueda esconder una hormiga y todas las riberas de los rios estan muy descubiertas al castillo de manera que el artilleria que estuviere en el se podra bien emplear sin que se pierda tiro. El sitio es de tal manera que si Vuestra Majestad fuere servido emprender quinze o veynte mill florines¹⁴⁹ se podra poner de manera que quatrocientos hombres defienden a qualquier gran potencia y aun a necesidad caben en el mill cavallos y tres mill ynfantes los confines en que esta. Vuestra Majestad lo sabe mejor que yo pero todavia por averlo visto digo que esta metido en el coraçon de todos los enemigos que Vuestra Majestad tiene porque esta entre Peste y Ceguedin¹⁵⁰ por esta parte donde el mesmo castillo esta señorea todos estos condados que ay entre el rio Tiscia

147 Egr.

148 Tisza.

149 Forint.

150 Pest, Szeged.

y el Danuvio.¹⁵¹ Por la otra parte del rio Tiscia ni mas ni menos señorea todos los condados que van hasta la Transilvania¹⁵² y con este castillo se le pone a Agria un muy fuerte escudo delante y si el turco subiese el Danuvio arriba por solamente este castillo a menester quedar presidio en estas partes y si quiere pasar a hazia Transilvania ni mas ni menos todos estos contornos se an alegrado grandisimamente de la ocupacion que Vuestra Majestad a hecho y se an enbiado a ofrecer al conde con grande alegria y crea Vuestra Majestad que a sido gran reputacion ocupallo. Si Dios nos da gracia que con tiempo se ponga de tal manera que se pueda defender porque desto modo seria la perdida doblada que la ganancia tanto quando a placido a los convezinos desta ocupacion que Vuestra Majestad a donadoles, a pesado a los turcos porque segun se a avido por aviso cierto al baxan le era ya llegada la orden para meterse en este sitio y cinco o seis dias despues que nosotros lo hezimos lo avia el de hazer y para ello tenia un poco de mejor aparato que el que nosotros traximos porque tenia de armas e instrumentos para labrar avia hecho una grandisima municion y bien creo que de vituallas y municiones y artilleria no deberia estar menos proveido. Nosotros entramos aqui y aun estamos sin nada de estas cosas sino con la gracia del Espiritu Sancto que espero que nos valdra mas que los preparatorios del baxan aunque ya tenemos tres falconetes y dos quartos cañones y ciento y veynte mosquetes y alguna cantidad de polvora y plomo.

La longitud y latitud del sitio y bestiones y foso podra Vuestra Majestad ver por la medida de que en el disigno va. La hondura en que el foso esta agora son dos braças y media y en alguna parte tres y de ancho cinco braças. En muchas partes de el salen ya fuentes de agua. Los dos bastiones estan subidos dos braças y media, la tierra con que se hazen y que se saca del foso es muy aproposito para hazer ladrillo y aunque todos estos llanos estan escombrados de leña. Ay en algunas partes de la ribera de la Tiscia grandisima cantidad de carrizo que el segundo dia que esta cortado haze fuego muy bueno y que seria muy aproposito para azer el ladrillo. La cal seria necesario traerse de Agria y a la ribera del rio Tiscia creo que se hallaria tambien mas cerca.

Yo tengo aqui cada dia hombres que vienen de Peste donde el baxan esta en campo y de Ceguedin donde el banzaque¹⁵³ ansy mesmo lo esta los quales me dan razon de todo lo que alla pasa y tambien creo que se la dan a los turcos de todo lo que pasa aca porque aunque ombre lo quisese escusar seria imposible donde al presente labran siete generaciones y los menos que al presente labran en este castillo son de

151 Duna.

152 Erdély.

153 Szandzsákbég.

la dición de Vuestra Majestad porque los mas son de los que posee el Fray¹⁵⁴ que le vienen de buena gana y el me parece que se lo manda y hasta agora nos a proveido de vituallas abundantemente a los que se nombran de la dición del turco se les a tenido mucho respeto porque el conde ansy mesmo me lo a encargado.

Todavía suplico a Vuestra Majestad que si por el presente no hubiese modo de emprender los florines que arriba digo que por cinco o seis mill no se dexa de depender si quiera para guarnecer alguna parte de los bastiones y parapetos donde el agua a de combatir y para hazer ansy mesmo casas de municiones y aposentos de gente.

Puesto que con el ayuda de Dios se aya en defensa este castillo y proveido que lo aya el conde de la guarnicion y costas necesarias yo me partire a hazer entera relacion a Vuestra Majestad de como queda y usare de la licencia de que me hizo merced si los turcos ansy mesmo la conceden.

El conde me parece que por algunos respetos hizo eleccion de Juan Balax¹⁵⁵ para que quedase en este castillo hasta tanto que se sepa la voluntad de Vuestra Majestad si es servido concederle la merced. El es criado de Vuestra Majestad y desea mucho poderle servir en este caso y con este buen pensamiento a mi como criado de Vuestra Majestad me a rogado que se lo suplique y ansy suplico a Vuestra Majestad si es cosa que conviene a su servicio le conceda la merced. Nuestro Señor la s. c. r. persona de Vuestra Majestad Nuestro Señor guarde y en tan grandes reynos y señorios encalce como Vuestra Majestad merece y sus criados y vasallos deseamos deste sitio de Solnoch ultimo de septiembre de 1550.

[Utóirat:]

Acabando de escribir esta me llevo una espia de Ceguedin con muy gran priesa diziendo que todos los turcos pasavan la Tiscia en un lugar que se llama Xaungrade¹⁵⁶ cinco leguas de aqui con intencion de rompernos las vituallas y hazernos otro mal si pudiesen. Envio luego algunos ombres fiados para saber la verdad. Reparandonos en este medio para recibirlos si vinieren los que fueron an vuelto con la certenidad del caso que fue que alguna cantidad de turcos en el sobredicho lugar quisieron pasar el rio y entrando tres dellos bien armados y a caballo en una barca para començar a pasar trastornose la barca y ahogaronse todos y los otros se tornaron y no paso ninguno. Tengolo por buena señal. Tambien como la que nos a acabado el otro dia a Erasmo Taybel y a mi que por irnos priesa en Agria nos aventuramosa ir por el camino mas breve pasando junto a un castillo donde ay

154 Fráter György.

155 Balassa János.

156 Csongrád.

400 caballos turcos de guarnicion que se llama Hatvan y pedimos dozientos caballos a los capitanes de Agria y de Bater Andrea¹⁵⁷ que aqui estavan y diziendo que nos los davan no nos dieron mas de setenta los quales no podimos bien reconocer porque la noche era muy oscura pero al hazer del alba los reonicimos bien al dicho que dimos [...] turcos no nos quisieron acometer ni a nosotros nos peso y pasamos a delante libres segun nos an avisado los que de alla an venido diziendo que an hecho los turcos de que an reconocido los que eramos [...] lanças en tierra y otras ceremonias que entre ellos se deve de usar quando no hazen los que son obligados.

Aqui se hallan en los fosos que se caban muchas insignias de gente que avia recogido en este sitio y la primera fue la bendita señal de la cruz la qual creo que el conde embiara a Vuestra Majestad despues se an hallado muchos huesos de ombres y oy en lo mas hondo del foso se a hallado un hierro de cavallero conformre a los que los tudescos usan al presente.

Criado y vasallo de Vuestra Majestad que sus reales pies y manos de Vuestra Majestad besa.

Bernardo de Aldana

ÖStA HHSStA Ung. Akten Allg. Akten Fasc. 56. Konv. A. fol. 48–50.

30.

Szolnok, 1550. október 23.

Bernardo de Aldana I. Ferdinándhoz

Azután, hogy irt a királynak, Fráter György kapitánya, Varkocs Tamás átkelt a Körsön katonáival, mivel a törökök átkeltek a Maroson, hogy közelébe kerüljenek se-regéhez. A kapitány megközelítette másfél mérföldre Szolnokot és kérte Aldanát, hogy találkozzanak. Itt tárgyalt eleinte Aldanával, majd az odaérkező Salm gróffal is. A tárgyalás témája Varkocs feladata és csapatainak elhelyezése a folyónál. A gróf, miután szemrevételezte a vár állapotát, visszafordult Egerbe és elküldte Luis Barrientos kapitányt jelentést tenni az uralkodónak. Később érkezett egy kém a pasától Csanád alól és beszámolt, hogy látta a Barát két kapitányát részegen távozni a török táborból. Nem tudja miről tárgyaltak bent. Mivel az itteni események követ-

157 Dobó István és Báthory András.

keztében kénytelen elhalasztani indulását a királyhoz, ezért megbizta Luis de Barrientost, hogy kérje Őfelségét, hogy járjon közben a Császárnál bizonyos kért kegyek ügyében. A megbízottnak felhatalmazása van arra is, hogy számoljon be az itteni eseményekről és a várépítésről is. A várral jól haladnak, és az időjárástól függ a folytatás. Már egy bástyával és három pár védősövényvel elkészültek. Emellett majdnem készen vannak a védősereg szálláshelyei is, bár nem kőből, hanem agyagból és nádból vannak. A lőport raktározó épületnél felhasználtak 5000 téglát egy düledező kápolnából és a temető falából.

Utóirat:

Miután befejezte e levelet, érkezett egy levél Varkocstól, hogy a pasa elindult Csanád alól és két mérföldet haladt Erdély felé, Szemlaknál vert újra táborn. Nem tudja, mi a pasa szándéka. Értesítette a grófot is, aki majd valószínűleg részletes jelentést tesz majd.

Despues que escrevi a Vuestra Majestad paso Varkoch¹⁵⁸ capitan de la gente del frayle por el rio Caraus¹⁵⁹ que estava entre el y este rio Tiscia porque los turcos avian pasado otro rio que se llama Maros para acercarse a el sin que huviese agua en medio pero el retrayandose paso en medio el sobredicho rio y enbiome luego a rogar que nos viesemos. Y ansi vino a legua y media de aqui donde yo fui y tratamos de algunas cosas y en lo que tocava a su orden y asiento cerca del rio. Yo le dixee lo que me parecia que convenia de otras cosas que trato conmigo yo di luego noticia al conde el qual vino luego aqui a Solnoch¹⁶⁰ y Varkoch le vino aqui a hablar. Y hecho esto y visto lo que aqui pasa y se travaja se torno a Agria con intencion de despachar luego al capitan Luis de Barrientos para Vuesra Majestad. Despues de su partida me a venido una espia de donde esta el baxa¹⁶¹ sobre Xenave¹⁶² y dize que el vio dos capitanes a hablar al castillo al que alli esta por el frayle y que los vio tornar a salir muy borrachos que no pudo entenderlo que dentro avian tratado. Yo creo que de aqui a mañana en todo el dia me vendra otro y me avisara de todo.

Visto que mi yda a esta corte se a dilatado por cosas que an sucedido en servicio de Vuestra Majestad y teniendo sospecha que se podrian ofrecer cosas mas delante que totalmente me la estorvasen he encargado al capitan Luis de Barrientos suplicar a Vuestra Majestad de mi parte que interceda con Su Majestad de manera

158 Varkocs Tamás bihari ispán, váradi kapitány, Fráter György hadvezére.

159 Körös.

160 Szolnok.

161 Kászim budai pasa.

162 Csanád.

que yo pueda obtener alguna merced de las que pretendo y las causas porque mas lo deseo ynformara el sobredicho portador a Vuestra Majestad a quien en esto y en todo lo demas que por aca pasa me remito y ansi mesmo podra hazer relacion de las obras de este castillo en la qual no se perdera tiempo si el temporal no nos lo estorva. Y si el baxa viniera como cada dia nos amenaza ya nos hallara con un bastion y tres pares de setos mas para resistille. A entrado en sola la guarnicion que se ha hecho a este bastion que agora se acaba pasado de quinientos maderos gruesos bien los a avido menester porque quando alli avenidos le combaten el rio Tiscia por una parte y Zagyva por otra. Las estancias de toda la gente que a de quedar en el castillo estan ya casi todas hechas y si no a sido posible a piedra y lodo basta que es a carizo y lodo. Para una bobeda que se a hecho para poner la polvora nos hemos prevalido de cinco mil ladrillos que tenia una capilla sin sancto a que se reza y de la piedra del cercuyto del cementerio del casar que se llama Solnoch. Otro no se ofrece. Nuestro Señor la s. c. r. persona de Vuestra Majestad Nuestor Señor guarde y en tan grandes reynos y señorios encalce como Vuestra Majestad merece y sus criados y vasallos deseamos de Solnoch 23 de octubre de 1550.

[Utóirat:]

Acabado de escribir esta me llego una letra del Varkoch con algunos avisos entre los que el me dize que el baxan se a levantado de sobre Xenad y pasado dos leguas delante la vuelta de Transilvania y en un lugar se llama Salank¹⁶³ a plantado sus tiendas que no sabe hasta agora que es su intencion con mi letra y otra que venia para el conde he despachado una posta. El creo dara enteramente aviso a Vuestra Majestad.

Criado y vasallo de Vuestra Majestad que los reales pies y manos de Vuestra Majestad besa.

Bernardo de Aldana

ÖStA HHStA Ung. Akten Allg. Akten Fasc. 56. Konv. A. fol. 57–58.

163 Feltehetően Szemlak (Arad vm. és nem Szalánk).

31.

Szolnok, 1550. november 9.

Bernardo de Aldana I. Ferdinándhoz

Bár tudja, hogy Salm gróf részletesen beszámol Őfelségének az itteni eseményekről, de mégis ír, mert ő közelebb van az események helyszínéhez. A törökök minden nehézség nélkül jutottak be Erdélybe olyan szűk szorosokon keresztül, ahol bárki megállíthatta volna őket, hiszen még egy szekér is nehezen megy ott át. Ráadásul két napig álltak egy utakadály előtt. Fráter György elbocsátotta az embereit a Petrovics Péterrel kötött fegyverszünet kedvéért. A török támadás készületlenül érte a Barátot, de igyekezett szorgalmasan sereget gyűjteni, bár az elbocsátott katonák szétszéledve zavargást okoznak. Báthory András Tisza túlsópartján lévő seregének nagy része elment, hogy egyesüljön Varkocs csapatával. Ugyanígy tettek a várban lévők közül sokan, bár ígéretet tettek, hogy maradnak. Aldana utánuk küldött, és kérte, hogy jöjjenek vissza. Ekkor megérkezett Varkocs levele, aminek a másolatát ő elküldte a grófhhoz. Azokat a híreket, amiket Varkocs küldött, ő már más forrásokból ismerte, kivéve, hogy Szegedről elindult 1500 török lovas. Bár ebben téved Varkocs, mivel csak 150-en voltak, és a törököknek egyébként sincsen 1500 lovasuk Szegedtől Esztergomig. Bár az idő elromlott, a várépítésnél mindent megtettek, hogy jól haladjanak. Az áradó Tisza vize körbefolyta a várat és akadályozza a munkát. Megépítettek két bástyát és csak a mellvéd hiányzik. Egy további mellvédet építenek a kazamatáig. Felépítettek még egy megfelelően vastag falat, amely összekapcsolja a főbástyát a régi fallal. A bástyákat és az új falat megerősítették palánkkal. Nagyon nehéz munka volt, hiszen meg kellett küzdeni a vízzel. Még két bástya van hátra, bár ez könnyebb lesz, mint a palánkkal megerősített bástya építése volt. Mivel nincsenek mesteremberek, a spanyolok dolgoznak a váron. Bár fáradtak, és az időből kifogytak, nem hagyják abba, mert a munkát tökéletesen akarják befejezni. Ha a víz apad, akkor folytathatják az erődítést. A munkára még lenne idő, de nincs elég ember aki dolgozna, mivel már legalább egy hónapja nem tudnak 100 parasztnál többet hozni, és most sincs 55–160-nál több cseh. (A szövegben cinquenta y ciento y sesenta szerepel, valószínűleg elírás, vagy 50–60, vagy 150–160 helyett.)

Aunque se que el conde mas copiosamente avisa a Vuestra Majestad de todos los sucesos destas provincias hallandome yo mas cerca que ninguno de las revoluciones que en ella se tratan procure siempre de lo que puedo alcançar dar aviso a Vuestra Majestad como soy obligado. El turco paso en Transilvania sin que

nadie le diese ynpedimento y por pasos tan estrechos que a duras penas podia pasar un carro y ultra de eso hallaron cayda una barranca sobre el camino que les hizo detener dos dias para abrir el paso por donde pasaron. Fray Jorge avia despedido sus gentes por amor de las treguas que hizo con Pedro Vinche¹⁶⁴ y hallose en aquel tiempo desapercibido, entendida la venida de los turcos la torna ajuntar con mucha diligencia que alla andan revueltos. No se como sucedera.

Le gente de Bator Andrea que estava aqui de la otra parte de la Tiscia se fue la mayor parte a juntar con Varcoche y ansi mesmo de la que avia aqui dentro del castillo acudieron muchos desmandados sin orden. Yo les envie a rogar que se volviesen enbiaron me a dezir que lo harian pero despues me a llegado esa letra de Varcoch yo le e enbiado al conde la copia para que en ello provea lo que mejor viere que conviene al servicio de Vuestra Majestad. Las nuevas que Varcoche me escribe en ella he tenido ansy mesmo por otras varias escepto que de los mill y quinientos cavallos que dize que salieron de Ceguedin se yera porque no fueron mas de ciento y cinquenta y mill y quininetos no los tiene oy el turco en todas las guarniciones desde Ceguedin y Estrigonia¹⁶⁵.

En la obra deste castillo se a trabajado todo lo que a sido posible aunque el tiempo a estorbado mucho y la creciente del agua de la Tiscia nos a circundado el castillo todo en torno y estorbado la labor en muchas partes. Todavia se an puesto dos bastiones los mas necesarios en perficcion que no les falta mas del parapeto y otro se a levantado hasta la casamata. Se a hecho ansi mesmo un muro harto grueso para cerrar el bastion prencipal con el muro antiguo y ansi los bastiones como este muro se an palificado por amor del conbate de las aguas a sido obra harta fatigosa que se huvieran acabado bien los otros dos bastiones que quedan por hazer mas facilmente que la palificada y por no aver maestros mas primos lo tomaron a cargo los españoles que aqui estan conmigo ansi en palificar como el poner de los cespedes y aunque cansados les pesa porque el tiempo se les acabado que quisieran dexar toda la obra en perficcion pero el castillo quedara en harta defensa y antes que las aguas menguen avra tiempo de concluir la fortificacion porque ya agora aunque hubiese tiempo ya no ay gente porque a mas de un mes que no traemos mas de cien villanos y al presente no traemos mas de cinquenta y ciento y sesenta bohemios otro no ay de presente que avisar a Vuestra Majestad. Nuestor Señor la s. c. r. persona de Vuestra Majestad guarde y en tan grandes reynos y señorios encalce como Vuestra Majestad merece y sus criados y vasallos deseamos de Solnoch 9 de noviembere 1550.

164 Petrovits Péter.

165 Esztergom.

Criado y vasallo de Vuestra Majestad que los reales pies y manos de Vuestra Majestad besa.

Bernardo de Aldana

ÖStA HHSStA Ung. Akten Allg. Akten Fasc. 56. Konv. A. fol. 70–71.

32.

Eger, 1550. december 15.

Bernardo de Aldana I. Ferdinándhoz

Egy hónapja már, hogy parancsot kapott Salm gróftól, hogy a gróf betegsége miatt Szolnokból jöjjön Egerbe. Aldana az unokatestvérét, Francisco de Aldanát Szolnokon hagyta. Miután megtudta, hogy a pasa kivonult Erdélyből, az egyik törzsőrmesterét 50 katonával Szolnokba küldte, bár a várat a víz úgy körbezárta, hogy nem lett volna szükség az erősítésre. De a magyarok így látták jobbnak és a gróf hozzájárulásával ő a kívánság szerint cselekedett. A pasa mostanra Budán van és a seregét elhelyezte a váraiban. Ő ezért visszarendelte a törzsőrmestert az embereivel Egerbe. Az unokatestvére három másik katonával ottmaradt, hogy felmérjék, mit lehet a tél folyamán még tenni a vár megerősítése érdekében. A katonák elfáradtak az ide-oda vonulásban, de a múlt héten már beszállásolták őket. A négy zászlóalj Báton van, míg kettő Rimaszombatra került. Aldana zászlóalj Szolnok irányában egy mérföldnyire van Egertől, hogy bármikor gyorsan meg lehessen segíteni Szolnokot. Az egri kapitányok azt mondják, hogy mivel a pasa Budára vonult, Aldana is elmehetne ezekről a területekről. Ő szívesen el is menne, de a gróf jobbnak látja, ha marad. A hó végére a spanyol gyalogságnak 5 hónapnyi zsolddal tartoznak, és a katonák nagy szükségét szenvednek emiatt. Kéri, hogy Ófelsége intézkedjék a rendszeresebb zsoldfizetés ügyében. A gróf állapota, Istennek hála, javult.

Avra un mes que el conde me enbio a mandar que partiese de Solnoch y me viniese aqui que por causa de su indisposicion [sic!] convenia ansy al servicio de Vuestra Majestad. Yo dexe alli para entender en la obra un sobrino mio¹⁶⁶ que lo haze razonablemente. Despues entendiendo la venida de baxan de la Transilvania

166 Francisco de Aldana.

enbie al sargento mayor con cinquenta soldados por mas seguridad de aquel castillo aunque el estava de tal manera cercado de las aguas que no habia necesidad dello, pero a los ungaros les parecio que esto convenia mucho y por tanto yo lo hize ansi esto con licencia del conde. Agora hemos sabido como el baxan estava ya en Buda y a repartido sus gentes por las guarniciones como estavan de antes y por tanto se a tornado a mandar al sargento mayor que vuelva con los soldados quedando alli el sobredicho con otros tres soldados para solicitar lo que se pudiere labrar durante el invierno.

Los soldados an padecido en caminar de una parte a otra hasta agora por causa de las aguas pero esta semana pasada se los a dado ya alojaminetos donde estan ya todos recogidos las cuatro banderas en Framarque y las dos en Rimasonbat¹⁶⁷ la mia esta una legua mas adelante de aqui de Agria en la via de Solnoch por respeto de si fuese necesario alguna cosa en aquel castillo que se le pudiese luego proveer de alguna parte de gente. Es bien verdad que estos capitanes del castillo de Agria me dizen que pues el baxan a repartido su gente que yo me puedo alargar desta tierra. Yo lo hiziera de buena gana pero al conde no le parece que sea tan priesa como me lo mande lo hare.

En fin deste mes de diciembre se deven cinco pagas a esta infanteria. Siempre avido buen recabdo de socoros pero los soldados resciben gran descomodo en ello por servir tantos meses juntos rescibiran señalada merced que Vuestra Majestad mande que se tenga otra orden con ellos cerca de las pagas yo lo suplico a Vuestra Majestad porque se que conviene a su servicio de lo que se podria avisar ansy de los turcos como de otras cosas particulares pues esta aqui el conde y Dios loado con alguna mejora que hasta aqui yo puedo ser escusado. Nuestor Señor la s. c. r. persona de Vuestra Majestad guarde y en tan grandes reynos y señorios encalce como Vuestra Majestad merece y sus criados y vasallos deseamos de Agria 15 de diziembre 1550.

Criado y vasallo de Vuestra Majestad que los reales pies y manos de Vuestra Majestad besa.

Bernardo de Aldana

ÖStA HHStA Ung. Akten Allg. Akten Fasc. 56. Konv. A. fol. 80–81.

167 Rimaszombat.

33.

Eger, 1550. december 21.

Bernardo de Aldana I. Ferdinándhoz

A levélben, amit a váci püspök Agostino Sbardellati, Erasmus Teuffel és ő, Aldana írt, értesítik Őfelségét Salm gróf haláláról. Az előző levelében már értesítette Őfelségét, hogy a spanyol katonaság már 5 hónapja nem kapott zsoldot. Aldana többször is szavát adta a legénységnek, hogy kifizetik. Erről értesítette Teuffelt és a váci püspököt is. Kéri a királyt, hogy ne hagyja őt hazugságban, mert hitelét vesztheti az egész sereg előtt. Addig is újabb ígérettel tartja a lelket a katonákban. Bár a gróf halála nagy gondokat okoz, ennek ellenére megkettőzve erejüket, a király szolgálataiban tesznek itt mindent, és várják a további utasításokat.

Utóirat:

A gróf halála előtt elmondta, hogy Őfelsége nehéz tűzéséget ígért, részben Eger, részben Szolnok védelmére. Szolnokban nagy hasznát tudnák venni a tűzéségnek, de ha Egerben helyezik el, az kész veszteség, mert még kétszáz ágyúval sem lehet megakadályozni, hogy a gyenge várat ne rombolja le a támadó.

Por la letra que el obispo de Vazia¹⁶⁸ y Erasmo y yo escribimos a Vuestra Majestad y por la ynstruccion que lleva el Canayze¹⁶⁹ entendera Vuestra Majestad lo que Dios a sido servido hazer el conde de Salma ello a sido en rezia coyuntura pero Dios que lo quiso para si sera servido acomodar las cosas de Vuestra Majestad como a la Christiandad conviene.

El otro dia avise a Vuestra Majestad como a esta ynfanteria española se le debia cinco pagas a la fin deste mes. Ellos an esperado despues que pasaron los dos meses primeros de palabra en palabra que yo les he dado agora dinero que se ha hallado y que se piensa juntar. Yo e avisado al obsipo y a Erasmo que quedan aqui juntamente conmigo hasta ver el mandato de Vuestra Majestad que la ultima cosa que se provea sea la paga de los españoles a los quales pienso entretener con otra promesa hasta la fin de enero. Suplico a Vuestra Majestad que si es posible que yo no les mienta en esta como he hecho en las otras porque seria perder del todo credito con ellos. En todo lo que tocase al servicio de Vuestra Majestad se terna aqui doblada la vigilancia por la parte de los aqui estamos que se tenia de antes y aunque no baste

168 Agostino Sbardellati váci püspök.

169 Azonosítatlan személy.

para remediar tan gran falta como la que el conde que sea en gloria a hecho bastara para hazer lo que somos obligados como buenos criados de Vuestra Majestad cuya s. c. r. persona de Vuestra Majestad Nuestro Señor guarde y en tan grandes reynos y señorios encalce como Vuestra Majestad merece y sus criados y vasallos deseamos de Agria 21 de diziembre 1550.

El conde antes de su muerte me dixo como Vuestra Majestad mandaba venir alguna cantidad de artilleria gruesa parte para quedar aqui en Agria y parte para enviar a Solnoch. La que yra a solnoch sera bien empleada porque es el castillo del mundo donde mas se pueden servir del artilleria. Pero la que a de quedar aqui en Agria si es para defensa del castillo es cosa perdida porque en ninguna parte del la pondran que se puedan servir della y aunque pusiesen dozientas pieças de artilleria en este castillo no pueden estorvar que no se les metan debaxo del muro y pues no pueden hazer otra cosa esta artilleria que envarçar este castillo paresciente que convenia mas al servicio de Vuestra Majestad hazer deposito della en otra parte mas fuerte.

Criado y vasallo de Vuestra Majestad que los reales pies y manos de Vuestra Majestad besa.

Bernardo de Aldana

ÖStA HHSStA Ung. Akten Allg. Akten Fasc. 56. Konv. A. fol. 87–88.

34.

Eger, 1551. május 4.

Bernardo de Aldana a Bátorban tanácskozó biztosokhoz

Ma délben megérkeztek a levelek, amit a biztosok küldtek. A leveleket a lehető legyorsabban eljuttatja a királyi udvarba. A Tiszán átküldött több mint 300 lovast, ahogy a levél legvégén taglalja. A lovasok Tasnád felé vették az irányt. A többi katonát pedig előkészítették az indulásra. Balassa János lovasai Aldana véleménye szerint a Tisza partjánál tartózkodnak, hogy szükség esetén egyből Erdély felé indulhassanak, akár mások vezetése alatt is. A fizetőmester Bécsbe ment pár napja, de a zsoldot ott hagyta és ebből fizetik ki a katonákat. A maradékot visszakapja majd a fizetőmester.

Spectabile ac Magnifici Comissarii preésentatae sunt literae Spectabiliorum Magnificiorum Dominatorum Vestrarum hodie ad meridiem quasi quas prima

huius dederunt, cum fasciculo literarum, quae ad Sacram Regiam Maiestatem dominum nostrum clementissimum pertinebant. Acceptis illis mei esse officii duxi, primum quod feci, literas ad Regiam Maiestatem quam celerrime expedire. Deinde procurare sedulo ut petiti trecenti equites Tisciam citissime traiciant me tamen non tantum trecentos sed etiam plures ut signatura inclusa designat equites mittere hosque in Cheghe et Porozlo¹⁷⁰ celeritatis causa traicere iussisse Spectabili Magnificae Dominea Vestrae sciant. Qui deinde qua poterunt celeritate Tasnad¹⁷¹ versus iter arripiant non tamen ab reforet si illis obviam nuntiarent quoniam eundem illis erit. Residui sunt parati et ad iter quandocumque opus fuerit prompti. Equites domini Joannis Balassa mea opinione ad littus Tisciae subsistere vel etiam sub aliorum ductum si opus foret Transilvaniam ingredi possent. Nam dominus Erasmus quem crastinum a curia Regiae Maiestate expecto inter alios articulos adferet sine dubio modum quo ipse Joannes Balassa debet revocari. Hic tuendae ditionis Regiae Maiestatis ut possum optimas curas suscipio.

Solutionis Magister iam multos antedies Viennam se contulit ut militum solutionem deducat cum qua per brevi venturum non dubito saepius namque Regia Maestatas mihi et domino Erasmo scripsit suscepturam fore Suam Maiestatem eas curas ut solutio post hac bono ordine et debito tempore fiat si haec res neque hanc moram pati posset consultissimum erit remedium si quid aliunde mutuo fuerit acceptum. Quod tandem de solutionis Magistro recipitur interim ex Agriae quarta maii anno 1551.

Ad omnes commissarios in Bathorii manentes.

Bernardus de Aldana

[A levél verzóján:]

4 mai 1551. Equites ultra Tisciam missi:

domini Georgii Seredii 100

domini Benedicti Seredii 100

domini Stephani Dobo 100

domini Michaelis Nagy 100

domini Francisci Wayanii 75

475 equites

170 Csege és Porozló.

171 Tasnád.

Exemplum responsi quod dominus Bernardus de Aldana dominis commissariis dedit.

ÖStA HHSStA Ung. Akten Allg. Akten Fasc. 57. Konv. C. fol. 26.

35.

Kivonat Bernardo de Aldana 1551. szeptember 2-án kelt leveléből

A beglerbég táborába küldött kémek hírt adtak, hogy a táborba kapitányok, katonák, főemberek érkeztek és levelet hoztak és rosszakat beszéltek Öfelségéről és minisztereiről.

A rácok szemléljén eltávolították azokat a közembereket, akik nem voltak hajlandók szolgálni. Jelentés készült a zsoldjukról.

A rácokkal tárgyalni kell, hogy biztosak legyenek a hűségükben, különben az egész rác nép átállhat a törökökhöz.

A beglerbég azzal fenyeget, hogy átkel a Tiszán, de ezt kevés emberrel könnyen meg lehet akadályozni, mert kevés hajójuk és csak nyolc naszádjuk van, amivel maximum 200 lovas tudnak áthozni.

100 spanyol arkabúzust kocsin és 500 lovas a parthoz szeretne vinni, hogy vi-gyázzák a nagyobb hajókat, hogy ne tudjanak a törökök átkelni. Másik 300 lovas, 100 magyar gyalogos arkabúzossal, a folyóparthoz vonulna, hogy megzavarják a többi hajó átkelését. De nincs kivel végrehajtani a tervet, mert az emberei fiatalok és tapasztalatlanok, és nincs itt Báthory András se. Így, ha a beglerbég át akar kelni, Aldana szándékában áll kivonulni elé és megakadályozni.

Már megírta, hogy milyen nehéz helyzetben van Becse és Becskerek. Hiányt szenved municióban. Értesítette Báthoryt, hogy amikor megérkezik, hozzon magával utánpótlást.

Leváltotta Becse kapitányát és megfelelőbbet tett a helyére.

Aldana és Losonczy kiküldtek 4–5 lovas, hogy járják végig a partot és nézzék meg, hogy van-e mozgolódás a hajóknál és naszádoknál, és, hogy fogjanak nyelvet. Egyikük visszatért és hozott egy titeli embert. Azt állítja, hogy az előző nap 300 janicsár érkezett a táborba és az a hír járja, hogy Szolnoknak akarnak menni. A tábornester szerint a cél Becse, vagy Becskerek lesz.

A beglerbég levelét továbbküldték, néhány Erdélyből jövő hírrel együtt. A levél-re azt válaszolták, amit megkövetel Öfelsége szolgálata. Az adót Fráter Györgynek kell elküldenie és mindig is az erdélyiek küldték, nem pedig ők. Az erődítési munká-

latokon 200 ember dolgozik. Így nem tudnak nagy eredményre jutni. Akik jönnek, 8 napot kötelesek dolgozni, de a harmadik napra elfogy a kenyérük és elszöknek. Hogy ezt megakadályozzák, mindegyiknek naponta adnak pénzt kenyérre, ahogy Szolnoknál tették. De már elfogyott a pénzük.

Mivel Báthory még nem tért vissza nem tudott se Becsére, se Becskerekre menni.

Aznap érkezett egy határozat, hogy a bánóság 600 embert megajánlott az építkezésre.

Por letras del Maestre de campo de 2 deste.

Que por espías enbiadas al campo del beglerbey¹⁷² se sabe que le an venido llegado algunos capitanes y soldados gente de lustro lo que se cree por aver enbiado agora letras soberbias y con palabras deshonestas contra Vuestra Majestad y sus ministros. Enbia copias de ellas.

En la muestra de los racianos han quitado algunos que no eran para servir, todos gente comun, enbia relacion de lo que se les va pagado.

A los nobles se a dado dos sacos [...] aunque no se les seria dar nada hasta que [...]

A los baybudas racianos otros dos con que sino fueren menester todo este mes los descuenten del que an de aver cada mes estando en susodicho dos [?]

Fue fuerça concetrarse con ellos para tenerlos ciertos sin lo que a ellos y todo el pueblo raciano fuera contrarios.

El beglerbey amenaza de pasar con su gente y el cree lo hara y seria facil esto cerrarle el paso con pocos por no poder en las barcas que tienen juntas en la Tiscia pasar 200 cavallos juntos y no tienen por alli ocho nazadas en que se pueden pasar cavallos y pocos peones.

Quisiera poner 100 arcabuzeros españoles en confines y que 500 cavallos y ellos anduverian siempre reguardando las barcas grandes para no dexar pasar gente y que otros 300 cavallos con 100 arcabuzeros hungaros a pie anduverian por la ribera del rio para que dieran en la barca que hallaran desmandada pero no halla quien lo quiera hazer por ser todos gente moça y sin experiencia el no se osa pedir por el inconveniente no estando alli Batori Andreas aunque si tarda y el beglerbey quiere pasar yra a oponersele al paso.

Que ha escrito la necesidad que tenían las fortalezas de Beche y Bechque-reqe¹⁷³ de municiones y les ha enbiado de las que alli avia y dado aviso a Bathori para que quando vuelve procure de llevar consigo algunas.

172 Szokollu Mehmed rumélicai beglerbég.

173 Bccse és Becskerek.

Ha quitado el capitan de Beche y puesto otro mas conveniente.

Que el y Losanze¹⁷⁴ enbiaron quatro o cinco cavallos a correr por la ribera y ver si avia movimiento en las riberas de los enemigos y las nazadas que vienen y tornasen alguna lengua, bolvio uno dellos con una de Tital¹⁷⁵ dixo que el dia antes avian llegado al campo 300 janizaros¹⁷⁶ y se dezia que era para ir a Solnoch el maestre de campo cree que es antes para conquistar Beche o Bechquereque.

La carta que el beglerbey ha scrito fue en letra de otra que de alli se le escrivio con algunos articulos enbiados de Transilvania. An le tornado a responder en el lo que conviene, que el deve aver el tributo enbiado por fray Jorge al turco y todas las vezes se avia enviado por la presente de Transilvania y no por alli y quanto a las palabras superfluas y con pura reverencia que habla tambien ellos tienen lenguas alli porque no lo haze por no ser honesto hablar conque los principes que tiene Dios puestos en la tierra por ministrar y que no han hecho resistencia que no se lleve provisiones a su campo, para la fortificacion no se han podido aver mas de 200 hombres yra synos [...] los que van es con orden de trabajar ocho dias y a los tres se les acaba el pan y huyen para evitarlo, esta determinado de dar un ungarillo a cada uno al dia para pan como hizo en Solnoch Vuestra Majestad lo tenga por bien que para pagarles no ay dinero que algunos pocos que tiene el paguer son menester para preparamientos y maestros.

Que no avia podido yr a Beche ni a Bechquereq por no estar alli Batori

Avia llegado aquel dia una conclusion de los condados ofreciendo 600 hombres para la fortificacion.

ÖStA HHStA Ung. Akten Allg. Akten Fasc. 59. Konv. B. fol. 20.

36.

Dátum nélkül.

Kivonat Bernardo de Aldana leveléből

Egy 5-én kelt levélből Becse és Becskerek várnagyai értesítést küldtek, hogy a törökök átkeltek a Dunán és segítséget kértek. Bár Báthory még nem tért vissza, Aldana

174 Losonczy István várkapitány.

175 Tital.

176 Janicsár.

30 arkabúzossal kocsikon odament és megbizonyosodott arról, hogy a törökök Péterváradnál keltek át és Becsétől kétmérföldnyire vannak.

Becse jól védhető helyen van és alkalmas arra, hogy megállítsa az ellent. De meg kell erősíteni, mert a védművek gyengék. Aldana elvitte magával Sigismundo Pretta de Pisa építőmestert, aki a várat tervezte, de nem tudta befejezni. Értesíti Őfelségét a vár állapotáról és a szükséges intézkedésekről.

A várat négy bástyával kell megerősíteni és meg kell nyitni az árkot egészen a Tiszáig és a Bégáig

Aldana onnan a négy mérföldnyire lévő Becskerekre ment. A vár tervét Becsével együtt elküldi. A vár még gyengébb, mint az előző, de nagyon jól védhető helyen van. Egy folyó védi az egyik oldalról. Bár kis vízű, de a vár sarkánál lévő emelőgéppel szabályozzák a vízszintet. A vár alatt egy malom van. Az emelőgépet és a malmot könnyen szét lehet verni és kiszáritani a medert, de ha megerősítik a várat jól védhető lenne. Ehhez szükség van 7–8 bástyára. A vár 550 bécsi lépés hosszú és 177 széles. Élelemmel nagyon jól ellátott. Bőven van búza és liszt, fa az építkezéshez. De nincsen aki ott jurisdikcióval rendelkezne az ott élő rácok fölött, és félő, hogy az emberek elszöknek. Még azok is elmentek, akiket a munkálatokra hoztak oda.

Ha a törökök Becsére mennek akkor, hogy megsegítsék a várat, összehívják a környező megyék népeit.

A megyék által az erősítésekre megajánlott parasztokat várják. Becse és Becskerek megerősítését kizárólag Őfelsége segítségével lehet megoldani. Ha Becskereknél nem építhető fel legalább két bástya, akkor legalább a malmot le kell bontani és a vízzel elárasztani a területet.

Becskerek jelentősége nagy, mert négy mérföldre van Nándorfehérvártól és ketőre Titeltől, illetve közel más török várakhoz. Védi az országot, könnyen támadhatóak onnan a török területek és elzárja a dunai átkelőket Nándorfehérvár felé. Nagy védelme a térségnek, mert Becskerek jobban védi Temesvárt, mint fordítva. Sőt még egészségesebb is a levegője, míg katonái Temesvárnál belázasodtak. Ezért szükséges megerősíteni legalább két bástyával Becskereket és négygel Becsét. A két vár és a tiszai naszádok segítségével el lehetne pusztítani a törököt a Duna és a Tisza között. Kéri Őfelségét, hogy mindenképpen segítse meg a két várat a fellebb említett okok miatt. Fráter György rossz szolgálatot tett azzal, hogy utasította a megyéket, hogy csak akkor mozduljanak, ha ő utasítja erre őket. Losonczy is panaszkodik, hogy elfogta Fráter György két emberét, akik arra buzdították úgy a nemeseket, mint a rácokat és a magyarokat, hogy ne engedelmeskedjenek neki, és a fiatal korára és tapasztalatlanságára hivatkozva tiltakozzanak Őfelségénél. Amellett a Barát emberei azt terjesztették, hogy nélküle senki sem tudja őket a töröktől meg-

menekíteni és ezért az ottaniak kérjék Őfelségét, hogy adja át a Barátnak a terület feletti uralmat. Egyikük azt állította, hogy a Barát küldte őket és további botrányos csúf dolgokat mondott. Erről a tábornester értesítést küldött Giovanni Baptista Castaldónak és Őfelségének. Kéri Őfelségét, hogy küldje el Felice da Pisa és egy másik építész, hogy a sürgős munkálatoknál rendelkezésére álljanak.

Por otra de 5 que teniendo aviso de los castellanos de Beche y Besquerech¹⁷⁷ que los turcos avian pasado el Danubio y pedian algun socorro para que cargasen sobre ellos. Aunque no a vuelto Batory fue alla y llevo consigo 30 arcabuzeros en coches hallo que los enemigos avian pasado por Petrovaradin¹⁷⁸ y se avian afirmado a dos leguas de Beche.

Que el castillo de Beche esta en sitio fuerte y a proposito para romper a los enemigos el paso de la Ticia pero es menester ayudarlo con alguna fortificacion porque el es poca cosa y estrecho y cargando sobre el correria peligro si no fuese socorrido. Llevo consigo a Sigismundo¹⁷⁹ que tomo la forma de la planta no la ha podiddo acabar enbiarse a Vuestra Majestad. Informo a los del castillo que se podria hazer y les ha enviado despues algunas provisiones

Que la fortificacion de aquel castillo consiste en 4 baluartes que son menester hazerse y abrir el poso desde la Tiscia al rio Begae¹⁸⁰ entre los quales esta que poca distancia que daria defendido y para offender como se vera por el diseño.

De alli fue a Besquerech que son 4 leguas, la planta de aquella tierra y castillo se enbiara con la del Beche es esta mas ruin y flaco que ay en aquellas tierras pero el y la tierra estan en un sitio fortissimo porque llega un rio por una parte y se divide y la toma en medio. Es poca agua para dividir sino que a la punta del castillo que esta a una punta de la tierra la cierran con una argine que haze engrossar las aguas a la redonda de la tierra y mueve un molino que esta debaxo del castillo. Puede romperse el argine y vaziarse el agua pero fortificando la tierra queda muy seguro, a la fortificacion van de 7 a 8 baluartes porque tiene 550 pasos de medida de Viena en luengo y 177 en lo mas ancho y en algunas algo menos. Es muy proveyda de vituallas, llena de silos de grano, tiene gran aparejo de tierra, faxina y leña todo al pie de la obra. Para fortificarla ha de ser con dineros de Vuestra Majestad porque no

177 Fügedi Gábor, Szentannai Tamás (Vö.: *Rónai Horváth*, 1896. 50. p.). Szádeczky Lajos Becse várnagyaként Fügedi mellett Szentimrey Jánost említi. (Vö.: *Szádeczky*, 1880. 597–601. p.). Becskerek várnagya Balogh Lőrinc volt. Uo. 597–601. p.

178 Pétervárad.

179 Sigismundo Pretta de Pisa építészmeister. Vö.: *Marosi*, 1974. 67–68. p.

180 Béga folyó.

tiene jurisdiccion de razianos y si algunos ai andan alterados de miedo y huidos, y se an huydo tambien los que alli traian a la lavor.

Que si los turcos vienen sobre Beche y lo quieren socorrer lo que es menester hazer avran de convocar la gente del pais como ya se an convocado y tiene por dificil que en un tiempo sirvan con las armas y a la lavor y a llevar vituallas.

Espera alguna cantidad de villanos de los condados para la lavor que han prometido la de Beche y Besquerech no se puede hazer sin la ayuda de Vuestra Majestad la qual ni tienen y si la de Besquerech no puede toda agora a lo menos sea para dos bastiones que con el se remedia el peligro de romper el agua y el molino y se cubre el castillo y quedan las aguas tan grandes que con aver gente en la tierra se puede defender y despues con el a tiempo le hara lo demas.

Que Besquerech es de gran ymportancia por estar a 4 leguas de Belgrado¹⁸¹ y a 2 de Tital y de otros castillos de turcos entre la Ticia y Belgrado y aunque Vuestra Majestad tenga otros castillos y tierras seran para defenderse y este es para defendersde y ofender mucho al enemigo porque con el se le cierran los pasos para no ir de Belgrado y otras partes donde se pasa el Danubio a despoblar aquella provincia y de alli se puede ir a socorrer y hazer daño en la tierra del enemigo y es gran seguridad para aquella provincia porque mas asegura Besquerech a Temesvar¹⁸² que Temesvar a Besquerech y es mas sana que Temesvar que tiene mal aire. Y los mas de los soldados han sydo males de fiebres lo que ha sucedido siempre en las guraniciones que alli ha avido estrangeros que por estas causas seria bueno que alli la fortificacion a lo menos de los dos bastiones dichos este tiempo que quedase poder labrar y lo mesmo en los quatro que se han de hazer en Beche porque ultra de quitar el paso de la Tiscia en qualquiera de aquellas dos partes que aya nazadas se puede depopular a los enemigos todo lo que hay entre la Ticia y el Danuvio que los sera grandisimo incomodo. Y finalmente suplica a Vuestra Majestad pues ha avido aquellas fuerças provea que ninguno que venga en manos de los enemigos, aparejense para yr a defenderlas si los turcos fuesen sobre ellas aunque el frayle ha hecho mala obra escribiendo a algunos condados que no se muevan sin aviso suyo y tambien se quexa Losanz que ha descubierto alli dos hombres enbiados por el frayle que andan advirtiendo los nobles ansy racianos como hungaros que no le den a el obediencia y se quexen a Vuestra Majestad diziendo que es mancebo y mal experto, y finalmente diziendolos que es ymposible que sin el otro alguno los pueda salvar de las manos de los turcos por tanto que supliquen a Vuestra Majestad que se le entregue a el todo el gobierno. Y el maestre de campo dize aver hablado con uno

181 Nándorfchérvár

182 Temesvár.

dellos que confiesa averlos enviado el frayle y le ha dicho no solamente esto pero tantas otras cosas feas y escandalosas que esta maravillado del escandaloso juicio de aquel hombre y ha dado aviso de todo a Juan Baptista¹⁸³ y las vias por donde se ha de informar

Que Vuestra Majestad le mande enbiar a Felice¹⁸⁴ y aun algun otro arquitector si ay porque sy se ha de hazer alguna obra ha de ser de golpe.

ÖStA HHSStA Ung. Akten Allg. Akten Fasc. 59. Konv. B. fol. 30.

37.

**Temesvár, 1551. szeptember 12.
Bernardo de Aldana Castaldóhoz**

Megkapta Castaldo 10-én kelt levelét. 11-én írt Báthoryval együtt, ami Lippa közelében elveszett. Abban a levélben számoltak be arról, hogy a beglerbég tábora a Duna ezen partján van másfél mérföldnyire Becsétől. Biztos benne, hogy azt a várat akarja megostromolni, és fél attól, hogy elesik, ha nem küldhet sürgősen segítséget. Tegnap elküldték Losonczyt 100 lovassal, hogy tisztábban lássák a törökök szándékát. Aldana szeretne az itt lévő lovas katonákkal és 100 spanyollal a várból kimenni és a Béga és a Tisza folyók találkozásához vonulni, hogy megakadályozza a törökök átkelését. Szerinte meg van a kellő erő, hogy ezt megtegyék. Ellenben Báthory kijelentette, hogy ő nem bíz a rácokban, sőt attól tart, hogy a megyék egybe-seregülő emberei nem küzdenének szívesen a törökök ellen, akár még át is adnák őket a törököknek. Reméli, hogy Castaldo segítsége időben megérkezik, mert Isten után csak a saját spanyoljaiban és magyarjaiban bízhat. Ha az itteniek látják, hogy ők megsegítik önmagukat a törökökkel szemben, akkor erőre kapnak ők is és segítenek nekik. Most félnek a töröktől és meg akarnak velük egyezni. Báthory napról napra többet szenved a közsvénytől, de Losonczyval együtt készek a végsőig szolgálni. Castaldo vigyázzon egészségére és ne sajnálja, hogy nem jöhet ide, mert onnan ő jól tudja irányítani a dolgokat és a kezében lehet e Barátjuk gyeplője, akiről mindenki azt tartja, hogy Erdély királya akar lenni. A zsold elmaradásával nagy hiányt szenvednek és kéri Uraságát, hogy tegyen lépéseket az ügyben. Ügyeljen Ura-

183 Giovanni Battista Castaldo főhadparancsnok.

184 Feltehetően Felice da Pisa építészmeister, aki ebben az időben Nagybánya, Sáros és Hont váraiban megerősítésén szorgoskodott. *Marosi*, 1974. 67–68. p.

sága arra, hogy a posta Morzsináig ki legyen fizetve, ő Temesvár és Morzsina közötti távra felügyel. Őfelsége irt neki, hogy elküldik a Szolnokban lévő katonák listáját, akiket még zsoldot se kaptak. Kéri Uraságát, hogy parancsolja meg a zsoldfizetőnek, hogy végezze el feladatát. A katonák Luis Vélez, Ulloa és az ő száza-daiból vannak, kivéve Espeletát, aki Aldana kompániájából való.

A lap margóján utólagos betoldás:

Az erődítményekben nem maradt legénység, mert mindenkit összehívtak.

Recevi la de Vuestra Señoria de los 10 del presente y ayer aviamos escrito el señor Batore yo a Vuestra Señoria mandase se le a su secretario enbiar las letras por la via de Lipa¹⁸⁵ por donde yo tengo por perdida aquella posta. Lo que en ella uviera como el belerbey¹⁸⁶ tiene ya su campo desta parte del Danuvio a suma alegria y a media de Beche el cual castillo creemos por cierto que quiere emprender, la calidad de el ya la tengo escrita a Vuestra Señoria y el temor que le tengo si no le damos socorro. Aca nos aparejamos lo mejor que podemos por los del rey no se levantan. Ayer enbiamos al señor Losanze con cien cavallos para que viesemos claramente el disigno del baxa, es verdad que yo quisiera con toda la gente que aqui tenemos de cavallos y con cien españoles en coches a ponerme en la ribera de la Tiscia y del rio Bege para impedir el transito a los enemigos. Ay aparejo para darle gran impedimento, a me lo a contado el señor Batore diziendo que el no se fia de quedar entre los razianos y aunque salimos en campo antes que de alla lleguen algunas gentes no solo los que se congregan deste pais no haran nada contra los turcos porque ay peligro de que no nos entregan a los turcos. Plega Dios que tengamos tiempo de esperar los que Vuestra Señoria enbia y los que demas nos enbiara los cuales suplico que vengan como se an llegados porque despues de Dios en nuestros soldados españoles y ungaros tengo confianza y cierto cuando estos del pais vean que nos ayudamos tambien cobraran animo de ayudarnos ellos qualquiera gente estan tan desconfiados y tan temerosos que cualquier ruindad creo que cometerian por congraciarse con el belerbey. El señor Batore esta ya tocado y cada dia avisa que se siente peor de su gota pero creo que como quiera que este bastara su autoridad y buena paciencia para residir aqui porque a las cosas de fuera yo yre encomendando las al Dios. Vuestra Señoria tenga por cierto que el servicio de Su Majestad se hara con toda diligencia hasta que la vida dure. El señor Losonze ansi mesmo creo que con toda solicitud servira a Su Majestad en esta empresa porque le veo bien inclinado a ello. Vuestra Señoria atienda a su salud y no tenga pena por la

185 Lippa.

186 Szokollu Mchmed bcglcrbcg.

venida de aca porque mas importa ai su persona pues de ai se gobierna el todo y puede atender a lo de alla y a lo de aca y tener la mano en la rienda de ese amigo¹⁸⁷ porque a fe que es menester y en esta provincia ninguno puede pensar sino que se quiere hazer rey de Transilvania.

Las pagas destas gentes nos hazen grandisima falta porque todos las piden y Vuestra Señoria sabe como saben aprovecharse del tiempo cuando las emos menester por amor de Dios que Vuestra Señoria provea con diligencia.

Las postas hasta Morsina¹⁸⁸ provea Vuestra Señoria que se an pagadas y esten en orden que de Morsina aqui yo tengo cuenta con el que las pone por enbiarme de alla relacion de como se le an de pagar. Su Majestad me a escrito que se enbie alla la lista de los soldados que estan en Çolnois¹⁸⁹ que en defeto de no la aver enbiado no les an proveydo la paga. Vuestra Señoria ordene al contador que la enbie luego que todos son de la compañia de Diego Velez y de Ulloa eceto Espeleta que es di mi compañia. Nuestro Señor guarde y contente la muy ilustra persona de Vuestra Señoria como desea de Temesvar 12 de septiembre de 1551.

Besa las manos de Vuestra Señoria su servidor
Aldana.

[A levél margóján utólagos betoldás:]

En las fortificaciones no queda ombre porque se an convocado todos capitalmente

ÖStA HHSStA Ung. Akten Allg. Akten Fasc. 59. Konv. B. fol. 79–80.

38.

Temesvár, 1551. szeptember 12.

Bernardo de Aldana Castaldóhoz

Megjött a levél, amit Báthory írt Uraságához. Eddig a bánságból még egy ember se gyülekezett. Sőt, a rácok sem engedelmességek, addig, míg feleségeiket és gyerekeiket nem tudják biztonságban. Kéri, hogy a már elküldött zászlóaljjon felül, küldje

187 Fráter György.

188 Morzsina (Temes vm.).

189 Szolnok.

el vízen az összes spanyolt, akit nélkülözni tud, mert ez a vár fontos része az ország védelmének.

A esta ora son llegados las letras de avisos que el señor Batore enbia a Vuestra Señoria y hasta agora no se a juntado tan solo un hombre destes condados y los racianos dizen que no pueden salir en campo sin que les dexen poner en cobro sus mujeres y [sic!] hijos de modo que pocos o muchos lo avremos de hazer con los nuestros. Si Vuestra Señoria puede escusar alla algunos españoles ultra la vanderá que viene enbielos espedidamente por el agua y las demas gentes que sea posible y que mas presto vengan porque en el socorro deste castillo consiste despues de Dios la defension deste pais y con tanto Nuestro Señor la muy ilustre persona de Vuestra Señoria guarde y contente con que a estado y contenta en que desea de Temesvar 12 de septiembre de 1551.

Besa las manos de Vuestra Señoria su servidor
Aldana

ÖStA HHStA Ung. Akten Allg. Akten Fasc. 59. Konv. B. fol. 81–82.

39.

Temesvár, 1551. szeptember 12.

Bernardo de Aldana Castaldóhoz

Megkapta az úr válaszlevelét, és talán ő is megkapta addigra Aldana másik levelét, amelyben értesíti, hogy milyen nehéz helyzetben vannak. Becséből üzenetet kaptak, hogy a törökök már egy mérföldnyire vannak onnan, a Tisza partján. A megyék emberei nagyon lassan gyülekeznek, bár Becsének sürgősen segítséget kellene adni. Báthory a gyülekezőktől legalább annyira tart, mint a törököktől. A várak, Becse és Becskerek önmagukban nem erősek, kéri Castaldót, hogy a lehető leggyorsabban küldjön segítséget, ha lehetséges, akkor spanyolokat. A leggyorsabb út, ha Lippáig vízen jönnek, majd onnan szárazföldön. Becse segítséget kér tőlük. Losonczy odamegy, hogy kikémlelje a törökök helyzetét. Értesítésétől függően összegyűjti a maradék száz emberét, mivel a többi beteg. A munkálatok a várban nagyon lassan haladnak. Végül értesíti még arról, hogy Becskerek nagy veszélyben van.

Rescebi la de Vuestra Señoria y creo que a esta ora ya Vuestra Señoria avra rescibido otra mia en la cual le avisava de la necesidad que se nos ofrecia la cual se

nos llega poco a poco cada dia mas. Segun esta ora nos avisan de Beche que ya los turcos estan sobre la ribera de la Tiscia a una legua de Beche donde hazen su disigno de lo cual a mi me pesa por las causas que ya tengo escritas a Vuestra Señoria. Lo que demas puedo avisar es que las gentes destes condados se juntan muy floxamente y el socorro de Beche es menester y si bien se juntan los condados y nosotros no tenriamos alguna fuerça tanto dize el señor Batore que se teme destes del pais como de los turcos. Los pocos que somos Vuestra Señoria lo sabe y asi mesmo le a avisado de que los castillos de por si no son suficientes a defenderse por tanto la mas provision de gentes que pudiese enbiarnos aca. Vengan si esposable algunos españoles con vadera o sin ella y sean los mas que Vuesta Señoria podra embiar que hasta Lipa pueden venir por agua y de Lipa aqui presto se viene. Los de Beche demandan socorro muy apriesa y nosotros se lo damos algo despacio. El señor Losonze va alla a ver en que terminos estan los turcos y en viniendo su aviso yre yo con la mas gente que en este medio se podra juntar de hasta cien españoles de los que aqui ai y podre reunir que los demas estan enfermos. Las lavores andan muy floxas por el escandalo de las gentes al presente ni avisare de otro que del peligro que se ofrece deste castillo de Beche y en el mesmo esta el de Bechquereq segun tengo escrito a Vuestra Señoria cuya muy ilustre persona guarde y contente Nuestro Señor con el contentamiento y estado que desea de Temesvar 12 de septiembre 1551.

Besa las manos de Vuestra Señoria su servidor
Bernardo de Aldana.

ÖStA HHStA Ung. Akten Allg. Akten Fasc. 59. Konv. B. fol. 83–84.

40.

Temesvár, 1551. szeptember 21.

Bernardo de Aldana Sforza Pallavicinihez

Urasága már értesült arról, hogy miként ment Aldana Temesvárra, hogy segítse Báthoryt a török elleni védekezésben. Kevés embert hozott magával abban a reményben, hogy az itteniek majd megsegítik őket és együtt elég erőt képviselnek a törökök ellen. De a rácok a törökök zsoldjába álltak és átvezették őket a Tiszán. Most Becse várát ostromolják már vagy 5–6 napja. Bár a védők jól tartják magukat, de a vár kicsi és előbb, vagy utóbb el fog esni, ha nem kap segítséget. Castaldo azt írta, hogy az uraság (Pallavicini) nagy sereggel fog Aldana segítségére sietni. Ha idő-

ben érkezik akkor Becsét is fel tudják menteni, vagy legalább visszafoglalni, mielőtt a törökök megerősítik.

Creo que Vuestra Señoría avra ya sabido como yo vine aquí a socorrer el señor Batsler Andrea que se temía de la venida de los turcos que andan en campo. Y aunque la gente que conmigo traxe no era mucha si los del país tuvieran con nosotros como pensavamos que lo hizieran bien bastavamos a resestir a los enemigos pero pagando para ellos los razianos dieron les el passo de la Tiscia sin que se lo pudiésemos defender. El qual ellos por si sin ayuda y favor de los racianos no creo pudieran aver. Los quales después de aver pasado la Tiscia fueron sobre el castillo Beche que es para Su Majestad de mucha importancia y a cinco o seis días que lo baten a gran furia. Los de dentro se an defendido y defienden muy bien pero porque el castillo es pequeño y poco fuerte si a la larga va y no se les da socorro no puede ser sino que los que están dentro y el castillo se pierdan que seria harto daño. El señor Juan Baptista nos ha escrito que Vuestra Señoría viene en nuestra ayuda con buen número de gente la qual dándose un poco de priesa podría ser que llegase a tiempo que se pudiese dar socorro al castillo antes que se perdiese. O a lo menos quando esto no ocurre lugar que pudiesemos hazer retirar los turcos y tornar aqui antes que lo reparasen. Yo se bien quanto desea Vuestra Señoría servir a Su Majestad y acrecentar la reputación de su onor y por eso no le encarezco mas la diligencia paresciéndome que basta significarle el estado en que aca están las cosas. Nuestor Señor la ilustrisima persona de Vuestra Señoría guarde y prospere de Temesvar XXI de septiembre de 1551.

Servidor de Vuestra Señoría
Bernardo de Aldana.

ÖStA HHSStA Ung. Akten Allg. Akten Fasc. 60. Konv. A. fol. 3–4.

41.

Temesvár, 1551. szeptember 27.
Bernardo de Aldana I. Ferdinándhoz

A törökök bevették Becsét, és 200 hajdú és 200 huszár elszökött Becskerekéről, őket követték a városlakók, a rácok és a magyarok is. Ha a védők maradtak volna akkor a vár nem esne el. Később Aldana javasolta Báthorynak és a többi főembernek,

hogy égensék fel Becskereket és környékét és árasszák el a területet. Ők azt választák, hogy inkább kockára teszik az ottmaradt 100 hajdú életét. Ő ezt nem erőltette tovább, mert korábban sem fogadták el két fontos javaslatát. Az egyik, hogy helyezték át a seregüket a Béga és a Tisza közé, Becsétől és a Tiszától egy-egy mérföldre és a rácokkal vigyáztassák a partot. A törökök akkor nem mernének átkelni a Tiszán. Illetve, hogy 1000 lovassal és 100 spanyol arkabúzzsal kocsin ellenőrizték a Tisza partját. Miután e javaslatait nem fogadták el, Aldana hivatalosan is tiltakozott. Miután elesett Becse, Báthory Lippára ment, hogy a környező vármegyék népét hadra fogja és utánpótlást szerezzen, mert a nagy szárazság miatt kevés az élelem. A vár erősítésén jó formán már csak a 8-9 éves gyerekek dolgoznak, mert az emberek a szüretre hivatkozva elszökdösnek. A huszárok semmire sem használhatóak, még az őrséget sem látják el. A hajdúk, bár segítenek kosarakat tölteni, készen állnak arra, hogy elmenjenek. A törökök hat mérföldre vannak 150.000 emberrel, 15 ostromágyúval és 50 táborival. Addig is megerősítették az egyik bástyát a város leggyengébb részén és felhúztak 100 lépésnyi falat. Az építőmester, Sigismundo Pretta de Pisa gyávaságáról tett tanúságot, amikor engedélyt kért, hogy elmehessen, mert mekkora kár származna abból, ha ő a törökök fogságába esne. Aldana azért maradt Temesváron, mert se Losonczy, se más nem vállalta volna el a vár védelmét, ha ő nem marad. Reméli, hogy megverik a beglerbéget és utána visszafoglalják Becskereket. Becsét naszádok és hajók nélkül nehéz lesz visszafoglalni, ezért először Szegedet kell bevenni és utána Becsét.

Ya creo que Vuestra Majestad por otras cartas avrá entendido como los turcos tomaron a Beche y como dozientos haydones y dozientos huzaros huyeron de Besquereq de cuya cabsa los ciudadanos otros villanos ansi rascianos como ungaros huyeron. Y si los hunos y los otros se estuvieran como se estaban bastavan bien a defender la tierra y los turcos no la vinieran atentar porque en Xadad¹⁹⁰ que era más fuerte que ésta como está al presente los turcos vinieron a ella y tomaron la tierra y después el castillo. Yo les roge [sic!] al señor Batore y a otros que le admitía en consejo que el día que huyeron los 400 soldados quemasen la tierra y el castillo los otros y rompiesen el arco que tiene el agua y se viniesen. Concluyeron que no convenía sino querra mejor aventurar los 100 aydones que quedavan y no se si fue mejor yo no quise a hincarme en ello porque dos cosas de harta importancia en que primero yo scrivi no me quixieron aceptar. La una que pusiesemos luego nuestro campo entre los dos rios que se nombran Bege uno que pasa junto a Beche y otro

190 Csanád.

que va a Besquereq que ay del uno al otro donde se devia poner en campo nuestra gente un tiro de arcabuz. La cual distancia podíamos fortificar los pocos que eramos contra cualquier multitud y estavamos a una legua de Beche y de la Tiscia recoríamos los racionos que no podían pasar al enemigo y siendo sobre la Tiscia no osarán cisar puentes y las barcas no se si las aventuraran. Ansi también les dixé que juntamente fuesen mill cavallos sobre la Tiscia y cien españoles en coches arcabuzeros con dos mosquetes en cada coche. No lo quisieron aceptar poniendo muchos inconvenientes yo se lo proteste publicamente podrá que no aprovechará nada como ellos dizen pero yo quisiera que no me quedara la lástima de no a sido provado. El señor Bater se partió de aquí luego que se perdió Beche a recoger en Lipa los condados para socorrernos juntamente con la gente que Vuestra Majestad enbia y para enbiarnos municiones y otras cosas que aquí faltan las cuales no a proveydo. Plega a Díos que en lo del socorro se haga más cumplidamente por que esta tierra a quedado en seco por los muchos días que no llueve y no podemos a tan sólo un hombre para que nos ayude a fortificarla porque en achaque que de las vendimias la mayor parte se a huydo. Ciento algunas niñas y niños de ocho a nueve años que vienen ayudar a estos pocos españoles que aquí tengo que de día y de noche no paramos. Los huzaros no an querido esta agora poner mano en obra ni están en buena guardia. Los aydones dizenque harán cestones para que cavan ni echar tierra que no lo harán si no fuesen hombres que esperasen en los pies. Bien veo que considerarían que están los enemigos a siete leguas de aquí con cincuenta mil hombres y 15 piecas de artillería gruesa cincuenta de campaña según nos a informado el que llevó al Belerbeg las letras de Vuestra Majestad para el turco. Todavía emos dado tal priesa con nuestro trabajo que emos hecho un bastión razonable en la parte más flaca de la cibdad y guarnecido cerca cien pasos de muralla por Sigismundo. Me a pedido licencia para irse desde el día que se fue el señor Batere protestándome cuanto daño vendría al servicio de Vuestra Majestad y a la Christiandad si el viene en manos de turcos y que no sabe remedio como se repone esta tierra y de Xodad aunque la tierra está flaca mas flaco esta Sigismundo. Yo estoy aquí porque me tomo aquí labor desta necesidad y porque ni Losanze ni otro ninguno quiso quedar si yo no tomava asunto del fortificar y guardar esta tierra quería que Vuestra Majestad me lo enbiase a mandar espresamente por tener alguna excusa con las gentes que me culpan ni quedava porque si Vuestra Majestad no me lo mandase y bien me mandara salir de aquí ofresciéndose las necesidades sobredichas yo no dexara aventurar lo que puedo que es lo que aquí se aventurará y espero en Díos dará en todo buen éxito. Y si Díos nos ayuda que este socorro llegue presto espero en el que peharemos este Belerbeg y tomaremos a cobrar estas fuerças que como al presente están se podría hazer especialmente Besquereq

porque Beche sin tener barcas o nasadas sería difícil y teniéndolas sería fácil. Y por tanto si Dios nos da vitoria contra este creo que sería mejor emprender a Ceguedin que si aquel se toma cada día se puede espugnar Beche que para furia de artilleria es una calabaza. Otro no me coure Nuestro Señor la s. c. r. persona de Vuestra Majestad guarde y en tan grandes vitorias encalce como Vuestra Majestad meresce y sus criados deseamos de Temesvar, 27 de setiembre de 1551.

Humilde criado y vasallo de Vuestra Majestad que los pies y manos de Vuestra Real Majestad besa

Los rascianos desta provincia están ya todos con los turcos y desta mesma cibdad muestra parte.

Berndardo de Aldana

*ÖStA HHStA Ung. Akten Allg. Akten Fasc. 60. Konv. A. fol. 86–89.
[Bernardo de Aldana saját kézírásával.]*

42.

Temesvár, 1551. október 4.

Bernardo de Aldana Fráter Györgyhöz

Eddig még nem írt Fráter Györgynek, mert semmi fontos nem történt, illetve mert még nem ismeri jól a környéket. Most azt látja, hogy az ellenség mellett azok is ellenük fordultak, akik eddig barátaik voltak. A rácok és a környék népe nem engedelmeskedik, és Báthory felszólítására nem gyűlnek össze. Azok, akik pedig korábban gyűltek össze, azok segítséget vittek a törököknek és segítették az átkelésüket a Tiszán. Sőt, segítkeztek Becskerek ostromában. Kéri, hogy Fráter György a királyság és a vallás védelmére fordítsa erejét és ehhez a szükséges tanácsot adja meg neki, hogy győzelemre vihessék harcukat. A többről majd Castaldo tudósít.

Reverendissime Domine domine et amice mihi semper observandissime salutem et servitiorum meorum continuam comendationem. Ego hactenus dominae Vestrae Reverendissimae non scripsi tum quia nihil aliud alicuius importantiae accedit ex quo aliquid ego in particulari scriberem tum etiam quia huius provinciae res nondum satis perceperam, quod autem nunc mihi nuntiare occurrit est quam preter inimicos notos etiam quos amicos habere credebamus hii

etiam in ostium auxilium conversi sunt contra nos, sunt autem hii non nulli ratiatorum et omnis integre si comunerari licet nam aliqui eorum qui per literas Spectabilis Magnifici Domini Andree Bathor convocati sunt ut cum armis insurgerent inobediente se demonstrante non dum comparssi sunt reliqui vero qui convocandi erant ante hoc ad turcas confugientes ipsis opem et Tibisci transitum contulerunt et omnes insimul ad obsessionem arcis Besquerech¹⁹¹ aspirant quare cum dominatios Vestra Reverendissima pro unico duce et propugnaculo contra has turcarum invassione huius regni habentur non inium et absque ratione videbitur si ad eandem pro subsidio recurramus et sic ego humilime suplico ad mentem Dominationis Vestrae Reverendissimae incepto per eam rei publicae et religionis defensionis memoria in praesenti revertatur et in hac necessitate ita consulat ut suo beneficio ab ea cum victoria evadamus et quia reliqua per literas Illustrissimis Dominationis Johannis Baptiste Castaldo inteliget ad me nihil aliud occurrit nisi qua Dominationem Vestram Reverndissimam Dominum mihi felicissimam conservare dignetur ex Temesvar die 15a ante Lucam 1551.

Dominationis Vestrae Reverendisimae deditissimus servitor.

Bernardus de Aldana

ÖStA HHStA Ung. Akten Allg. Akten Fasc. 59. Konv. B. fol. 110.

43.

Temesvár, 1551. október 28.

Bernardo de Aldana I. Ferdinándhoz

A királyhoz írt utolsó levelét Lippa elfoglalását követően írta. Azóta a törökök a várban és a táborukban lévő rácok iránymutatásával október 15-én ostrom alá vették Temesvárt. A városhoz közel lévő külvárosi templomot lövették a törökök. A védők, hogy megelőzzék a bajt, ledöntötték a templomot és a várban élő rácokat kiűzték, kivéve 38–40-t, akikért a szomszédok kezességét vállaltak. 18-án feladták az égő külvárost és az ottmaradt 15–17 lakossal együtt a várban helyezték el őket. Losonczy kiválóan szervezett meg egy kitörést a törökökre és olyan engedelmes Aldana irányába, mintha maga Castaldo lenne itt. 18-án, vasárnap kezdték meg a törökök a vár lövetését 2 ágyúval, 1 csatakigyóval és egy feles csatakigyóval, illet-

191 Bcckercck.

ve 20 tábori löveggel. Szombatig tartott a lövetés. Ezalatt ledöntöttek két fal találkozásánál egy bástyát, és egy másikat a kapunál. A veszélyeztetett szakasz mögé 20 láb vastag sáncot emeltek. Aldana nagy önbizalommal kijelenti, hogy a törökök nem tudtak nekik sok kárt okozni és inkább szórakozásnak és időtöltésnek tekintették az ostromot. De látva a várban összezsúfolódtott „civiliek” nyomorúságát elkeseredett. A vár jól el van látva élelmiszerekkel. A törökök 25-én, miután hírt vettek a közelgő felmentő seregről visszavonultak Becskerek felé. Az utóvéd 27-ig maradt a vár alatt. A törökök 200 főt veszítettek, a védők 4 spanyolt, 11 huszárt és darabontot. Lőszerből kevés volt, de hála Istennek a török lövedékeket ők is tudták alkalmazni. Sigismundo Pretta de Pisa építészmeister továbbra is a menekülésben gondolkozik és ez annyira lefoglalja, hogy jóformán alkalmatlan, hogy várvédő feladatát ellássa. Kéri Aldana, hogy cseréljék le.

Aldana a sajátkezű kiegészítésében tanúsítja, hogy Losonczy István kiváló lovagnak és harcosnak bizonyult, úgy a törökök elleni kézitusákban, kicsapásokban, mint a vár védelmében. De kijelentette, hogy semmiképpen nem fogja megvégni bezárva egy várba a következő ostromot, és ehhez engedélyt kér majd Ófelségétől. Aldana kéri, hogy Ófelsége gondolja jól végig, mi legyen Losonczy feladata, mert Temesvár Erdély kapuja és a Tisza közeli részét csak úgy tudják birtokolni a törökök, ha a várat beveszik.

Utóiratban megjegyzi Aldana, hogy Osorio és Villandrando kapitányok kiemelkedően látták el feladatukat és ezért kegyet kér számukra.

A deák a levél legvégén kiegészíti az eddigieket, hogy a beglerbég egy mérőföldre Temesvártól lefejeztetett 300 rácot, mert azok szerintük megtévesztették őket az ostromot illetően.

Después que los turcos ocuparon a Lippa fue la última que a Vuestra Majestad escriví significándole la venida dellos sobre esta ciudad que siempre temí que se cumpliera en XV del presente que nos pusieron el cerco con todo su campo lo qual creamos que fue con inducimiento de los racioneros que los guiavan por práctica que tuviesen con los que acá estavan. Y esto se conosció en que como el campo llego acometieron a darles el burgo de la iglesia que está muy junto a la ciudad. Y esto como se entendio fue menester atajarlo con algun poco de crueldad que sea nuestro Señor servido perdonar porque se mató alguna parte dello y los demás se echaron fuera para que se fuesen a la mala ventura a los turcos o adonde más quisiesen. Excepto treinta y ocho o quarenta que los vezinos de aquí me aseguraron y salieron porfiadores dellos y con esto quedamos libres y sin sospecha desta mala raça. Desde el día que los enemigos llegaron que fue el jueves hasta el domingo adelante XVIII. del presente yo les defendí el dicho burgo ansi porque fuese muy necesario

el sustentarlo como porque tuviesen lugar en este tiempo de meterse dentro en la ciudad XII o XVII animas entre chico y grandes que se avian recogido en el con sus ropillas y provisiones ansi del burgo que se avia quemado como de Beche y de Besquerech y los demás contornos. Los quales no cabiendo en las casas de la ciudad hincheron quantos corrales en ella ay que era cierta compassión deverlos recogidos que fueran estas gentes. El domingo antes que amanesciese ansi bien que el burgo era de importancia pero ya no se podía estar en el sin daño porque con la artillería que nos tenían ya plantada junto a la tierra jugavan también en el burgo aviendo primero puesto fuego a parte de el y a la torre de la iglesia en que avia gran cantidad de madera porque no hiziesen algun cavallero de donde batiesen la ciudad hize retirar los soldados sin que ninguno se perdiese ni fuese herido sino fue un cabo de escuarda que con un mosquete le passaron una pierna. Antes en muchas escaramusas que con los turcos tuvieron en el burgo siempre llevaron lo mejor como los soldados fueron dentro tomo Losancz¹⁹² cargo del castillo y con algunos uzaros hazer alguna demostración a los enemigos para que no pareciese que estavamos muertos. Lo qual el ha hecho muy bien prestándome tantan obediencia como si Juan Baptista, o otro alguno de los generales de Vuestra Majestad aquí se hallaran puesto caso que algunas yndispociosiones suyas diesen fastidio. El domingo por la mañana en amanesciendo nos començaron a batir con dos cañones y media culebrina y con otra culebrina que luego les llevo de Lippa. Lo continuaron hasta el sabado adelante que fueron siete días tirando a las defensas y a la ciudad por meter miedo con la artillería de campaña que serían hasta XX pieças. La bateria que nos hizieron fue derrocar la mayor parte de un torreón donde se venían a juntar dos murallas, la una de ladrillo y la otra de seto y más adelante junto a una torre que está sobre una puerta hasta dos picas de muralla. Pero quedó tan alta que fueran menester escalas para subir y aunque no lo fueran nos pudieran hazer poco daño porque hallaran dentro de una muy buena trinchera con un muro de cerca XX pies de grueso cosas traveses que avian hecho estos soldados que aquí tiene Vuestra Majestad en su servicio travajando de día y de noche. Quanto en otra qualquiera parte se ha travajado de otros tantos y en tan poco tiempo y cierto Vuestra Majestad me crea que por lo que a mi y a los soldados tocava siempre tuve en poco este assedio porque mediante la ayuda de Nuestro Señor conosçia que los enemigos no podían hazer poco daño y ansi lo tomara como por recreación y pasatiempo. Pero el ver la multitud de animas que atras digo padecer metidos hasta medias piernas en los lodos de que esta tierra demasiadamente bien proveyda, mal acomodados y casi

192 Losonczy István.

del todo descubiertos al frío y al agua y en cada rincos lloros de niños piense Vuestra Majestad que me lastimava el alma y el corazón considerando que antes deviamos todos morir que disamaprados o darlos en mimos dellos enemigos pues teniamos vituallas para poder esperar el socorro. Pero Nuestro Señor que es misericordioso y oye los gemidos de los pobres fue servido oyr los desta pobre gente que el domingo adelante de los siete días que nos avian batido que fueron XXV del presente cargando las aguas y teniendo por ventura nuevas del socorro y de las deffensas que de dentro teniamos y cada ora más alargavamos aviéndonos tenido cercados XII dias amanesció retirada su artillería y comenzado a aviar su campo la via de Besquerech con la pérdida de más de 200 turcos que les avemos muerto y ellos a nosotros quinze soldados, quatro españoles y onze ungaros entre uzaros y travantes¹⁹³. La retroguardia se detuvo hasta el martes XXVII que acabó de alçar el campo y partirse Díos sea por el loado. Los nuestros salieron y sobre la fe rompieron muchas lanças con los turcos con toda buena criança el ejército de Vuestra Majestad. bien creo que venga en socorro pero algunas porvisiones que eran menester para la deffensión [sic!] desta tierra an se me dado muy escasamente porque plomo no avia ni pelotas para tirar los falcones y falconetes ni mosquetes que aquí ay ni para dar a los soldados sino que con las demás merçedes que Nuestro Señor nos ha hecho nos proveydo de las pelotas que con la artillería menor tiravan los enemigos que eran de plomo las quales servian para todo juntamente con dados de hierro y pelotas que se an hecho para los falcones y mosquetes.

Ya he scritto a Vra Mag. otras vezes la dificultad con que aquí he podido tener a Gesmundo¹⁹⁴ quando se me a querido yr. El esta tal que ni yngenia ni yngemiara de aqui adelante que no paresçe sino que como aqui entro se le anublo su sciencia y cierto ovieramos estado a mal partido si los que aqui estamos no nos ovieramos aprovechado mas nuestra arquitectura que de la suya. Y por esto sera bien que Vuestra Majestad lo mande llamar y ocupe por alla en otra cosa que toque a su servicio porque para aqui a mi me paresçe que no es muy apropósito y agora de nuevo me toma a hazer inflancia por irse de aquí pero yo le e rogado que guarde la venida de Juan Baptista porque con él concluirá mejor su partida.

[Aldana sajátkezű kiegészítése, kelt u.a. a napon.]

Estefano de Losonze es muy valiente cavallero y asi lo ha mostrado con la lança en la mano siempre que aquí se a ofrescido con los turcos por en esto de esperar

193 Darabont.

194 Sigismundo Pretta de Pisa, építészmaster.

artilleria y exercitos y defender la tierra. Hallase un poco enbarasçado ya le escandalizado lo presente de manera que teme mucho lo futuro y el me a dicho que por ninguna via esperara aquí otra grita. Bien veo que enbiará a pedir licencia a Vuestra Majestad con algunas causas que el pretende por tanto Vuestra Majestad por amor de Dios provea con tiempo y diligencia las cosas desta tierra pues es tan inportante porque los turcos ven claramente que no pueden poseer de la Tiscia aca si no toman esta tierra y ansi mesmo se puede dezir que el escudo de Transilvania y aun de todo el país pasado el Maros bien creo pues Dios a sido servido guardar esta tierra sin estar fortificada que será servido por el avenir guardar la an si mesmo porque Vuestra Majestad la abrá ayudado con todo lo nesçesario. Nuestro Señor la s. c. r. persona de Vuestra Majestad guarde y grandes vitorias conceda como Vuestra Majestad meresce y sus criados deseamos de Temesvar XXVIII de octubre de 1551.

Los capitanes don Luís Osorio y Rodrigo de Villandrando an estado aquí conmigo y me an ayudado muy bien a servir a Vuestra Majestad por lo cual yo quedo obligado a suplicar a Vuestra Majestad tenga cuenta con ellos para les hazer merced siempre que se ofresca.

Humilde criado y vasallo de Vuestra Majestad que los reales pies y manos de Vuestra Majestad besa.

Bernardo de Aldana

[A deák jegyzete:]

Después de scripta esta ha llegado una espia y dicho como los turcos pararon de una legua de aquí y que el belerbey avia mandado a degollar 300 racianos porque lo avian traydo engañado aquí prometiéndole por medio de parientes y amigos que tenían hazerle aver la tierra y que agora lo hazían partir con vergüenza.

ÖStA HHStA Ung. Akten Allg. Akten Fasc. 60. Konv. B. fol. 84–85.

44.

Temesvár, 1551. november 1.

Bernardo de Aldana I. Ferdinándhoz

Miközben a beglerbég Becse felé vonult, megegyeztek abban, hogy a török sereg utóvédjére lecsapnak. De a törökök nagy ébersége miatt erre nem volt mód, ezért Fenlak várának vették az irányt Losonczy vezetése alatt 200 huszárral és az összes spanyol arkabúzóssal, akit Aldana lóra tudott rakni. Fenlak kapujához először Osorio kapitány, Nieto tizedes és Amoro katona jutott, aki Muránynál megsebesült, és elkísérte Aldanát Prágába, ahol bemutatta az uralkodónak. Fenlagnál súlyosan megsebesült. Ha meghal, akkor Őfelsége egy bátor katonáját vesztí el, aki méltón lehetne tagja annak a seregnak, amelyik Budát visszafoglalja. A három katona 50 törökkel szemben tartotta a vár kapuját, amíg a többiek oda nem értek. 33 törököt vetettek fogságba, a többi elesett. Villandrando kapitányt Castaldóhoz küldte, hogy beszámoljon az eddigiekről. Elküldött vele Aldana még két szökevényt a török táborból, hogy figyelmeztessék Castaldót, hogy ne bízzon meg Fráter Györgyben. Losonczy továbbra is a mezőn, huszárok között akar szolgálni. Aldana maga részéről egyet is ért ezzel, hiszen kitűnő katonának tartja. De kéri Őfelségét, hogy késedelem nélkül döntsenek a temesvári várkapitány kérdésében.

Partido el Belerbey escriví a Vuestra Majestad lo que pasava de su partida de aquí. Lo que después a suscedido es que pasando el baxa la via de Beche consultamos aquí que sería bien ir a las faldas de su exército alguno se les mandava en quien se pudiese hazer algun daño y como ellos fuesen tan recogidos no se les pudo hazer daño ninguno. Pero tuvimos nueva como el castillo de Fe[n]lach¹⁹⁵ estava con ruina guardia guió Losanzch la via de el con 200 huzaros y todos los soldados arcabuzeros que yo pude meter a cavallo. Y llegaron los primeros el capitán don Luís Osorio y Nieto cabo de escuadra de mi compañía y Luís Amoro un soldado que fue conmigo a Praga que fue herido en Moran en el cogoter le salió el corte[?] yo lo mostré allí a Vuestra Majestad. Ansi mesmo agora fue herido de un turco cada que le dio un tanto y le pasó de una parte a otra. Esta en las manos de Díos el lo remedie que si muera será una notable pérdida en el exército de Vuestra Majestad que guardava estos soldados para tomar con el a Buda. El sobredicho don Luís y los dos soldados se metieron en el puente antes que los turcos lo pusiesen

195 Fenlak (Arad, ill. Temes vm.).

levantar y ellos contra 50 turcos lo defendieron hasta que los nuestros sobrevinieron y el castillo se tomó y los XXXIII turcos en prisión y los demás muertos a cuchilladas y arcabuzeros.

Yo enbiaba a Juan Bautista el capitán Villandrando para que le avise de lo que pasa y le enbie dos fugitivos que ayer vinieron de los turcos entre otros muchos que an venido para que entienda lo que pasa y proceda con el ejército en servicio de Díos y de Vuestra Majestad y no se fie de fray Jorge que nunca puedo a creer sus cosas. Y vea Vuestra Majestad que a muchos días que tenia juntas tantas gentes que bastavan con las que Vuestra Majestad paga a ronperlos enemigos. Pero el no quiere sino espera mas junta y mas junta para que por la faena se huyan pero todo lo que ellos ganaron en los meses mediante Díos lo podemos recuperar en otros días [...].

A Losanze e protestado todo mi saber para darle entender la voluntad que Vuestra Majestad le haze pero resolutamente me a dicho que en el campo servira a Vuestra Majestad con todos su poder pero que aquí no sería con ningun partido ni condición. Ya se lo e escrito a Juan Bautista que si se le pudiese dar los cavallos huzaros es propio a su condición que en toda todas luchas es un muy valiente y diestro cavallero. Vuestra Majestad verá lo que más conviene a su sevicio pero la provisión desta tierra no sufre dilación. Nuestro Señor la s. c. r. persona de Vuestra Majestad guarde y en aquel estado contente y ponga con tantas vitorias como sus criados deseamos de Temesvar primero de noviembre de 1551.

Criado y vasallo de Vuestra Majestad que sus reales pies y manos besa

Bernardo de Aldana

ÖStA HHSStA Ung. Akten Allg. Akten Fasc. 60. Konv. B. fol. 86.

NAGY SÁNDOR

STATÁRIÁLIS ELJÁRÁS DIMITRIJE STANIMIROVIĆ ÉS NAUM KOJIĆ ELLEN 1848 JÚLIUSÁBAN

Adalékok a délvidéki szerb felkelés kirobbanásának történetéhez

Az első délvidéki összecsapásokban — az 1848. július 11-i verseci ütközetet nyomán — esett fogságba a szerb felkelők alibunári táborának élelmezési biztosa, Dimitrije Stanimirović, illetve ugyanazon tábor alparancsnoka, Naum Kojić őrnagy, akiket a Temes megyei rögtönítélő bíróság július 19-én lázadókként halálra ítelt, s az ítéletet még aznap mindkettőjükön végre is hajtották.

A statáriális eljárás — tudomásunk szerint mindmáig feltáratlan¹ — iratanyaga az 1848/49-es minisztérium levéltárának vegyes iratai között található.² Ez több szempontból is méltó lehet a megkülönböztetett figyelemre.

A megtorlás ritkán érte el a nemzetiségi mozgalmak vezetőit (a rögtönbíráskodás túlnyomórészt egyszerű parasztembereket, legfeljebb falusi papokat, tanítókat sújtott)³ — esetünkben viszont ez történt. Stanimirović, a karlócai főodbor meghatalmazottjaként, tevékenységével a Bánság területén jócskán hozzájárult a szerb felkelés kirobantásához. Vallomása, amely közvetlenül az események után keletkezett, első kézből szolgál fontos információkkal a felkelés korai időszakára vonatkozóan. (Bár Kojić már jelentéktelenebb figura — mindössze néhány napig szol-

1 Az anyagról a délvidéki események kitűnő ismerője, Thim József is csak közvetett úton tud. Vö. *Thim József: A magyarországi 1848-49-iki szerb fölkelés története*. I. kötet. Elbeszélő rész. Bp., 1940. 164. p.

2 Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) H. 147. Az 1848/1849-i Minisztériumi Levéltár. Vegyes iratok. (A továbbiakban: Vegyes iratok.) 6. doboz 2. fasc. 80–113. fol. Az iratanyag négy darabból áll: az első a tulajdonképpeni, 1848. július 19-én lefolytatott, statáriális eljárás jegyzőkönyve (80–87. fol., ld. Függelék: 4. sz.); a második: „A verseczi ütközetnél fogságba esett és Temes megyénél bebörtönzött Sztanimirovics Demeter önkényes vallása” (88–103. fol., ld. 1. sz.); a harmadik: „Sztanimirovics Demeter és Koich Naum, a verseczi ütközetben fogságba esett lázítók szembesítése” (104–106. fol., ld. 3. sz.); a negyedik: „A verseczi ütközésnél fogságba esett és Temes megyénél bebörtönzött Koich Naum önkéntes vallása” (108–113. fol., ld. 2. sz.). (A továbbiakban, az iratdarabokra való külön utalás nélkül, a folio-számokra hivatkozunk.)

3 Vö. *Sarlós Béla: Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc büntetőjoga*. Bp., 1959. 128. p.

gált a felkelők soraiban — ugyanakkor közlései, a szerb mozgalom határőrvidéki kibontakozásának szemtanújaként, szintén értékesek.)

Másfelől különös jelentőséget ad az irategyüttesnek egy elejtett megjegyzés. Az egykori Temes megyei alispán, magyar királyi biztos, Vukovics Sebő említi emlékirataiban: „Midőn az elítélt két főnök bűnperi irományai a ministeriumhoz fölterjesztettek, Sztanimirovics terjedelmes vallomása, melyben a lázadók és a bécsi kormány közötti egyetértés titkaiból sokat tárt fel, oly fontosnak találtattott, hogy gróf Battyányi Lajos azt eredetiben Bécsbe vitte föl magával, az osztrák kormány értekezleteiben panasz adatul használandót.”⁴ Ha ez igaz, az iratok egyszersmind — adalékként — kiegészíthetik az osztrák és magyar kormány 1848 nyári komplikált viszonyáról alkotott képet.

Jelen dolgozat mindenekelőtt a szóban forgó iratanyag felhasználását kívánja elősegíteni. Ezért az alábbiakban egyrészt Stanimirović és Kojic elfogásának körülményeit, a statáriális eljárás menetét, másfelől, röviden — tekintettel az iratok rendhagyó utóéletére — a szerb felkelés kirobbanásának időszakát vesszük szemügyre. Végül függelékben közöljük az iratokat, különös figyelmet fordítva Dimitrije Stanimirović vallomására, szembesítve–kiegészítve azt az egyéb formában fellelhető adatokkal.

A verseci ütközet

A Délvidéken július közepén megkezdődtek az összecsapások a szerb felkelők és a magyar kormány alárendeltségében lévő csapatok között. Ennek nyitánya volt a július 11-én vívott verseci ütközet.

Szerb részről — Đorđe Stratimirović főparancsnok nevéhez köthetően — még július elején körvonalazódott az az elképzelés, amely a gyakorlatilag a Határőrvidékre korlátozódó lázadás katonai segédlettel való kiterjesztését, ezáltal a javában zajló magyar felvonulás megzavarását szorgalmazta. A közvetlen cél két jelentős szerb lakossággal rendelkező, gyengén védett bántói város, a perlaszi tábornál elérhető közelségben fekvő Nagybecskerek, illetve, az alibunári táborral szemben, Versec elfoglalása volt. A két csoportosítás hadműveleteit azonban többszöri neki-futásra sem sikerült összehangolni, így július 11-én az alibunári szerb sereg —

4 Vukovics Sebő emlékiratai Magyarországon való bujdosása és száműzetésének idejéből. S. a. r. Bessenyci Ferenc. Bp., 1894. 251. p. Alighanem ennek köszönhető, hogy az iratok elérhető közelségben maradtak, ugyanis a statáriális jegyzőkönyveket rendszerint visszaküldték az illetékes törvényhatóságnak.

mintegy 2000 fő, 5–6 löveg — élén Milisav Tadić őrnaggyal, önálló vállalkozás keretében kísérte meg Versec birtokbavételét.⁵

A Versecen állomásozó haderő parancsnoka, Friedrich Blomberg báró ezredes július 11-én dél körül, a Paulisnál kiállított előőrsöktől értesült az ellenség közeledéséről. A hírre, a helybeli nemzetőrséget hátrahagyva, a 61. (Rukavina) gyalogezred 3. zászlóaljának 4 századával, a 2. (Schwarzenberg) ulánusezred 2. őrnagy, s a 2. (Hannover) huszárezred ezredesi osztályával, illetve két 3 fontos löveggel — összesen 700–1000 emberrel — megindult Vljakovec felé.

Mielőtt beleütközött volna az előrenyomuló szerb seregbe, Blomberg az ulánusokkal s a két löveggel az országúttól jobbra kanyarodott, az ellenség balszárnyát fenyegetendő, miközben a huszárok — gróf Esterházy Sándor őrnagy vezetésével — balra kerülve, az ellenség jobbszárnyát támadták. A lovassággal nem rendelkező szerbek a nyílt síkon nehéz helyzetbe kerültek — különösen miután alapvető harcászati hibákat vétettek. A szerb tüzérség elhamarkodottan sütötte el ágyúit a vágózó lovasságra (amelyek közül kettőt ráadásul Blomberg lövegei hamarosan elnémítottak), a gyakorlatlan gyalogos tömegek pedig az imponáló roham láttán — tömörülés helyett — bomlásnak indultak.⁶ Az eredmény katasztrófális vereség lett.

A Temes megyei hatóságok által összesített adatok szerint a csatátéren 161 felkelő maradt holtan, futás közben pedig 131 szerb vesztette életét; a saját veszteség 14 halott volt (ezek közül legalább 7 megyei határőrt a szerb csapatok Paulison,

5 A becskerék–verscei hadművelet kérdésc nyomon követhető a Stratimirović iratait kivonatoló, szerb nyelvű jegyzékben: „Spisak orig. zvaničnih akata od godine 1848 i 1849 godine iz arhive Stratimirovića i Knićanina.” MOL Vegyes iratok. 6. doboz 1. fasc. 79–95. fol. (A továbbiakban: *Spisak*; illetőleg csak a jegyzékben szereplő iratszámokat adjuk meg.) 66., 89., 102., 104., 107., 112., 121., 127. iratszám. Ide vág még a perlaszi tábor parancsnokának átirata: Jovan Drakulić ezredes levelc Milisav Tadić őrnagynak. Perlasz, 1848. július 9. MOL Vegyes iratok. 6. doboz 2. fasc. 66–68. fol. Eredeti szerb tisztázat (cgykorú magyar fordítással). A támadás önkényes megindításával vádolja az alibunári tábort a főodbornak a verscei vereség után, július közepén kelt kiáltványa. Közli: *Perović, Radoslav* (red.): *Grada za istoriju srpskog pokreta u Vojvodini 1848 i 1849. Serija I. Knjiga 1. 1848 mart-juni. Beograd, 1952. 491–494. p.*

6 Az ütközetről Blomberg ezredes Ludwig Piret de Bihain báró altábornagy, bányási főhadparancsnokhoz intézett jelentésc tudósít. Versec, 1848. július 11. Közli: *Thim József*: *A magyarországi 1848–49-iki szerb fölkelés története. II. kötet. Iratok: 1848. március-augusztus. Bp., 1930. (A továbbiakban: *Thim II.*) 531–532. p.* A jelentésc magyarul megjelent: *Közlöny, 1848. július 15. 153. p.*; Továbbá: *Vukovics S.*: i. m. 244–246. p.; *Pesti Hírlap, 1848. július 19. 668. p.* A főodbor idézett kiáltványa: *Perović, R.*: i. m. 491–494. p.; Naum Kojić vallomása: MOL Vegyes iratok. 6. doboz 2. fasc. 111–112. fol.; *Vukovics beszámolója. Közlöny, 1848. július 20. 179–180. p.*

még az ütközet előtt mérsároltak le).⁷ Elesett az ellenség vezére, Tadić őrnagy is. Menekülés közben fogták el helyettesét, Kojićot, s szintén kézre került a harc idején a sereg mellett tartózkodó Stanimirović. A foglyok száma összesen mintegy 169 főt tett ki.⁸

A felkelőknek okozott közvetlen veszteségen kívül az ütközet legfontosabb eredménye az alibunári táborral Temes és Krassó megyére nehezedő szerb nyomás felszámolása volt, amellyel egyben megnyílt az út az illír–bánsági ezred pacifikálása előtt (ez csak részben következett be). Másrészt a verseci vereség után a szerb csapatok főparancsnoka, Stratimirović nem tudott döntő erőfölényt létrehozni Perlasz térségében, így július 15-én Nagybecskerek megkísérelt elfoglalása — az écskai ütközet — eredménytelenül végződött. Nem sikerült tehát átütő sikert elérni a magyar csapatok felvonulásának befejeződése előtt.

De térjünk vissza a verseci foglyok sorsára.

Stanimirović és Kojić a Temes megyei rögtönítélő bíróság előtt

A verseci ütközetben elfogott szerb felkelők magyar szempontból tulajdonképpen nem számítottak hadifoglyoknak, hiszen az ország törvényes kormánya ellen támadtak — azaz lázadók voltak. Márpedig a lázadóknak, a Délvidéken kihirdetett statárium értelmében, halállal kellett bünhődniük.

Súlyosbította a helyzetet, hogy a fogságba esettek között szép számmal voltak szerbiai alattvalók, akiket a magyar hatóságok — nem minden ok nélkül — egy-

7 Közlöny, 1848. július 20. 180. p. Vukovics Sebő jelentése Mészáros Lázár hadügyminiszternek. Temesvár, 1848. július 18. MOL H. 75. Hadügyminisztérium. Általános iratok. Beadványok. (A továbbiakban: HM Ált. B.) 3724. Ebben Vukovics megjegyzi, hogy a futás közben meghaltak tetemcín sok esetben nem találtak sebeket; szerinte a hőségben agyvérzést kaptak. A „jelenséget” a főodbor többször citált kiáltványa teszi érthetővé: ez Jovan Ilić hadnagyot, az illír–bánsági határőrezred tisztjét, azzal vádolja, hogy a harc előtt, az Ulmán kiosztott 12 akónyi pálinkával és 8 akó borral (szerint: mintegy 650 liter pálinka és 430 liter bor !) „megmérgezte” a felkelőket. *Perović, R.*: i. m. 492. p. A furcsa tömeges halálozást tehát a hőség, a menekülés okozta testi megerőltetés, és az ittas állapot együttesen idézte elő.

8 *Vukovics S.*: i. m. 245. p. Eszerint ezek között 120 fő szerbiai illetőségű találatott, s a halottak között is több volt a szerbiánus, mint a határőrvidéki. (Ennek két oka volt: egyrészt a szerbiai önkéntesek tartottak ki legtovább, másrészt a cs. kir. csapatok lehetőség szerint kimélték a határőröket.) Vukovics közléseit némiképp alátámasztja az izbisti század parancsnoka, Chraštiansky kapitány, aki szerint maga — Stanimirović és Kojić mellett — 107 szerbiánust fogatott el. Chraštiansky százados folyamodványa a Hadügyminisztériumhoz. Buda, 1848. augusztus 18. MOL HM Ált. B. 4969.

szerű gonosztevőknek, rablóknak tekintettek. Szemere Bertalan belügyminiszter a szervíánusokkal kapcsolatban már korábban hangot adott azon véleményének, hogy: „Ha erő van elég, ha a netalán keletkezendő bajtul nem tarthatni, rájuk, kik nyílt ellenségek, a statariumnak csak végrehajtási része alkalmazandó.” Magyarán: ezeket minden teketória nélkül ki lehet végezni.⁹ Szemere a verseci győzelem hírére azonnal sietett Vukovics Sebő, a Bánság területén működő királyi biztos, lelkére kötni: „A szervíánusoknak nincs kegyelem. Bűnök kétszeres, ők rablók idegen hazában. Ha ezer jut kézre, halál valamennyinek. Ki polgárháborút indít, az nem élhet a társaságban.”¹⁰

A belügyminiszter külön figyelmet szentelt Stanimirovićnak: „Stanimirovics a fő lázító? Azt hiszem, napjai megszámidák.”¹¹

A foglyokat folyamatosan szállították Temesvárra. „A vezéreket és serbianusokat a megye börtönébe zárattuk. A kihallgató bizottmány folyton dolgozik, a rögtönítélő bíróság holnapután összeülni fog. A végvidéki foglyok a hadi kormány-széknek adattak át.” — jelenti Vukovics július 17-én.¹²

Úgy tűnik, a királyi biztos eleinte szintén a Szemere által sugallt kíméletlen megtorlás felé hajlott. Legalábbis erre enged következtetni elejtett megjegyzése: „Stanimirovich és Koich holnapután fognak a rögtönítélő bíróság által ítéltetni. *Utánnok a többiek* [kiemelés tőlem — N. S.]”¹³ Nem tudni, pontosan mikor és miért változott meg véleménye. A merev álláspont érvényesítése kétségtelenül tömeggyilkosságot eredményezett volna. Tény, hogy Vukovics végül letett a felelős-

9 Szemere levele Vukovicsnak. Budapest, 1848. június 28. MOL H. 9. Belügyminisztérium. Elnöki iratok. (A továbbiakban: BM Eln.) 473. Fogalmazvány (az idézet Szemere s. k. beszűrésa). Másnap ugyanígy ír Csernovics Péter királyi biztosnak. MOL BM Eln. 475. Fogalmazvány.

10 Szemere levele Vukovicsnak. Budapest, 1848. július 14. MOL BM Eln. 569. Fogalmazvány. Ez később hivatalos álláspontként jelent meg. Szemere Budapesten július 19-én kelt rendelete, amely a délvidéki törvényhatóságok területén immár hadi ítélszékkel felállításáról intézkedik, kimondja, hogy a szervíánusok törvényen kívül állnak, „kik kegyelmet nem igényelhetnek, és nem kaphatnak.” Közlöny, 1848. július 23. 195. p.

11 MOL BM Eln. 569. Szemere keresetlen „instrukciója” annak is köszönhető, hogy Stanimirović már korábban magára vonta a magyar hatóságok figyelmét: nem sok híja volt, hogy már június elején, verseci agitációja miatt, rögtönítélő bíróság elé állítsák. Vukovics átirata Csernovicsnak. Temesvár, 1848. június 7. Bethlen Gábor Református Gimnázium (Hódmezővásárhely). Könyvtár. Csernovics Péter iratai. 291. Eredeti tisztázata.

12 Közlöny 1848. július 20. 180. p. A rögtönítélő bíróság július 19-én ült össze — innen a jelentés dátuma.

13 Vukovics jelentése Szemerének. Temesvár, 1848. július 17. MOL H. 15. Belügyminisztérium. Rendőri osztály. (A továbbiakban: BM Rendőri.) I. kűtfő 291. tétel. Eredeti tisztázata.

ségre vonás e kegyetlen módjáról — amint emlékirataiban áll: „miután a foglyok száma oly tetemes volt, s a közönség borzadással fordult el azon gondolattól, hogy egy harcziás eszközzel s nyílt síkon kivívt fényes győzelem után a legyőzöttek oly nagy száma vesztőhelyre vezetessék”.¹⁴ Így csupán az alibunári tábor két vezető személyisége, Stanimirović és Kojić állt rögtönítelő bíróság elé.

A statáriális eljárás lefolytatását az 1846. évi 27 822. számú helytartótanácsi rendelet szabályozta.¹⁵ Ennek értelmében az elfogott vádlottat három napon belül rögtönítelő bíróság elé kellett állítani, s az ettől számított három napon belül meg kellett hozni az ítéletet. Ez, a bírák egyhangú döntése nyomán, csak kötél általi halál lehetett — egyhangúság hiányában az ügyet rendes útra kellett utasítani. Az ítélet ellen fellebbezésnek helye nem volt. Az egész eljárásról — meghatározott alakban — jegyzőkönyvet kellett felvenni.

A szabályzat eredetileg kizárólag köztörvényes bűncselekmények elkövetőire volt alkalmazható, azonban az 1848 tavaszán megélékülő nemzetiségi mozgalmak — közelebbről az április 24-én kirobbant kikindai parasztlázadás — maga után vonta az esetek körének bővítését. Amint az István nádor Csernovics Péter királyi biztosnak adott, április 27-én kelt felhatalmazásában szerepel: „Mely rögtönítelő jog a legfelsőbb rendszabályokban kijelölt minden esetekre, s különösen az ország békéjének, s a törvényes közcsendnek erőszakos kitörésekkel kísért lázadás, lázítás, lázadásra bujtogatás, s annak következtében gyilkosságok, rablások, gyújtogatások általi megháborítása eseteire világosan kiterjesztve értendő”.¹⁶

Ennek nyomán Csernovics április végén–május elején a királyi biztosi hatáskör alatt álló törvényhatóságokat sorra a statárium kihirdetésére utasította. Temes megye Aradról, április 28-ról kapta ezt illető meghagyását, amelyet a másnap tartott közgyűlésen közzétett, s azt „a megyei fő- és alszolgabírák által köröztetni, egyszersmind a községi házak, templomok és csárdák ajtajaira a megyében divatozó minden nyelvű ragasztvány által is felmutattatni rendelte.”¹⁷ Mindazonáltal itt július közepéig — tennivaló híján — nem alakult rögtönítelő bíróság.

14 *Vukovics S.*: i. m. 250–251. p. A később elfogottakat cszrcint megyeci törvényszékek elé állították, és általában egy–két év fogságra ítélték.

15 A Magyar Udvari Kancellária leirata a Helytartótanácsnak. Bécs, 1846. június 28. MOL C. 13. Magyar Királyi Helytartótanács. Benigna mandata. 1846: 27 822. E mellett azonban nincs szabályzat. A továbbiakban kénytelenek voltunk Varsányi Péter István összefoglalójára hagyatkozni. *Varsányi Péter István: Szerbek és magyarok a Tisza mentén. Csernovics Péter politikai pályája. Békéscsaba–Szeged, 1988. 43–44. p.*

16 *Thim II.* 147. p. A nemzetiségi mozgalmak elleni büntetőeljárásokról általában: *Sarlós B.*: i. m. 127–141. p.

17 MOL Vegyecs iratok 6. doboz 2. fasc. 80. fol.

Stanimirovićot és Kojićot ezért először a Vukovics jelentésében említett, Paulovics Konstantin vezette vizsgáló bizottmány hallgatta ki, július 15–16-án, illetve 17-én (ekkor vették ki tőlük az ún. önkéntes vallomásokat), majd szembesítették egymással a két vádlottat. A statáriális bíróság megalakulása a július 17-én tartott megyei bizottmányi ülésen történt meg. Ekkor jelölték ki a két szerb vádlott ügyében eljáró bíróság tagjait: Tessényi János elnököt, Paulovics Szilárdot (Konstantin) és Felix Ignácot, Radványi Imre főszolgabíró, Csíky Emánuel esküdtet, mint bírakat, Fluck János jegyzőt (Felix és Radványszky helyére később Andreányszky Miksa és Ormós Zsigmond főszolgabíró került; Fluck mellett Szilbereisz Károly alkalmaztatott jegyzőként).¹⁸

A bíróság ezek után, a temesvári megyeházán július 19-én reggel 9 órakor ült össze.

Az eljárás hangsúlyozottan a statáriális esetek körének kibővítésén alapult („a rögtönítelő bíróság eljárása tárgyául jelenleg kitűzött eset a fennemlített 1846-ik évi szabályokban elősorolt esetek között nem foglaltatik, hanem a fenn tisztelt f. é. április 26-án kiadott kir. helytartói felhatalmazás által soroltatott a rögtönítelő bíróság eleibe tartozó esetek közé...”). A „történetleírás” — kvázi vádirat — Stanimirovićnak, és részint Kojićnak, közelebről az újpalánkai, ómoldovai és kuvini harmincadpénztárak, a fehértemplomi ágyúk és fegyverek „elrablását” róttá terhére, illetve hogy a hatósága alatt lévő tábor, a személyi és vagyonbiztonságot megsértve, Vljakovecen, Paulison, Szuboticán, s Szentmihályon rablásokat, gyilkosságokat követett el, végül a Versecnél eléje vonuló katonaságot megtámadta.¹⁹

Stanimirović a vádat alapján véve nem tagadta, ellenben kijelentette, hogy a szerb nemzet meghagyásából járt el, amely elvesztett jogait — amint a magyarok tették — az uralkodó kezéből visszanyerni kívánja. Megállapította továbbá, hogy „Karloviczon megtámadtunk, s ezáltal, sőt későbbben velünk kötött fegyvernyugvással, hadi ellenségnek elesmertettünk; ezen előzmények után tehát joggal követelhetjük, hogy hadifoglyokhoz illő bánásmódban részesüljünk.” Végezetül hozzáfűzte: „Ha pedig politikai bűnösnek tekintenek, akkor szükséges megjegyez-nem, miképpen a politikai bűnös halállal sehol sem bűnhődik.”²⁰ Kojić elsősorban azzal védekezett, hogy rákényszerítették az alibunári táborban való szolgálattétel-re, ahová egyébként is csak július 6-án utazott el, a verseci menet céljáról semmit sem tudott, s a harc kezdetén — mondván: „miszerént kedvetlen eredmény várat-

18 Uo.

19 MOL Vegyes iratok 6. doboz 2. fasc. 81. fol.

20 Uo. 82. fol. Stanimirović a június 12-i karlócai ütközetre, illetve a június 24-én kötött 10 napos fegyvernyugvásra céloz.

tatván, jobb lesz futásnak iramodnunk” — a parancsnoksága alatt álló határőrvidékieket menekülésre ösztönözte. Mindazonáltal elismerte, hogy a fődbortól őrnagyi kinevezését igazoló okiratot kapott.²¹

A bíróság ezt követően hozta meg ítéletét. Az ítélet Stanimirovićot bűnösnek mondta ki, megállapítva, hogy „kétséget nem szenved, miszerént ő a hon egységének, s nyugalmanak felforgatására célzó karloviczi ügynevezett szerb gyülekezetben nem csak jelen volt, hanem ezen világosan törvénytelen gyülekezetnek céljait azoltán folytonosan s okirattal ellátott biztosa [sic!] elősegítette...” Büntetése ennek értelmében: kötél általi halál.²² Kojić esetében a bíróság elegendőnek tartotta annak megállapítását, hogy a karlócai fődbortól kinevezést fogadott el, s részt vett az alibunári tábor tevékenységében, illetve a verseci csatában. A kényszert illető állítással kapcsolatban, azt erkölcsi jellegűnek, következképp a mentesítéshez elégtelennek minősítette. Az ítélet tehát ebben az esetben is kötél általi halál lett, azzal a kiegészítéssel, „miszerént a részére fennálló enyhítőbb körülményeknél fogva rajta az ítélet az első büntársnál előbb fogatosíttassék.”²³

A végrehajtással Csiky Emánuel bíró és Szabó Antal lett megbízva. Az elítélteket a megyei siralomházba szállították, ahol délután 3 órától 6 óráig engedtek időt a halálra való felkészítésükre.²⁴

A temesvári főhadparancsnok, Ludwig Piret de Bihain báró altábornagy az ítélet kihirdetését követően kísérletet tett Stanimirović és Kojić megmentésére. Délután 4 órakor levélben kereste meg Vukovicsot, figyelmeztetve: „hogy a halálos ítélet végrehajtása, a kétségtelenül nagy politikai feszültségnél fogva, olyan következményeket vonhat maga után, amelyeket a magas minisztérium nem vehetett számításba, midőn az ezt illető szigorú parancsokat kiadta.”²⁵ A királyi biztos azonban nem kívánt tovább menni a méltányosság gyakorlásában: a kivégzések felfüggesztését, a közvéleményre hivatkozva, visszautasította.²⁶

21 Uo. 83. fol. A verseci szereplést illető állítást a fődbor július közepi kiáltványa is megerősíti, amely gyávanak és árulónak nevezi Kojićot. *Perović, R.*: i. m. 492. p.

22 Uo. 84–85. fol.

23 Uo. 85. fol.

24 Uo. 85–86. fol.

25 Piret átírata Vukovicsnak. Temesvár, 1848. július 19. délután 4 óra. MOL X. 9429. Mikrofilm-tár. Direcția Generală a Arhivelor Statului. Fond Vucovici Sava. (A továbbiakban: Vukovics iratai.) V/8. Eredeti, német nyelvű irat.

26 *Vukovics S.*: i. m. 250–251. p. A visszautasításban, a „közvélemény” — és egyébként Vukovics saját meggyőződése — mellett, nyilvánvalóan szerepet játszott a felülről érkező nyomás is, amelyet Szemere idézett kijelentései illusztrálnak.

Az ítélet végrehajtására így aznap — esti 6 óra után — sor került.²⁷ A délvidéki magyar csapatok főparancsnokának, Bechtold altábornagynak írott levelében Piret így kommentálta a történeteket: „Ez a kivégzés sokkal inkább még jobban fokozni fogja az illírek elkeseredését, s valószínűleg nagyon szomorú következményeket von majd maga után.”²⁸

Az iratok utóélete — a szerb felkelés és a Katonai Határőrvidék

Történetünk végén, nem maradt más hátra, mint megvizsgálni Vukovics Sebő bevezetőben idézett — az iratanyag értékelésénél új szempontot felvető — megjegyzését, miszerint Batthyány miniszterelnök Dimitrije Stanimirović vallomását, illetve az abban található terhelő adatokat felhasználta volna az osztrák kormányral folytatott tárgyalásain. A problémát itt az jelenti, hogy nem áll rendelkezésünkre olyan forrás, amely eme állítást közvetlenül megerősítené.

Ha azonban szemügyre vesszük az iratok külső jegyeit, egészen pontosan a jegyzőkönyvekben található kiemeléseket, valószínűsíthető, sőt biztosra vehető, hogy Vukovics megbízhatóságáról ismert emlékirata ezúttal sem téved. A tintától elütő vörös írónnal — nyilvánvalóan utólagosan — tett aláhúzások (illetve teljes bekezdéseket kijelölő függőleges vonalak) következetesen a szerb felkelők és a cs. kir. határőrvidéki tisztikar viszonyára vonatkozó kitételekre hívják fel a figyelmet.²⁹

27 MOL Vegyes iratok 6. doboz 2. fasc. 86. fol.

28 Piret átírta Bechtoldnak. Temesvár, 1848. július 20. MOL HM Ált. B. 3868. Eredeti, német nyelvű tiszttáza. A levél szerint a kivégzések alatt a közönség soraiban hirtelen pánik tört ki, a nézők vad futásban oszlottak szét. — Ami Piret magatartását illeti, Sarlós Béla arra mutat rá, hogy az altábornagy az elítéltek „előklő” volta miatt kért „kegyelmet” Stanimirović és Kojić számára. *Sarlós B.*: i. m. 128. p. Ez azonban semmivel sem igazolható. Piret sokkal inkább a polgárháború elfajulásától tartott, s a szerb fogságba cső katonákat akarta ilyen módon megóvni a várható megtorlástól. Utóbbi veszély egyébként már néhány nap múlva jelentkezett. Josif Rajačić érsek július 21-én, Zimonyban kelt levelében felkínálta egy hadifogoly cs. kir. hadnagy szabadon engedését — Stanimirovićért cserébe. *Hadtörténelmi Levéltár. Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc iratai.* (A továbbiakban: HL 1848–1849.) I/ 457. Német nyelvű másolat. Piret válaszában csak a kivégzések tényét közölte. Ugyanakkor a bécsi Hadügyminisztériumhoz fordulva kért segítséget, mivel — eszerint — a magyar bíróságok ítéletei miatt a cs. kir. tiszteket fenyegeti megtorlás. HL 1848–1849. 1/456. Kivonat.

29 Megjegyzendő, hogy ilyen kiemelésekkel nem csupán Stanimirović vallomásában, hanem — kisebb számban — az iratanyag más darabjaiban is találkozhatunk. Ez megerősíti azt az egyébként kézenfekvő feltevést, hogy a jegyzőkönyveket a későbbiekben együtt kezelték; vagyis nem csak a Vukovics által említett vallomás ment fel Bécsbe.

Vukovics megerősítésén túl viszont nem sokat tudunk mondani az iratanyag sorsáról. Figyelembe véve a kiemelések tartalmát, bizonyosan felhasználták azt (legalábbis felhasználták volna: hiszen a vizsgálat soha nem fejeződött be) a Rudolph Luxetich von Lichtenfeld vezérőrnagy, pancsovai dandárparancsnok és Johann Dreihann von Sulzberg am Steinhof lovag alezredes, az illír-bánsági ezred parancsnoka ellen indított eljárás során.³⁰ A továbbiakat illetően azonban még találgatni is merész kísérletnek tűnik. (Az egyetlen nyom a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának pecsétje, amely a jegyzőkönyvek első lapján található. Sajnos azt nem sikerült kiderítenünk, hogyan és kitől került az iratanyag a Könyvtárba.)

Legvégül nem mehetünk el szó nélkül egy — vállalkozásunk kereteit igazából meghaladó — probléma mellett: mennyire vehetjük komolyan Vukovics sejtelmes megjegyzését. Itt természetesen nincs tér a szerb felkelésről alkotott kép és a valóság meggyőző szembesítésére, mégis, ha röviden is — amennyiben a szóban forgó iratok forrásértékét érinti — állást kell foglalni ezt illetően.

Az iratok ugyanis valójában nem „tárnak fel” semmit „a lázadók és a bécsi kormány közötti egyetértés titkaiból”. Vukovics pontatlan, de korántsem ártatlan megfogalmazása, illetve egyáltalán az iratanyag utóélete, a szerb felkelés már 1848 nyarán körvonalazódó, határozott formában a szabadságharc bukása után megjelenő — nevezzük így jobb híján — magyar-liberális értelmezését idézi fel. Eszerint — némileg leegyszerűsítve — a magyar-szerb ellentéteket a Bécsben visszavágásra készülő „reakció” táplálta; ennek helyi szekértolói az ortodox papok, élükön Josif Rajačić érsekkel, és a cs. kir. határőrvidéki tisztek voltak, ezek lázították, a nemzetiség ürügyén, a népet. Vukovics Sebő megjegyzésében is ez a kimondatlanul feltételezett összefüggés ölt testet.

Tény, hogy a statáriális eljárás dokumentumai, különösen Dimitrije Stanimirović vallomása, súlyos vádakot tartalmaznak a határőrvidéki tisztikar és a szerb mozgalom kapcsolataira vonatkozóan (ebből persze nem vonható le következtetés egyben Bécs és a „lázadók” kapcsolataira). Kérdés azonban, hogy szó szerint vehetők-e ezek, és ha nem, hogyan vált lehetségessé az események illetően beállítása.

30 A vizsgálatot a német- és illír-bánsági ezred hadi eszközeinek, részben csapatainak, a szerb felkelők részére való kiszolgáltatása miatt Mészáros Lázár hadügyminiszter kezdeményezte. Mészáros átírata Pulszky Ferenc külügyi államtitkárnak. Budapest, 1848. június 29. MOL H. 6. Külügyminisztérium. Elnöki iratok. (A továbbiakban: KM Eln.) 420. Eredeti tisztázat. Fogalmazványa: MOL HM Ált. Kiadványok 831. A befejezetlen ügy további állomásai: MOL KM Eln. 513., 991., 1376.; HM Ált. Kiadványok 866.; HM Ált. 4117., 4661.; MOL H. 2. Miniszterelnökség. 387. A Dreihann-ügy érdemi részére vonatkozóan ld. a Függelék 96. számú jegyzetét.

Mindenekelőtt nem feledkezhetünk meg forrásunk „műfajáról”. Stanimirović és Kojić nem felesleges idejét pergette tettei elbeszélésével — az elmondottaktól adott esetben életük függhetett. Ez meg is látszik vallomásaikon. A két vádlott ellenérdekeltsége érdekes ellentmondásokat hívott életre, amelyeknek a vizsgáló bizottság, illetve a rögtönítélő bíróság kevesebb figyelmet szentelt, mint az állítólagos összeesküvés titkos szálai felgöngyölítésének. Míg Stanimirović arról igyekezett meggyőzni hallgatóságát, hogy a határőrvidéki tisztek nem csak eltűrték, de elősegítették működését („eljárásomban mi tilos sem volt”),³¹ Kojić a felkelők terrorját hangsúlyozta: „azon tisztek, kik a szerb lázangás ellen nyilatkoztak, mint p. o. Lonžarevich deliblai és Obradovich kuvini századosok, a szerviánusok parancsára megkötöztettek saját legénységük által [...] csak azon tisztek, kik egészen nyugton maradtak, mint p. o. Mihajlevich vracsefgái gazdaszáti hadnagy, hagyattak békében.”³²

A két vallomás tulajdonképpen a szerb felkelés kettős arculatának egy-egy oldalát, illetőleg eltérő fázisait mutatja be. Amiről Stanimirović beszél, az a mozgalom kezdeti szakaszát jellemzi. A forradalom következtében az addig gyakorlatilag független — saját „alkotmánnyal” (Grundgesetze) bíró — Katonai Határőrvidék, hosszú huzavona után, júniusra a magyar kormány fennhatósága alá került. Ezt a tisztikar döntő többsége, meggyőződésből, egzisztenciális félelemből fakadóan, sérelemként élte meg, s a május második felében — a Határőrvidék magyar kormány alá rendelését közlő királyi manifesztum ismertté válásával egyidejűleg — kibontakozó elégedetlenségi hullámot megértően kezelte.

Ez azonban átmeneti jelenség volt. Az elégedetlenséget a Karlócán felálló szerb „árnyékkormány”, a főodbor táplálta. A lojálisra hangszerelt propaganda a nemzeti integráció eszközeként használtatott, s valójában sokáig elfedte a mozgalom célját: a hatalom megragadását. A felkelés ezen iránya a karlócai támadás (június 12.) után vált mind erőteljesebbé. A következő hetekben a katonai hatóságokat megbénította a párhuzamosan kiépült nemzeti „infrastruktúra”, az odborok szervezete. A felkelők — a magyar fenyegetésre hivatkozva — felszámolták a Duna és a Száva mentén húzódó kordont (ezzel megnyílt az út a szerbiai önkéntesek, a rettegett „szerviánusok” előtt), birtokba vették az állami pénztárakat, fegyvereket és egyéb hadi készleteket, megerősített táborokba koncentrálták a határőrezredek legénységét. Az ellenszegülő tiszteket letartóztatták, elhurcolták, a helyükön maradt, felettes hatóságaiktól elszigetelt közigazgatási tiszteket szigorú felügyelet alá fogták.

31 MOL Vegyes iratok 6. doboz 2. fasc. 90. fol.

32 Uo. 109. fol.

Stanimirović vallomásának tehát olyan, a magyar szervek által Bécs és a szerb felkelés összekötését illetően bizonyító erejűnek tekintett kitételei, mint hogy a felkelés célja a Határőrvidék régi állapotának visszaállítása lett volna, s a tisztek minden kényszer nélkül támogatták–eltúrták a mozgalmat, részben a szerb propaganda visszatükröződései, részben kísérlet arra, hogy tevékenységét utólag, a státiális bíróság előtt, kedvezőbb színben tüntesse fel. Éppen ezért állításai fenn tartással kezelendők.

A Forrásközlés elvei

A közlés mindenekelőtt a közérthetőség igényének akar megfelelni. Ezért általában a mai helyesírás szabályait tartottuk szem előtt. Ez vonatkozik a központosásra (elhagyva a gondolatjelek gyakori, ma következtelennek tűnő használatát); a nem mondatkezdő nagybetűs szavakra („Popa”, „Alezredes”); az ékezet használatára („ügyvedi”, „vólt”); a ma már elhagyott aposztrofokra („,s”, „,a”); némely külön („katona tisztekre”, „Ő Felségétől”), illetőleg egybeírt szavakra („annyivalis inkább”); továbbá a -ban, -ben, -ba, -be ragok; a -ly („-lly”) és -j betű használatára. A latin, esetleg más idegen szavakat („Demonstratio”, „Comité”) magyaros formában írtuk át — a szövegbe beszúrt német és egyéb, magyarázó jellegű, kifejezéseket–szövegeket³³ természetesen meghagytuk a lejegyzett módon. Számos esetben az értelem szerint nyilvánvalóan mondatkezdő, az eredeti szövegben azonban kisbetűvel írt szavak alakját megváltoztattuk. Végül egy-két alkalommal kitettük a megfelelő, a szöveg érzelmi töltéséhez illeszkedő írásjelet (kérdő-, felkiáltójel) is.

Másrészt viszont szöveghűen közöljük a személy- és helyneveket (utóbbinál eltekintve a melléknévi használatban is meghagyott nagybetűiktől). Megmaradt azon (tájnnyelvi jellegű) szavak eredeti írásmódja is, amelyek többször is megegyező alakban bukkannak fel és amelyekről gyanítható, hogy ejtésük egybeesett azzal (kivéve a nyilvánvalóan hallás után, tévesen lejegyzett szavakat, mint pl. „eskütt”, „ajálnkozás”). Előbbire példa: „pontoson”, „lázangás”, „érette”. Ami talán vitatható: meghagytuk a lejegyzett formát a „melly”, „milly” stb. szavak esetében is. — Stílis, mondat szerkezeti változtatásokat természetesen nem eszközöltünk.

33 Itt meg kell jegyezni, hogy a vádlottaktól kivett vallomások, mivel sem Stanimirović, sem Kojić nem beszélt magyarul, valószínűleg német nyelven hangzottak el, s ebből fordították azokat magyarra. Errre utálnak az egyes — nyilván bizonytalan fordítású — szavak után zárójelben közölt német magyarázó kifejezések.

A forrásközlésben található aláhúzások megfelelnek az eredeti iratanyagban fellelhető — fentebb már érintett — utólagos kiemeléseknek. A változtatás ennél annyi, hogy az iratokban aláhúzás helyett, bizonyára kényelmi okból — nagyobb szövegterjedelem esetén — függőleges vonallal kijelölt részeket is ezen a módon, tehát aláhúzva jelezzük. A vizsgáló bizottmány, illetőleg a rögtönítélő bíróság által feltett kérdéseket, az eljáráshoz kapcsolódó megjegyzéseket, a tárgyalási jegyzőkönyv és az ítélet szövegét kurziválással különböztettük meg a vádlottak vallomásaitól.

A jegyzetelésre vonatkozóan még meg kell említeni, hogy a szövegben a jegyzők (Fluck János és Szilbereisz Károly) által eszközölt kisebb–nagyobb javításokat, besúráásokat csak abban az esetben jelezzük, ha az a szöveg értelmére megállapíthatóan befolyással bír.

FÜGGELÉK

1.

Temesvár, 1848. július 15–16.

Dimitrije Stanimirović vallomása a Temes megyei vizsgáló bizottság előtt

*A verseczi ütközetnél fogságba esett és Temes megyénél bebörtönzött
Sztanimirovics Demeter önkénytes vallása³⁴*

Mi a neve, vallása, kora és állapota?

Sztanimirovics Demeter g.n.e.³⁵ vallású, 52 éves, feleséges s három gyermek atya vagyok, születtem Verseczen,³⁶ s 1840-k évig Pancsován³⁷ laktam és kereskedést űztem, a nevezett évtől kezdve pedig évenként megújított úti levél mellett, mint ausztriai alattvaló, Belgrádon tartózkodtam, hol részint mint városi tisztviselő, nevezetesen mint községi jegyző szolgáltam, részint kereskedéssel, utójára ügyvédi teendőkkel foglalkoztam.

Miért fogott el?

Mert a verseczi ütközetnél, mint a szerb nemzet karloviczi főbizottmánya³⁸ teljhatalmú biztosa, jelen valék.

34 A cím felett: 10) — a bal felső sarokban más kéztől: „1848. jul. 19-hez.” — a jobb felső sarokban, valószínűleg cttől a kéztől, 66-os lapszám (a továbbiakban az egész iraton végigfutó, 95-ig terjedő lapszámozás). A lap alján „D. Sz.”-szignó, illetve jobbra 88-as folio-szám (a továbbiakban 103-ig tartó folio-számozás). Az Országos Levéltár pecsétjén kívül, közvetlenül a cím alatt jobbra, téglalap alakú pecsét, „MAGY. TUD. AKADEMIA KÖNYVTÁRA” felirattal. Ezt a pecsétet egyébként a Könyvtár a múlt században használta. (Dr. Mázi Béla szíves közlése.)

35 Görög nem egysült, azaz ortodox (pravoszláv).

36 Versec szabad királyi város (Temes megye); Werschetz — ma: Vršac (JUG).

37 Pancsova szabad katonai község (Német-bánsági czred) — ma: Pančevo (JUG).

38 A karlócai nemzeti gyűlés után alakult, állandóan működő választmányról, a fődborról (Glavni Odbor) van szó.

Beszélje el szabadon és őszintén a szerb faj lázangásaibani részvétét, s az általa megnevezett karloviczi bizottmányali összekötetéseit, s átaljában mindeneket, miket ama lázadásról tud!

Folyó évi görög szertartású május 1-ő napján³⁹ nemzeti gyűlés lévén Karloviczra⁴⁰ összehívva, magam is, egyedül kíváncsiságból, s anélkül hogy ezen gyűlés tanácskozásában résztvenni kívántam, régi barátom, Tuczakovics János, belgrádi kerületi törvényszék elnökével Karloviczra mentem,⁴¹ s a gyűlés berekesztése után barátommal távozni kívántam, azonban Sztratimirovics és több bizottmányi tag által további maradásra felszólítottunk, s midőn Tuczakovics kijelenté, hogy tisztii távozhatai szabadság hiányában állomásától tovább el nem maradhat, a nevezett bizottmányi tagok engem ismét felszólítottak, maradnék legalább én, s mint nemzetünk igaz fia, vennék részt a nemzet alakulása nagy művében. Engedtem e kívánságnak, s tüstént nemzeti teljhatalmú biztosképp⁴² küldettem Fejértemplomba⁴³ és a német bánáti ezredbe⁴⁴, s mindenütt beszéltem el a nemzet kívánatait, t.i. legyen patriarchánk és vajvodánk, Rajasich⁴⁵ és Supplikác⁴⁶ személyében, legyünk nemzet, s nem egyedül faj, s a végvidék ne⁴⁷ a magyar minisztériumtól, hanem mint ed-

39 Május 13. A karlócai gyűlés május 13–15. között zajlott.

40 Karlóca szabad katonai község (Péterváradi ezred); Karlowitz — ma: Sremski Karlovci (JUG).

41 Május 12-én. MOL Vegyes iratok 6. doboz 2. fasc. 81. fol. Stanimirović részvétele a nemzeti gyűlést megelőzően jóval aktívabb volt, mint itt feltüntetni igyeckszik. Erre utal egy szerb magánlevél. Karlóca, 1848. május 12. Közli: *Thim* II. 194–195. p. Egy másik beszámoló szerint ő volt az, aki Karlóca főterén nyilvánosan elégette Csemovics királyi biztos mérsékletre intő proklamációját. Wenzel Steiger polgármester-százados jelentése a szlavóniai főhadparancsnokságnak. Karlóca, 1848. május 13. Uo. 219–221. p.

42 A tárgyalási jegyzőkönyvben szereplő vallomás szerint Stanimirović csak később lett teljhatalmú nemzeti biztos. MOL Vegyes iratok 6. doboz 2. fasc. 81. fol.

43 Fehértemplom szabad katonai község (Illír-bánsági ezred); Weisskirchen — ma: Bela Crkva (JUG).

44 12. (német-bánsági) határőr-gyalogezred. Székhelye: Pancsova.

45 Josif Rajačić karlócai érsek, metropolita. A karlócai nemzeti gyűlésen patriarchává választják.

46 Stevan Šupljikac cs. kir. ezredes, az ogulini határőrezred parancsnoka. A karlócai nemzeti gyűlésen vajdává választják. Ekkor azonban az itáliai hadszíntéren tartózkodott, csak 1848 őszén foglalhatta el tisztét.

47 Itt egy utólagos, a szöveg értelmébe nem illő „nem” beszúrás szerepel.

dig, a Hofkriegsrathtól⁴⁸ függen. Ezen eljárásomat, mint alább következend, buzgón teljesítém, de a karloviczi nemzeti bizottmány tagja soha sem valék, sőt zárvak lévén ülési, tanácskozmányainál jelen sem voltam.⁴⁹

Küldetésemben a német bánáti ezredben pontosan s minden akadály nélkül jártam el, Pancsován a polgármester, mint a helybeli bizottmány akkori elnöke fogadott, neve: Kosztics Vikentie⁵⁰. Fogadása legszívesebb vala, át is adott nékem néhány szerb és oláh nyelven kinyomatott szózatot (Proclamation), hogy azt a nép között szétosszam. Az egész ezredben barátságos rokon érzellemmel fogadtattam. Minden helységben egy bizottmány volt már alakítva, melly az előljárákból, mindenütt a pópa, és a nép, s a katonaság választottjaiból állott. Ezen bizottmányok intézték a községek közdolgoit, a katonatisztekre egyedül a gazdaszat és a rendőrség (Oeconomie und Polizey) hagyatván. A bizottmányi ülések az iskola vagy az őrházban tartatván, én is mindenütt e gyülekezetek helyére mentem, elmondám népem fentebbi kívánságait, és szétosztottam⁵¹ a proklamációkat, s eképpen nemzetem érdekében nyilvánosan jártam el, látatva és szabadon bocsátva az ezred hadi tisztjeitől.⁵² Eljárásomban mi tilos sem volt, éppen ezt tette önök kémje, Annan, a magyar minisztérium érdekében.⁵³

48 Udvari Haditanács. 1848 tavaszáig a Katonai Határőrvidék legfelsőbb kormányzati szerve Bécsben. Ekkor az osztrák Hadügyminisztériumnak adja át helyét, amely egyébként e tekintetben is — az áprilisi törvények nyomán megalakuló magyar Hadügyminisztérium ellenére — örökösének tartotta magát.

49 Stanimirović kapcsolata a karlócai főddborral meglehetősen szoros volt. A már idézett kivonatos jegyzék egy ízben a főddbor tagjának titulálja. *Spisak*, 22. „Barátja”, Jovan Tucaković egyébként szintén tett szolgálatokat a főddbornak: május 27-én ő tolmácsolja Stratimirovićnak a szerb kormány véleményét a felkelést illetően. *Spisak*, 7.

50 Vikentije Kostić. 1848 márciusában a pancsovai népmozgalom teszi polgármesterré, amelynek elfojtása nyomán idciglenes polgármesterként tevékenykedik tovább.

51 Itt megengedhető a „szétosztattam” olvasat is.

52 Stanimirović tevékenységére a német-bánsági ezredben már május közepén felfigyeltek. Roth jelentése Piretnek. Pancsova, 1848. május 18. Közli: *Thim* II. 256–257. p.

53 Az említett Annan nevű, temesvári illetőségű magyar emisszárius június második felében a Katonai Határőrvidéket a magyar minisztérium alá rendelő királyi manifestumok kihirdetését végezte. *Vukovics S.*: i. m. 220–221. p. Július elején vállalkozott, hogy proklamációkat csempész be a perlaszi szerb táborba. Vukovics jelentése Szemerénc. H. d. n. MOL BM Eln. 502. Eredeti tisztázat. Nikolincin az alibunári szerbek fogságába esett, s Karlócára hurcolták. MOL Vegyes iratok 6. doboz 2. fasc. 105. fol.

A fejrtemplomi, vagyis illyr bánati ezredben⁵⁴ folytatván utamot, annak első állomásán, Dobriczán⁵⁵ ottani parancsnok főhadnagy, Csonka⁵⁶ által feltartóztatam, s működésem folytatásától mindaddig eltiltattam, még nemzeti megbízó levelem az ezred parancsnoka által láttomazva leend; s ezen utasítással említett tiszt megbízó levelem mását visszatartá, engem pedig szabadon bocsátva⁵⁷, az ezred parancsnokához utasított.

A tiszt ezen eljárása alapult a végvidékben a mozgalmak kezdetétől divatozott azon szokásban, melly szerint a bizottmányoktól a nép értesítésére kiküldött egyének magoktól a generálisoktól és hadi főtisztektől láttattak el megbízó levelekkel, úti levéllel, marche routta!⁵⁸, sőt forspontrai⁵⁹ utalvánnyal is.

Nem akarván tilos dologban részt venni, fentebbi utasítás folytán Fejrtemplomba, az alezredeshez⁶⁰ utaztam, addig, míg működésem folytatására tőle engedelmet nyerendek, a néppeli minden érintkezéssel felhagyván.

Ez utamban áldozócsüörtökön (június 1-ő napján) Ulmára⁶¹ érkeztem. Délutáni 4 óra már elmúlván, aznap Fehértemplomig többé nem szándékozhattam. Elmentem tehát Verseczre, ott anyám testvérét, Milkovits Gligoriét meglátogató, legott ezen bátyámhoz szállván, ruháimat kitisztítva, kimentem, voltam a kávéházban is, hol több versecziekkel összejöttem, nevezetesen voltak ottan: Volits, Panajós, Demetrovics, és Joan, Szeria Popovits fia. Ez utóbbi vélem szóba állott, s a szerbek kívánságai iránt kérdést tett. Én válaszolám: kívánságunk régi állapotunk és nemzetiségünk fenntartása. Néhány uraknak tetszett nemzetiségünket letiporni, minket népfajjá, nemzeti gyűlésünköt egyházi gyülekezetté lealázni, s újításokat felséges királyunktól erővel kicsikarni.⁶² A versecziek ellenem támadtak, főleg Szeria Popovics, ki állítá hogy a magyarokkal mindég jól éltünk, s most is szabad-

54 18. (illír-bánsági) határőr-yalogezred. Székhelye: Fehértemplom.

55 Dobrica község (Illír-bánsági ezred) — ma: Dobrica (JUG).

56 Andreas Csonka, az illír-bánsági ezred főhadnagya.

57 A szövegben itt -t betű beszúrása, amely talán a „bocsátatva” olvasatot jelzi.

58 Útvonal-tervvel.

59 Előfogatra szóló.

60 Johann Dreihann von Sulzberg am Steinhof lovag alezredes, az illír-bánsági ezred tényleges parancsnoka.

61 Ulma község (Illír-bánsági ezred) — ma: Uljma (JUG).

62 Egy másik közlés szerint Stanimirović nem egyszerűen szóba elegyedett a verseci polgárokkal, hanem nyilvánosan lázított, s „a magyar nemzet megtámadására ingerlő” szózatokat osztogatott. Vukovics átírta Cscmovicnak. Temesvár, 1848. jún. 7. Bethlen Gábor Református Gimnázium (Hódmezővásárhely). Könyvtár. (A továbbiakban: BGRGK.) Cscmovic Péter iratai 291. Eredeti tisztázat.

ságaikban részesítettek, s kár volna e jó viszonyt felbontani. Pescha főjegyző is a kávéházban volt, de tőlünk távol maradván, a vitakozásban részt nem vett.

Midőn a fentebbi szavakat szabadon ejtettem, bíztam a szólásszabadságban, a cenzúra eltörlésében, s nem is gondoltam, hogy ezért valaha bántalmam lehessen.

*Közbe vetett kérdés: mit ért ön a szerb nemzet alatt?*⁶³

Ezen nevezet alatt értem nem csak a szerbországbelieket, de a végvidéki és magyarhoni szerbeket is. Mi nem vagyunk rácok, ez gúnynév (Spitzname), de illyrek sem vagyunk.

*Hogy fogadták szavait a versecziek, kiknél volt Verseczen, ismeri-e Kumanovicstól?*⁶⁴

A kávéházban jelenvolt versecziek ellenezték a magyaroktól elválást, a többi kívánatokra megjegyezték, miképp azok nem túlságosak.

Bátyám házától mentem régi esmerésem, Illia Kuzmanovicshoz, találkoztam néhai nevendéktársam, Nedelkovicscsal is, mind a kettővel közömbös tárgyokról szóltam, ezektől a kávéházba mentem. Onnan esteli nyolc órakor bátyámhoz visszatérve, nemsokára kopogást hallottam az ablakon, s egy előttem máiglan ismeretlen tudtomra adá, miképp üldöztetem, s elfogatom, ha sietőleg el nem utazok. Azonnal elutaztam tehát, s éjjeli hálásra Isbistye⁶⁵ végvidéki helységbe mentem. Ezen helység úton kívül fekszik ugyan, de fuvarosom, pancsovai lakos Peter Kagyits nővére ott lévén férjnél, kocsisom kért, mennénk Isbistyének s hálnánk meg nővére házánál. Másnap reggel Isbistyén a verseczi városi őrmester el akart fogni, de helybeli katonai parancsnok Christiánszky kapitány⁶⁶ ezt nem engedvén, engem katonai őrizet alá tett, és Fejértemplomba, az ezred parancsnokához kíséret alatt küldött. Innét ismét Pancsovára, az ottani ezred parancsnokához⁶⁷ kísértettem, hol

63 A későbbiekben is észlelhető, hogy a kihallgatók zavarban vannak a szerb nemzet fogalmát illetően, amely alatt a Szerb Fejedelemség lakóit értik, kivévn abból a magyarországi szerbecket. Vö. 163. jegyzettel.

64 Aleksandar Kumanović volt Temes megyei szolgabíróról, a verseci „illír párt” vezéralakjáról van szó, akit a verseci csatát követően — július 12-én este — tisztázatlan körülmények között, meggyilkoltak. Vö. *Vukovics S.*: i. m. 247–248. p. A kérdés nyilvánvalóan a Stanimirović és Kumanović között gyanított titkos kapcsolatot firtatja. (Amint a válaszból kiderül, Stanimirović félreérti a kérdést.)

65 Izbiste község (Illír-bánsági ezred) — ma: Izbište (JUG).

66 A helyes névalak: Chrastiansky.

67 Timotheus von Poppovich alezredes, a német-bánsági ezred tényleges parancsnoka.

egy katonatiszt által utam célja iránt kihallgattatván, irataim visszatartása mellett, mint ártatlan, elbocsáttattam.⁶⁸

Volt-e akkoron valami mozgalom Pancsován?

Nem, sőt inkább teljes csend vala.⁶⁹

Folytassa további eljárásának előadását!

Pancsován egy napig múltam, onét Karloviczra mentem, s eljárásomról a nemzeti bizottmánynak jelentést tettem, és elbocsáttatásomat kértem. A bizottmány eljárásomat helyeslé, de további működéstől felmentésem helyett, új teendőkkel bízott meg.⁷⁰

Az akkor még alakulásban volt, s csak a csajkistai kerület⁷¹ fegyveres szolgálatot nem tevő népségéből, s nyolc ágyúból állott titeli táborban rendetlenség keletkezett, a tisztek és a legénység panaszt emeltek a tábori parancsnok, volt s mint

68 Megvan Chrastiansky százados nyugtatóványa Gregor Mestrovich verseci városi őrmester részére Stanimirović átvételéről. Izbiste, 1848. június 2. (Az iraton tévesen május 2. szerepel!) MOL BM Eln. 305. Német nyelvű másolat. Ugyanitt található Dreihann alezredes nyilatkozata, miszerint Stanimirovićot kiszolgáltatta a pancsovai dandár parancsnokságának. Fchértempolm, 1848. június 2. MOL BM Eln. 305. Német nyelvű másolat.

69 Ez egyike Stanimirović jellemző „csúsztatásainak”. Roth vezérőrmagy jelentése szerint Stanimirović június 2-án este érkezett a német-bánsági czred fogházába, ahonnan másnap reggel, a fogház előtt összegyűlt nép követelésére, illetve egy honoráciorokból álló küldöttség kérésére, kénytelen volt szabadon engedni — azzal a feltétellel, hogy Szerbiába toloncolják. Roth átírtta a temesi alispáni hivatalnak. Pancsova, 1848. június 3. MOL BM Eln. 305. Német nyelvű másolat. Egy Pancsováról június 7-én kelt levél megerősíti Roth állítását. Pesti Hirlap, 1848. június 15. 551. p. Tény azonban, hogy kitoloncolását nem hajtották végre, sőt Pancsován magyarellenes kirohanásokkal tüzdelt beszédet tartott (megjelölve verseci „árulóit”, a vallomásában említett Volitsot, Panajóst, Peschát). Ismeretlen személy levele. Pancsova, június elcjc. MOL BM Eln. 305. Német másolat. Az egész csetről Vukovics jelentést tett Szemerécnk. Temesvárnak, 1848. június 7. Uo. Eredeti tisztázat. Erről szól még Vukovics említett átírtata Csernovicsnak: BGRGK Csernovics Péter iratai. 291.

70 A jelentésnek nyoma maradt, az elbocsájtási kérelemnek viszont — amint a vallomásban szereplő későbbi időpontokban sem — nem. Stanimirović jelentése a bánsági határőrvidék helyzetéről Karlócán, 1848. június 6-án kelt. *Spisak*, 11. Másnap a szerb hadsereg megszervezése kapcsán tett javaslatot. *Spisak*, 22.

71 Csajkás zászlóalj. Székhelye: Titel. A zászlóalj eredetileg a török dunai flottila ellenében létrehozott hajózó alakulat volt, amelynek legénységét — a Katonai Határőrvidék keretében — külön kerület szolgáltatta.

hiszem, elbocsátott cs.k. főhadnagy Zarie Joannovic⁷² ellen. Jónak látta tehát a bizottmány e rendetlenség megvizsgálására egy négy tagból választmányt kiküldeni. A választás engem, Vojnovits ügyvédet, Muschitzkyt,⁷³ és Joszif Joannovic karloviczi tanítót ért. E küldöttséggel Titelen⁷⁴ meghálván, a táborban egy napig múltunk, a parancsnok durvasága szülte félreértést kiegyenlítettük.

Eljáván e tisztünkben, Karloviczon ismét elbocsáttatásomat sürgettem, de kérelmem ekkor sem teljesült, sőt én, Omóratz volt cs.k. hadfi, most szerb nemzeti kapitány⁷⁵, s említett Vojnovits és Joannovic meghagyást kaptunk a pancsovai városi bizottmánnyal értekezni, a királyi harmincadok pénztárai a szerb nemzet részére elfoglalásuk [sic!] iránt. A pancsovai pénztárt az ottani bizottmány foglaltatta le, a többi pénztárok lefoglalása reánk hagyott.

Pancsován a pünkösdi ünnepek⁷⁶ miatt három napig múltván, ottlétünk alatt Pancsovára érkezett a szerb nemzet pénztára, s ugyanazon gőzhajón, mely a pénztárt hozta, vitettek Karloviczra a pancsovai ágyúk, s ezek kísérete Omóratzra bízott. A karloviczi rablói beütés⁷⁷ hírére, ottan fekvő javakat bíró Vojnovits és Joannovic választmányi tagok visszamentek, s így csak magam vártam be Pancsován Omóratz visszatértét.

A pancsovai komité 60 tagból áll, elnöke Alexits Miklós, tagjai Joannovic szoganyesti földesúr, Zsifkó Bárits, Tamburits, Andrea Barajevác, Vuskovics, Láza Blagoevits, az ottani g.n.e. esperes, a németek közül Jovanitzky, Drambert, Pfeiffer, a temesváriak közül Longinovic, a többiek neveit nem tudom.

Omóratz visszatérével parancs érkezett a nemzeti komitétől egy tábornak Vracsefgájon⁷⁸ leendő⁷⁹ alakítása iránt. Felszólítottuk tehát a pancsovai bizottmányt e tekintetbeni közmunkálásra, e bizottmány választmányt küldött a helybeli tábor-

72 Zaharije (másként: Čiča) Joannović. 1848 júniusának elején a csajkás zászlóaljban kitört lázadás vezére, majd nemzeti ezredesként vesz részt a felkelésben.

73 Dorde Mušicki orvos-tanító, a karlócai nemzeti gyűlésen Szenttamás küldötte.

74 Titel község (Csajkás zászlóalj) — ma: Titel (JUG).

75 Jovan Omorac. 1848 elején kadét a német-bánsági ezredben; ez év nyarán századosként a bánsági szerb felkelés egyik szervezője.

76 Június 11–12.

77 Hrabovszky János báró altábornagy, szlavóniai főhadparancsnok június 12-én megtámadta Karlócát, hogy felszámolja az ott alakult szerb tábor. A kitűzött célt a támadás nem érte el, sőt ennek nyomán a Határőrvidék szerb többségű ezredeiben végleg felbomlott a katonai rend és fegyverem.

78 Vracsevgaj község (Illír-bánsági ezred) — ma: Vračevgaj (JUG).

79 A „Vracsefgájon leendő” beszúrás a szövegtörzsen kívülről, a lap bal oldaláról. Fentebb kihúzza: „Vracsefgajon”.

nokhoz⁸⁰, ki Popovics alezredessel értekezvén, a Reserve és Populace katonaságot a bizottmánynak megajánlá. Erre a pancsovai fél reserve-századot átvéve Kuvin⁸¹ felé útnak indultunk, s hadunkat mindjárt az első állomáson, Dolováczon⁸² egy századdal szaporítottuk, s útközben mindenütt a Reservet és Populacet átvettük.⁸³

Dolován Lanzarevich kapitány⁸⁴ egy magyar minisztériumi parancsot nyilván hirdetett, de érette majd áldozatul esett, a dühös népet csak én nyugtathattam, Lanzarevichet pedig önbátorsága tekintetéből, három ember késéretében Pancsovára küldöttem. Kyrilovics⁸⁵, Rukavina-ezredbeli tiszt is nékem köszönheti életét, mert a nép meg akarta ölni, midőn Kuvinról mint kém hozatott. Ő szinte Pancsovára vitetett, hol katonai őrizet alatt van.⁸⁶

Az útközben gyűjtött összes sereggel Kuvinba érkező, a harmincadi pénztárt átvettük, a harmincadi tisztek ellent akartak állani, de látván fegyveres erőnköt, s hallván abbéli kijelentésünket, hogy akadályozás esetében Karloviczre küldetnek, a pénztárt átadták. Kuvinban egy napig múltunk, onnan az elfoglalt harmincadi pénztárral, mintegy 17.500 pengőforinttal Omóracz Pancsovára távozott.⁸⁷ Az ál-

80 Rudolph Luxetich von Lichtenfeld vezérőrnagy, pancsovai dandárparancsnok, aki június 5-én váltotta fel Carl von Roth vezérőrnagyot a posztján.

81 Kuvin község (Német-bánsági ezred); Kubin — ma: Kovin (JUG).

82 Dolova község (Illír-bánsági ezred) — ma: Dolovo (JUG).

83 A határőrezred tartalcék 3. zászlóaljáról (Reserve-Bataillon) és a nem fegyverforgató népességről (Populace) van szó. (Itt meg kell jegyezni, hogy a bánsági határőrezredcek tábort 1. és 2. zászlóaljai ekkoriban — más vidékek ezredeihez hasonlóan — az itáliai hadszíntéren tartózkodtak.) Stanimirović Pancsováról, június 15-én azt jelentette, hogy 500 „fchértemplomival” (azaz az illír-bánsági ezred fegyvereseivel) a perlaszi táborba indul. *Spisak*, 41.

84 Stephan Loncsarovich, az illír-bánsági ezred századosa.

85 Eutimius Kirillovics, a 61. (Rukavina) gyalogezred hadnagya.

86 A Határőrvideket a magyar kormánynak alárendelő manifesztumot — felsőbb parancsra — kihirdetni próbáló Loncsarovich és Kirillovics nem Stanimirović különös jóindulatának köszönhetően került Pancsovára — bevert gyakorlat volt az ellenszegülő cs. kir. tiszteket és más „ellenállókát” Pancsovára vagy Karlócára hurcolni, ahol szabályos fogságban tartották azokat. Loncsarovich és Kirillovics letartóztatásáról: *Pesti Hírlap*, 1848. június 27. 592. p. A vracsevgaji szerb tábor megalakulásáról és működéséről általában: *Vukovics S.*: i. m. 225–226. p. Továbbá: Murányi (Kulterer) Ignác temesi másod alispán jelentése Vukovicsnak. *Versce*, 1848. június 18. MOL X. 9429. Direcția Generala a Arhivelor Statului. Fond Vukovici Sava. (A továbbiakban: Vukovics iratai.) III/7. Eredeti tisztázat.

87 Stanimirović Kuvinból, június 18-án jelenti, hogy 700 fegyveressel elindult a táborba, és hogy a palánkai (valójában kuvini) harmincadi pénztárt 17 500 forinttal lefoglalta. *Spisak*, 42. Egy szerb beszámoló szerint a kuvini kordon-parancsnokot a határzár megszüntetésére kényszerítették (a szerbiai önkéntesek átkelését megkönnyítendő). K. Jovanović levele Stevan Knićanin államtanácsosnak. Požarevac, 1848. június 19. Közli: *Perović, R.*: i. m. 425–426. p.

talunk összegyűjtött, s mintegy egy katonai osztályt tevő legénység, Vukovics őrmester vezérlete alatt, Vracsefgajra küldetett. Magam pedig őrhadul megtartott mintegy ötven legénnyel, vizen, egy őrhajón Új Palánkra⁸⁸ mentem.

UjPalánkon a harmincadí hivatal két pénztárt kezel: a harmincadit, mely csekély volt, és az úti pénztárt, mely több ezerekből állott. A másodikot, mint közcél-okra szükségest, érintetlenül hagytam, a 30-di pénzből pedig mintegy 400 pftot⁸⁹ vettem, a többit a tiszték ellátására visszahagyván.⁹⁰ ÚjPalánkról ÓMoldovára⁹¹ utaztam, hol az egész 30-di pénztárt elfoglaltam. Az elfoglalt pénztárok Kuvinban Omorátz által s általam, UjPalánkon és ÓMoldován pedig egyedül általam nyugtattattak.⁹² Az utóbbi két pénztárt Deliblaton⁹³ a bizottmányoknak, nevezetesen Áron Gavrillovics kuvini bizottmányi tagnak átadtam, és számodást is adtam a komiténak, a komité pedig mint hallom a pénzt Stephanovics kuvini bizottmányi tag által Perlaszra⁹⁴ küldötte. ÓMoldováról Vracsevgájnak vettem utomat, útközben katonát gyűjtöttem, s ekképp a tábort mintegy 16–1700 főre neveltem.

Vracsevgajról írtam a fejrtemplomi parancsnok Dreihann alezredesnek, s felhívtam őt, hogy másnapon, velem tartandó értekezés végett vagy ő küldjön választmányt, vagy ő fogadjon választmánnyal. Másnap jobbnak véltük választmánnyal Fehértemplomba bemenni; én tehát mintegy tized magammal, köztünk Stefa Markovits kuvini kereskedő, a vracsefgáji s több más papok, és a nép küldöttei (kiknek neveit nem tudom), Fejrtemplomba menvén, felszólítottam az alezredest az ágyúk, fegyverek és legénység átengedésére. Az alezredesnél jelenvolt városi tanácsot és képviselőseget pedig felszólítottam: tartsanak vélünk, vagy legalább ígérjenek neutralitást, mire ezek kinyilatkoztatták, hogy nyugton akarnak irányunkban maradni, s e nyilatkozatra biztosítottam életük és vagyonuk bátorságát.

88 Újpalánka község (Illír-bánsági czred) — ma: Banatska Palanka (JUG).

89 pengőforintot

90 A tárgyalási jegyzőkönyvben szereplő vallomás azt az ómoldovai foglalás kapcsán állítja (Ómoldován valóban 400 forint körüli összegről volt szó). Ugyanitt Stanimirović azt vallja, hogy Újpalánkán mintegy 1000 forintot foglalt le. MOL Vegyes iratok 6. doboz 2. fasc. 82. fol.

91 Ómoldova község (Illír-bánsági czred) — ma: Moldova Veche (ROM).

92 Ez utóbbi, 470 forintról kiállított, nyugta megtalálható. Kelt Ómoldován, 1848. június 19-én. MOL BM Eln. 524. Eredeti, német nyelvű tisztazat. Ez leszögezi, hogy az átvétel „erő alkalmazásával, katonai csapat útján” történt. Az állami pénztárak lefoglalásának hírére Mészáros utasította Pirc-t azok megvédelmezésére. Budapest, 1848. július 8. HL 1848–1849. I/382. Eredeti tisztazat.

93 Deliblat község (Illír-bánsági czred) — ma: Deliblató (JUG).

94 Perlasz község (Német-bánsági czred) — ma: Perlez (JUG).

Az alezredes elején viszonzá, miszerint készebb meghalni, mint kérelmünknek engedni, erre eleibe adtam, miszerint a végvidékiek reánk nem lönek, s a városi tanácshoz és választott községhez fordulván, ezeket kérdeztem: „Deutsche Brüder, werdet Ihr auf uns feuern ?”⁹⁵ Mire ezek tagadólag feleltek. Ismét felszólítám tehát az alezredest, hogy e körülmények között, s minthogy habár mindketten meghal-nánk, ez az üggyen változást nem tenne, sőt az állapotokat csak súlyosítaná, adná át az ágyúkat, számontűli fegyvereit és a nélkülözhető legénységet. Az alezredes e második felszólításomra a tanáccsal és a választott községgel értekezvén, vélünk alkuba bocsátkozott, s elején egy, azután két ágyút ajánlott. Steva Markovits tagtár-sunk abbeli határozott nyilatkozatára, adjon vagy mindent, mit kértünk, vagy sem-mit, mind a három ágyút, kétszáztizenöt fegyvert, és a legénységet átadta, egyedül 84 legényt tartván vissza az őrszolgálatokra. Lovakat is akart fogatni az ágyúk elei-be, de ezt a németek ellenezvén, magunk kocsiainkból fogattam az ágyúba lova-kat, s a táborba távoztunk.

Elnöki közbevetett kérdés: önök fenyegetéssel csikarták-e ki az ágyúkat, igaz-e, hogy a várost fel akarták gyűjtani?

Erőszakról vagy gyűjtásról szó sem volt, de kevesen lévén nem is fenyegető-zhettünk, bizonyíthatja ezt az egész fehértemplomi lakosság, hivatkozom itt jelenlé-vő, s felsőbb engedelemből a fogházba megjelent Krajnek nevű ottani polgárra. Maradt volna csak az alezredes első kijelentésénél, én bizonyosan erőszakot nem használtam volna.⁹⁶

95 Német testvércék, fogtok-c löni ránk?

96 Fehértemplom várható megtámadását Murányi másod alispán jelentette Vukovicsnak. Vukovics iratai III/7. Vukovics közbenjárására Piret altábornagy parancsot küldött Dreihann alezredesnek, hogy a várost védje meg. Vukovics jelentése Szemerécnck. Temesvár, 1848. június 23. MOL BM Eln. 469. Eredeti tiszttázat. Murányi ennek nyomán Damaszkín István verscei főszolgabíró-t bízta meg a parancs továbbításával, illetve hogy a Versceen állomásozó katonaságot helyezze készenlébbe, s — Dreihann várható kérésére — június 22-én délután indítsa Fehértemplomba. Murányi utasítása Damaszkinnak. Temesvár, 1848. június 21. Vukovics iratai. III/8. Másolat. A tett intézkedésekről tudósít még: Vukovics átirata Csernovicsnak. Nagy-kikinda, 1848. jún. 22. BGRGK Csernovics Péter iratai. 356. Eredeti tiszttázat. A főszolgabíró jelentése szerint embere a parancsot éppen a Stanimirović-tyal folytatott tárgyalás idején kézbesítette Dreihannak, aki ennek ellenére megegyezett a felkelőkkel. Damaszkín jelentése Vukovicsnak. Versce, 1848. június 22. MOL BM Eln. 469. Eredeti tiszttázat. Ezzel szemben Johann Khyo fehértemplomi polgármester-őrnagy arról számol be, hogy a kapituláció június 22-én reggel azért következett be, mert az 1500 főt számláló ellenséges táborral szemben nem várhattak segítséget. Khyo átirata az oravicai bányagazgatóságnak. Fehértemplom, 1848. június 22. MOL Vukovics iratai. III/9. Eredeti, német nyelvű tiszttázat. Stanimirović tárgyalási

Folytassa előbbeni előadását!

Az ágyúkat és fegyvereket Fehértemplomba átvévén, azokkal és a legénységgel Alibunár⁹⁷ felé indultam, Deliblaton azonban Varszán György karloviczi bizottmányi taggal⁹⁸ találkozván, az ágyúkat és a legénységet átvette, s engem Alibunárig kísérvén, onnan a katonasággal⁹⁹ Perlasz felé nyomult, a katonaság vezérletével továbbá is Vukovics őrmestert bízván meg.

Alibunáron új táborra kellett alakítanunk. Petrovoszellán¹⁰⁰ és Alibunáron gyűjtöttem katonaságot, hol a katonatisztek kéz alatt ellenem dolgoztak.

A tábornép gyűlni kezdvén, Varszán elhagyott, s elmenetelekor ígérte további szolgálattól felmentésemet, de szavát nem tartá, sőt néhány nap múlva Miloevits nemzeti őrnagyot¹⁰¹, előbb orosz katonatisztet, utóbb szerviai polgári tisztviselőt küldvén a táborba, engem ottmaradásra intett.

Miloevits eljöttékor ismét kértem elbocsáttatásomat a karloviczi bizottmánytól, de ehelyett dekrétumot kaptam, melly által élelmezési biztossá neveztettem. Ezen dekrétumot is visszaküldöttem, nem tűrhelvén a katonai parancsnok durvaságát.

jegyzőkönyvbeli vallomása szerint viszont Dreihann, ha akarta volna, könnyen elfoghatta volna az egész szerb küldöttséget. MOL Vegyes iratok 6. doboz 2. fasc. 82. fol. Piret, Vukovics tudósítása nyomán, nyomban kilátásba helyezte Dreihann felclősségre vonását. Piret átírata Vukovicsnak. Temesvár, 1848. június 23. MOL BM Eln. 524. Eredeti, német tisztázat. Dreihann ezzel szemben azt jelentette Piretnek, hogy a határőrvidéken, Stanimirović és társai izgatásai nyomán, valamennyi község felmondta az engedelmességet — az ezredparancsnokság tchetlen. Fehértemplom, 1848. június 25. Közli: *Thim* II. 462–463. p. Később Piret Latour osztrák hadügyminiszternek olyan értelemben számolt be a fehértemplomi esetről, hogy Dreihann azért kényszerült tárgyalni a felclőkkel, mert a városba vont két század határőr nem volt hajlandó ellenük harcolni. Piret jelentése Latournak. Temesvár, 1848. július 2. HL 1848–1849. 1/352. Német nyelvű másolat. A kapituláció az ágyúk, fegyverek és a két század átadása mellett a vracsevgaji tábor felszámolását is tartalmazta. MOL Vukovics iratai. III/9.; *Vukovics S.*: i. m. 227–228. p. Stanimirović egy későbbi levele nyomán valószínűsíthető, hogy Fehértemplom ezért cserébe semlegességet ígért a szerb-magyar konfliktusban. Stanimirović levele a fehértemplomi odbornak. Alibunár, 1848. július 4. MOL HM Ált. B. 3257. Szerb nyelvű másolat. E levéllel akadályozta meg egyébként, hogy Fehértemplom követet válasszon a magyar országgyűlésre. Khyo jelentése Piretnek. Fehértemplom, 1848. július 6. Uo. Eredeti, német tisztázat.

97 Alibunár község (Illír-bánsági ezred) — ma: Alibunar (JUG).

98 Dorde Varsan, a karlócai főodbor tagja, a karlócai gyűlésen Pancsova képviselője.

99 Az „a katonasággal” beszúrás a szövegtörzsen kívülről, bal oldalról.

100 Petrovoszella község (Illír-bánsági ezred); Petrovoselo — ma: Vladimirovac (JUG).

101 Atanasijc Milojević, szerbiai illetőségű őrnagy. 1848 június végén–július elején az alibunári tábor katonai parancsnoka.

Új ármádiánk mintegy 2000 emberre szaporodott, jött 300 szerviánus, buljokbasák¹⁰² (mintegy 20–30 főnyi sereg vezére) vezérletük [sic!] alatt. Fizetést kértek tőlem, de én, pénz hiányában, csak eleséggel láthattam el őket. Soha sem szerettem ezen durva, biztosí állásomat s tekintélyemet lealázó népet. Ki felhívására jöttek, nem tudom.

Az élelmi szereket a környékbeli községek adták. Bort Fejértemplomban és Carlsdorfon¹⁰³ vettem, lőszer Pancsováról, ágyú Perlaszról s Titelről szállítottat.

Adja elő a szentmihályiakhozi viszonyait, az ottani botrányos eseményeket, a helység felgyújtása, d'Orsay kapitány¹⁰⁴ megöletése körülményeit!

A szentmihályiak Alibunárra eljövételünkről tudósítván, még Varszan György ottlétében, hozzánk jöttek, s minket hozzánk szegődésükről biztosítottak. Másnap azonban, midőn bővebb értekezés végett őket Alibunárra jövetelre, és a szerb nemzet elleni bujtogatás gyanújába esett személyek elfogatása iránt felszólítottam, el nem jövetelüket azon hozzáadással kijelentették, hogy külön oláh érseket nem nyervén,¹⁰⁵ hozzánk csatlakozni nem fognak. Küldöttem hozzájuk egy papból, egy őrmesterből és két közlegényből álló küldöttséget, annak két elsőbb tagjait elfogták, s csak a két közlegény szabadulhatott meg.

Még ekkor is a mérséklet határai között maradtam, újra értekezésre hívtam meg őket Alibunárra, ők azonban viszont tőlünk kértek küldöttséget, s midőn e felszólításra Miloevits őrnagy Szentmihály¹⁰⁶ eleibe menvén, egy embert küldöttképp hozzájuk utasított, ezt is elfogták. Ekkor sem történt bántalmuk, ők azonban az alibunári földeken dolgozó embereket kezdték fogdosni, melly kihágások önvédelmi intézkedést részünkről tevén szükségessé, Miloevits őrnagy az alibunári határon Szentmihály irányában öröket állított, s midőn e foglalatosságában a szentmihályi szőlők mellett elhaladott, lövésekkel fogadtatott, mire csata keletkezett, melly közben a helység túlsó részén néhány boglya széna lángba borult. Ezen tűz az alibunári, nikolniczi¹⁰⁷ és szelléusi¹⁰⁸ nép figyelmét felhíván, ezen nép tódult be Szentmihályra, s ott rablott és gyújtogatott. D'Orsay kapitány halála közelébbi kö-

102 Helyesen: buljukbasa. Török credctű katonai rang.

103 Karlsdorf község (Illír-bánsági ezred) — ma: Banatski Karlovac (JUG).

104 Maximilian d'Orsay gróf, a 2. (Schwarzenberg) ulánuszred századosa.

105 A bánsági szerb–román feszültségek forrása érhető itt tetten, t. i. a román lakosság (illetőleg annak nemzeti öntudatra ébredt felső rétege) és a szerb egyházi hierarchia ellentéte.

106 Szentmihály község (Illír-bánsági ezred) — ma: Lokve (JUG).

107 Nikolince község (Illír-bánsági ezred) — ma: Nikolinci (JUG).

108 Szeleus község (Illír-bánsági ezred); Szőlős — ma: Selcuš (JUG).

rülményeit nem tudom, hallám, hogy vigyázatlanul egy hosszú póznán lévő fejszé-
vel felfegyverzett alibunári embert le akarván vágni, lova lelovott, ő pedig a közel
állók által agyonverett.¹⁰⁹

A vlajkoveczi¹¹⁰ megtámadás nem volt előre tervezett hadi operáció, hanem
egyedül a magára hagyott tábori katonaság általi kihágás. Keletkezése következő.
Folyó évi július 6-án, a vlajkoveczi berohanás napjára, Versecz ellen kellett volna
demonstrációnak történni. A tábori nép általam indított Ulma felé kocsikon, de a
katonák között nagy rendetlenség támadt, leginkább a szerviánusok útközben lö-
völdöztek és parancsszóra nem hajtottak. Ily körülmények között lemondván ezen
operáció kedvező kimeneteléről, Ulmán a legénységet megállítottam, s azt negá-
dai eredetű szerviánus s iramodván kevés legénnyel az ágyúnak, s útközben volt
kapitány, Stefan Raics parancsaira olly utasítással bíztam, hogy a katonaság, mi-
helyt kinyugodott, a táborba visszavonuljon, s e parancs kiadása után kocsin a tá-
borba visszatértem.

Elmenetelem után azonban vlajkoveczi emberek érkeztek Ulmára, s panaszol-
ván a katonaságnak jegyzőjük szigorúságát és a néppeli rossz bánását, nevezetesen
hogy a lakosok közül sokakat ok nélkül becsukatott, kérték katonáinkat, szabadíta-
nák meg ezen embertől; mire a katonaság Vlajkovecze beütött. Az ott történtekről
nincs tudomásom, a sereg haza nem érkezvén, éjjel Ulmára hozzája ismét embert
küldöttem, s másnap Alibunárra visszajött, magával hozván a vlajkoveczi jegyzőt,

109 A szentmihályiak június 25-én 50 fegyverest küldtek az alibunári táborba, akiket később —
Anan biztatására — visszahívtak, majd a meggyőzésükre Szentmihályra küldött szerb deputá-
ciókat sorra elfogták. A fenyegetések hatására összefogtak a szomszédos Ürményháza, Zichy-
dorff és Szentjános lakosaival. Ezután következett be a szerb támadás. *Vukovics S.*: i. m.
220–223. p. Vukovics jelentése Szemerénc. H. d. n. MOL BM Eln. 502. Eredeti tiszttázat.
Rónay Móric torontáli alispán jelentése Szemerénc. Nagybecskerek, 1848. július 1. MOL
BM Eln. 500. Eredeti tiszttázat. A katonaság — Blomberg ezredes a 2. (Schwarzenberg) ulá-
nuszred 2. őrnagy osztályával — Damaszkín június 28-i felszólítása nyomán vonult Zichy-
dorffra és környékére, Szentmihályt megvédelmezendő, azonban nem tudta megakadályozni,
hogy a felkelők június 30-ról július 1-re virradó éjjel megtámadják, bevegyék és elpusztítsák a
falut. D’Orsay gróf százados Ürményházán álló szakaszával avatkozott a harcba: azonban lo-
vát kilőtték alóla, őt magát pedig több szuronydöfőssel és kardcsapással megölték. Píret jelen-
tése Latournak. HL 1848–1849. 1/352.

110 Vlajkovec község (Temes megye) — ma: Vlajkovac (JUG).

kit én épen s egészségesen Pancsovára küldöttem, és útiköltségül 5 pftal elláttam.¹¹¹

F.é. július 7-én táborunk hadi parancsnoka, Miloevits más rendeltetést nyervén, helyette, a kevés napok múlva Versecznél elesett, szinte szerviánus Tadic¹¹² neveztetett ki az alibunári had parancsnokául.

Következő napon ismét kihágás történt a vlajkoveczi határban. Jefta Popovits szerviánus kapitány¹¹³ mintegy 40 vagy 50 legénnyel küldetett Ulmára, hogy ottan egy gőzhajót elfoglaljon. Evégre, a parancsnok rendelete szerint, Ulmán kellett volna maradnia, de Vlajkovecz felé csapván, ott egy verseczi ember megöletett. Ugyanakkor Jefta Popovics eszközlötte a szuboticzai¹¹⁴ rablást is,¹¹⁵ önkényleg s minden utasítás nélkül, sőt azon parancs daczára, melly szerint állomásául Ulma jelettetett ki. Mind a két kihágás olly fájdalmason hatott rám, hogy az alibunári postamester előtt sirtam. Éppen Ulmára érkeztem, midőn katonáink a rablott holmikat, s ezek között több szekereket, árulták. Ezt akadályozni akartam, sőt egy embernek katonáink által elvett puskáját három ezüst huszasért visszaváltam, s tulajdonosának kézbesítettem. Magok a határőri tiszték vettek lopott holmikat, s azokat Illics hadnagynál¹¹⁶ letették.

A verseczi ütközet nem általam vezéreltetett, sőt mert a hadi operációk Tadits parancsnokot illették; sőt ezen ütközet nem is volt tervünkben,¹¹⁷ én hátul marad-

111 A vlajkovaci incidensről Vukovics számol be Piretnek. Moravica, 1848. július 7. HL 1848–1849. 1/380. Eredeti tisztázat. Az elfogott jegyző Szigethy János volt. Pesti Hirlap, 1848. július 14. 653. p.

112 Milisav Tadić szerbiai illetőségű őrnagy; az alibunári tábor ideiglenes parancsnoka.

113 Más forrás szerint oravicai illetőségű kereskedő.

114 Szubotica község (Krassó megye) — ma: Banatska Subotica (JUG).

115 Az eset július 10-én történt. Vukovics jelentése Szemerénck. MOL BM Eln. 569. Továbbá: Pesti Hirlap, 1848. július 19. 668. p. A Temes és Krassó megyében elkövetett kihágásokról általában: *Vukovics S.*: i. m. 243–244. p. Ezeket a fődobor — előbbickben többször idézett — július közepén kelt kiáltványa is clitéli. *Perović, R.*: i. m. 491–494. p. Stanimirović a tárgyaláson tagadta, hogy bármelyik esethez köze lett volna. MOL Vegyes iratok 6. doboz 2. fasc. 82. fol.

116 Johann Illich, az illír-bánsági ezred hadnagya.

117 A később még többször visszatérő állítást cáfolni látszik, hogy a perlaszi tábor parancsnoka, Jovan Drakulić nemzeti ezredes Perlaszon, július 9-én kelt, Tadićhoz intézett átíratában kifeje-

tam két szekérrel, melyeken irodám volt. Taditsot és Goitsot¹¹⁸ elmenetelük előtt intettem,¹¹⁹ hogy minden rablástól óvakodjanak. Ők osztották meg a katonaság vezérletét magok és azon Nyeki Popity között, ki árulónk lett. A csatából visszajött seregektől hallottam a paulisi¹²⁰ eseményeket Ulmán,¹²¹ ők azt erősítették, hogy megtámadtattak, lövések által az uradalmi házból. Az ottani rablások szerviánusok által tétettek.

Miután a csatát elvesztettük, a határőrvidéki tisztek, kik előbb segélyt ígértek, ellenünk fordultak, különösen Illics hadnagy, ki seregeinket támogatni ígérte, a szerencsétlen csata után engem fogott el.¹²²

Voltak-e a versecziek a leendő megtámadásról értesítve?

A versecziek deputációval sohasem jöttek a táborba, de egyenként legalább húszan fordultak meg nálam, kijelentvén Kumánovics nevében a verseczi szerb lakosságnak vélünk egyesülésrei készségét, voltak a táborban többen, kik útjukban szerviánusok által mint kémek fogattak el, és a tábori parancsnok eleibe hozattak. Ilyen volt p.o. Ulargyin Diacon, és egy borkereskedő, kinek nevét nem tudom.

zeten Versec megtámadására és elfoglalására szólított fel. MOL Vegyes iratok. 6. doboz 2. fasc. 66–68. fol. Eredeti szerb tisztázat (és magyar fordítása). A levelet egyébként feltehetően a halott Tadićnál találták meg. Hogy — függetlenül Stanimirović állításának igazságtartalmától — kétségtelenül tervezett hadműveletről volt szó, bizonyítják Stratimirović utasításai Jovan Drakulić ezredeshez és Milojević őrnagyhoz, amelyekben Nagybecskerek és Versec elfoglalására hívja fel parancsnokait. Mindkettő Karlócán, 1848. július 8-án kelt. *Spisak*, 104., illetve 107. iratszám.

118 Kojić neve a kihallgatások során mindvégig „Goits” alakban szerepel, amit a későbbiekben, csaknem minden esetben, „Koits”-ra helyesbítettek (ezt a továbbiakban nem jelezzük), itt azonban elfelejtették átírni a hibás formát.

119 Az „elmenetelük előtt intettem” beszúrás a szövegtörzs mellett, bal oldalról.

120 Paulis község (Temes megye) — ma: Pavliš (JUG).

121 A Versec felé előrenyomuló szerb csapatok július 11-én délelőtt 7–8 — más adat szerint 11 — megyei határtörtől megszároltak le, köztük Andreovich nemzetőr századost. Vukovics jelentése Mészárosnak. MOL HM Ált. B. 3724. *Vukovics S.*: i. m. 244. p. Pesti Hírlap, 1848. július 19. 668. p.

122 Stanimirovićot, Kojićot, és mintegy 100 felkelőt Chrastiansky izsbetci századparancsnok, Illich ulmai hadnagy és Kretsi közigazgatási hadnagy fogatta el. Erről Kojić vallomása: MOL Vegyes iratok 6. doboz 2. fasc. 112. fol. Jellemző, hogy a három tiszt helyezte a Határőrvidéken ennek nyomán elhelyeztetlenül. Chrastiansky a Hadügyminisztériumnál áthelyezését szorgalmazta. Az erre vonatkozó iratok: Blomberg felterjesztése Mészárosnak. Fehértemplom, 1848. július 24. MOL HM Ált. 4436. Eredeti, német nyelvű tisztázat. Vukovics levele Mészárosnak. Temesvár, 1848. július 31. MOL HM Ált. 4442. Eredeti tisztázat. Chrastiansky — már idézett — kérelme. MOL HM Ált. 4969.

Viszonyos értesítésben a versecziekkel nem állottunk, s a csatáról sem értesítettük őket. Más eredménye lett volna ekkor megtámadásunknak. Igaz, hogy bizton számítottunk verseczi atyánkfiaira. Egyéb összeköttetéseink nem voltak sem Temesvárott, sem Csakován¹²³, sem Nagybecskereken¹²⁴. Annyit tudok, hogy a karloviczi nemzetgyűlésen temesvári küldöttség is megjelent. Tagjait nem esmerem. Volt azonban jelen egy volt temesvári lakos, Alexievits Péter.

Kivétetett Temesvárott, július 15-én 1848. — Jegyzé Fluck János vizsg. választ. jegyző

Sztanimirovics Demeter folytatólagos vallomása

Miképpen jöttek a seregéhez szegődött szerbek a határon át, s milly intézkedéseket tett irányokban a szerviai kormány?

A szerviai hatóságok mindenkit, ki úti levelet kért, avval ellátták, s ekképp elősegítették átjövetelét, később a kordon egészen felbontatott, úgy látszik, hogy a szerb kormány az itteni mozgalmakkal egyetért.

A katonai végvidéki tisztek milly befolyással voltak a lázadókra?

Már tegnap említém, miképp a nemzet kívánatait a nép között hírdető biztosok a főbb tisztek által láttattak el úti levéllel, marche routtal, megbízással, sőt forspont utalvánnyal is, s miképp a dolgok kifejlését nem akadályoztatták, különben a katonatisztek hozzánk csatlakozásra felszólíttatván, mindnyájan kinyilatkoztatták, hogy ha az eredményről biztosítva lennének, szívesen csatlakoznának, s csatlakozni fognak is, mihelyt céljaink kivihetése biztosítva lesz.

Mi cél tüzetett ki eleibe, midőn a lázongszbani részvételre felhivatott?

Nemzetiségünk, vallásunk megmentése, a határőrvidék régi állapotja fenntartása, a Hofkriegsrath hatósága meghagyása, de mondatott ezeken kívül, s magas személyekre történt az iránt hivatkozás, hogy a magyarok új alkotványukat öfelségétől kierőszakolták, s hogy sérelmeinket öfelsége nem orvosolhatja, segítsünk mi magunkon, s ezáltal segíteni fogunk az uralkodóházon, és az ausztriai kormányon is.

123 Csakova község (Temes megye) — ma: Ciacova (ROM).

124 Nagybecskerek (Torontál megye) — ma: Zrenjanin (JUG).

Versecznél mennyi erő volt?

Versecznél az ütközetben mintegy 2050 főnyi sereg volt, Alibunáron és Ulmán 300 egyén maradt hátra.

Versecezen, Nagy-Becsckereken, Temesvárott s más helyeken kikkel voltak szövetségben?

Megnevezni senkit nem tudok, de általánosan mondhatom, hogy minden szerb, lakjon az bárhol, ha nyilván a magyarokkal nincs, vélünk van, és úgy érez, mint én, azért ha büntetni akarnak igazságosan, senkit nem büntethetnek, vagy mindnyáját.

Kivétetett Temesvárott, július 16-án 1848. — Jegyzé Fluck János vizsgáló választ. Jegyző.

Paulovits Konstantin mint vizsgáló bizottmányi elnök. — Tessenyi János.¹²⁵

2.

Temesvár, 1848. július 17.

Naum Kojic vallomása a Temes megyei vizsgáló bizottmány előtt

A versecki ütközésnél fogságba esett és Temes megyénél bebörtönzött Koich Naum önkéntes vallása¹²⁶

Mi a neve, vallása, kora, állapotja?

Koich Naum, 48 éves, g. n. e. vallású, feleséges, gyermektelen, vracsefgái születésű, most újpalánkai lakos és B. Klein kőszénkereskedésében felvigyázó vagyok, f. é. július 6-tól a szerb nemzetnél mint őrnagy voltam alkalmazva.

Miért fogatott el?

125 Autográf aláírások. — A jegyzőkönyvet átfűző, piros–féhér–zöld színű, fonott zsinór végci a lapon vörös viasszal lepecsételve. A pecséten családi címer (feltehetően a Paulovics-családé) látható.

126 A cím felett: 9) — a bal felső sarokban: „1848. jul 19-hcz.” — a jobb felső sarokban 101-es lapszám (a továbbiakban 110-ig végigfutó lapszámozás) — alul jobbra 108-as folio-szám (a továbbiakban 113-ig), illetőleg az Országos Levéltár pecsétje — a cím alatt „MAGY. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA” feliratú, téglalap alakú pecsét.

A verseczi ütközetből menekülve, Ulmán fogattam el, mivel ezen csatánál jelen valék.

Volt-e már büntetve?

Ifjúságomban katona, s utoljára cs. kir. főhadnagy voltam, 1832-ik évben azonban kártyajátékért¹²⁷ és verekedés miatt bocsáttattam el.

Beszélje el szabadon és őszintén a szerb faj lázadásaibani részvétet, s mindazt, mi előtte ezen lázadásról esmeretes.

A mozgalmak keletkezését nem esmérem, Pancsováról terjesztetett az Kuvin felé. Én a lázadókkal legelőször Vracevgájon jöttem érintkezésbe, hol házam lévén, éppen akkor fordultam meg, midőn ott tábor üttetett. A táborba elmenvén, ott több előkelő szerviánusokat találtam, ilyen volt bizonyos Mihajlovits, ki magát vajvodának mondotta, gradiskai¹²⁸ kapitány Abdulits, a herceg¹²⁹ volt segédje Sztanujlón¹³⁰, Milutin a hajdú Velkó előkelő család¹³¹ ivadéka, a pozsarevaczi¹³² őrnagy, és esperes, végre a gradiskai lelkész. Felszólíttattam a szerviánusok által, lépnék e tábor szolgálatjába, s mint kijelelt¹³³ vezérjek egyike, már többször emeltem is, de mentettem magamat szolgálatommal s kértem, engednék legalább, hogy kezelésem alatt lévő 30 000 mérő szénről számot adhassak. A seregek Pancsován keresztül Deliblatra, onnan Perlaszra vonultak,¹³⁴ s már megszabadítottnak véltem magamot, midőn a szerviánusok naponként járultak házamhoz halállal fenyegetve, ha a lázadókhöz szolgálatba nem állok. Életem biztos nem volt, szerviánusok folyton jöttek át a minden kordon nélküli határon, azon tiszték, kik a szerb lázangás ellen nyilatkoztak, mint p. o. Lonzarevich deliblati és Obradovich

127 A szövegben eredetileg: „játékért”, fölötte beszúrásként „kártya”.

128 Gradiska helyesen: Gradište (Szerb Fejedelemség) — ma: Veliko Gradište (JUG).

129 Mihailo Obrenović, 1839–1842 között szerb fejedelem (apja, Miloš lemondása után). Az Aleksandar Karadordević körül tömörülő párt 1842-ben lemondatja és emigrációba kényszeríti. 1848-ban, miután apja kísérletet tesz a hazatérésre, megfordul Újvidéken, ami szerb kormánykörökben nagy riadalmat kelt.

130 Az említett személy valószínűleg azonos azzal a Stanojlo Petrović-tyal, aki 1848 nyarán őrnagyi rangban vett részt a bánsági harcokban.

131 A család hírcvéncnek megalapozója, Ajduk-Veljko Petrović az 1804–1813. évi szerb felkelés egyik vezére (vojvoda) volt.

132 Požarevac (Szerb Fejedelemség — ma: JUG).

133 A „kijelelt” szó beszúrás a szövegtörzsön kívülről.

134 A vracevgaji tábor Perlaszra való átvonulása a fchértemplomi kapitulációt, vagyis június 22-ét követően történt.

kuvini századosok¹³⁵ a szervianusok parancsára megkötöztettek saját legénységük által, hasonló sorsba osztozott az alibunári főhadnagy, csak azon tisztek, kik egészen nyugton maradtak, mint p. o. Mihajlevich vracsefgái gazdászati hadnagy¹³⁶, hagyattak békében.

Illy körülmények között vettem mintegy 15 nap előtt Sztanimirovicsnak Alibunáron kelt parancsát, mellyben mint nemzeti biztos (szerből narodni comissar) kötelességemmé tette, jöjjök tüstént Alibunárra, s őrnagyi minőségben vegyem át az ott táborozó végvidékiek vezérletét. Nem akartam menni, de azon végvidéki közkatona, ki Sztanimirovics parancsát meghozta, egyenesen kinyilatkoztatta, hogy nem engedetlenség esetében rám halál vár. E közlegény az úgynevezett Kliszúr végvidéki tájék¹³⁷ lakosa volt.

Midőn e parancsot vettem, kényszerítve láttam magamat Fejértemplomba utazni, s ott a kezelésem alatt levő szén iránt B. Klein biztosa, Kendelbacherrel számot vetve, tőle 10 napi távozhatalási engedelmet nyertem. Intett Kendelbacher, hogy habár kényszerítve vagyok odamenni, igyekezzek néhány nap után visszajönni.

F. é. július 6-án Alibunárra érkezvén, másnap¹³⁸ Miloevitstsal és Sztanimirovicscsal a táborba mentem, hol a végvidékiek kezem alá adatván, azokat fegyverneműek szerint, külön a puskásokat, és ismét külön a kaszásokat osztályoztam. Századjaik szerint kívántam őket beosztani, de összeírásuk alkalmával láttam, hogy több vidékbeliek.¹³⁹ Az egész tábor mintegy 2450-ből állott, közötté 260 szervianus lehetett.

Vasárnap¹⁴⁰ parancsot kaptam Tadtistól, az éppen megérkezett új táborig parancsnoktól, hogy legényeimet elindulásra készen tartsam. Az indulás célját tudakozva, feleletül nyertem, hogy Ulmára megyünk. Hétfőn¹⁴¹ Ulmára indultunk, ott szervianusokat találtunk, Dimits nemzeti hadnagy kormányja alatt.

Az egész terv titok volt előttem, csak Tadtis és Sztanimirovics tanácskoztak együtt.

135 Maximilian Obradovich, százados a német-bánsági ezredben. A szerb fegyveresek június 18-án Kuvinban a kordon megszüntetésére kényszerítették. *Perović, R.*: i. m. 426. p.

136 Jefrem Mihailovich, hadnagy az illír-bánsági ezredben. A „gazdászati” tisztek (Verwaltungs-Offiziere) a Katonai Határörvidék közigazgatási teendőit végezték.

137 Kliszúr helyesen: Klisszura. A Duna balpartján Drencovától Orsováig terjedő vidék neve az illír-bánsági, és a 13. (oláh-bánsági) határőr-gyalogezredben (ma: ROM).

138 A „másnap” szó beszúrás balról, a szövegtörzsről kívülről.

139 A Katonai Határörvidék ezredeiben a századok is egyszerre voltak katonai, illetve közigazgatási egységek. Kojić ez utóbbi értelemben beszél századról és vidékről.

140 Július 9-én.

141 Tehát: július 10-én.

Versecz felé indítatván másnap seregeink, egy csárdánál állapotunk meg. Én ekkor Sztanimirovitstól kérdeztem indulásunk tervét, s figyelmeztettem, hogy a verseczi katonasággal nem mérkőzhetünk, mivel ágyúik és lovasságok lévén, mi síkon ellenek mit sem tehetünk. Ekkor Sztanimirovics válaszolá, hogy csata nem tervezetik, kijövetelünk oka egyedül demonstrációt tenni Versecz irányában, az ottani szerbeket egyesülésre felhívni, s a katonaságtól kieszközölni, hogy engedje a verseczi szerbek felfegyverzését és egy nemzeti bizottmány alakulását, — s írni akart Sztanimirovics Verseczre, hogy jövetelünk iránt a szerbeket, kikkel egyetértésben látszott lenni, tudósítsa. Asztal nem lévén, dobon akart írni, de pecsételésre gyufánk nem volt.

Tádits hozzánk közelítvén, rábízta a Reserve¹⁴² és a Soutient¹⁴³ vezérletét, s minthogy lábam fáj, és lovam nem volt, kocsit ígért rendelni számomra. Az ágyúkat is nálam helyezte el.

Paulisra egy század ment, Preonyáncz nikolinczi őrmester vezérlete alatt.

Midőn legénységemet felállítottam, egyszerre ágyúdörgést hallottam, Tadits lőtt a mi ágyúnkból. Paulison már ütközet hallatszott, s jobbról, balról uhlánokat¹⁴⁴ láttam felénk nyargalni. Felállítván a Reservet, a front hátához állottam, de egy szerviánus előre nyomott, s meglövésével fenyegetett. Ekkor egy ágyúgolyó esett frontunk eleibe, a legénység lefeküdt és érintetlenül maradt, de a rend meg volt zavarva, s a balszárny visszavonult. Ekkor látván az általános zavart, legénységemet megfordítottam s Ulmáig szaladtam.

Ulmán Illics hadnagyhoz mentem. Ő jól fogadott, borral kínált. Én a már ottan volt Sztanimirovicsal panaszkodtam Tadits rossz rendelkezései iránt. Christiánszky kapitány a szerviánusokat lefegyverezte, Illics pedig engem és Sztanimirovicsot egy kocsira ültetett és Verseczre vitt. Köpönyegem, kardom s egyéb podgyászom más kocsin volt, s én úgy, mint itt állok, hozattam el. Bár előre láthattam volna sorsomat! Ott veszttem volna a csatában.

Kitől fizetettek a tábori katonák?

A végvidékiek rendes zsoldot húztak községeiktől, a szerviánusok iránt nem tudok felvilágosítást adni. Élelmükről Sztanimirovics gondoskodott.

Miképp jöttek át a szerviánusok a határon, s a szerb kormányról mit tud?

142 Tartalék.

143 Támogató csapat.

144 Ulánusok (németül: Uhlancn), a 2. (Schwarzenberg) ulánusczered 2. őrnagyi osztályának katonái.

A szerviánusok mind rendes úti levéllel láttatnak el, sőt úgy tudom, hogy felsőbb parancsnál fogva az egész népség készen áll indulni a magyarok ellen.

A katonai végvidéki tisztek milly befolyással voltak a lázangókra?

A tisztek visszavonultak, a népet nem intették békén maradásra, hanem inkább kérdezőskedtek, mikor induland a nép a táborba.

Mi célja tüzetett ki a lázadásnak?

A papok, tudtomra leginkább a szakulováczi¹⁴⁵, langenfeldi¹⁴⁶, és vracsevgai lelkészek, előadták a népnek, miképpen a magyarok vallásukat eltörteni, a misét magyarul mondatni, iskolákban magyarul taníttatni és a szerb nyelvet eltiltani akarják. Egyebet nem tudok, én újságokat nem olvasok, Palánkon alig tartatik három hírlap.

Versecznél mennyi erő volt?

Mintegy 2100 főnyi, 350 ember hátra maradt Alibunárnál.

Verseczen, Temesvárott, Nagybecskereken, s más helyeken kik voltak összekötetésbe a lázangókkal?

Átaljasan mondatik a végvidékben, hogy Kumanovich és Pescha postamester fia vezérlete alatt 3700 szerb áll Verseczen, kik készek egyesülni a végvidékiekkel.

A táborban járt egy nagybecskereki zömök ember, ki Sztanimirovitsal beszélt. Egyéb felvilágosítást nem adhatok.

Ki hányatta fel a sáncokat Alibunárnál? Mi végre vitettek ásók és kapák a táborral?

A sáncokat csináltatták: Miloevits és Tadits, az ásók a podgyászhoz tartoztak.

Ki volt a főbb parancsnok a táborban?

A haddal közvetlen Tádits parancsolt, de ő is alá volt vetve Sztanimirovits, mint nemzeti teljhatalmú biztosnak.

145 Szakulovac község (Illír-bánsági ezred), Sakulovac — ma: Socol (ROM).

146 Langenfeld község (Illír-bánsági ezred), Néramezö — ma: Cimpia (ROM).

Kivétetett 1848-ik évi július 17-én Temesvárott. — Jegyzé Fluck János visg. választ. jegyző. — Paulovits Konstantin, mint vizsgáló bizottmányi elnök. Tessényi János.¹⁴⁷

Megjegyzendő: miképpen a rögtönítélő bíróság jegyzőkönyve szerint az elfogott neve igazabban Koich Naum. — Fluck János vál. jegyző.

3.

Temesvár, 1848. július 17.

Jegyzőkönyv Dimitrije Stanimirović és Naum Kojić szembesítéséről

Sztanimirovics Demeter és Koich Naum, a verseczi ütközetben fogságba esett lázitók szembesítése¹⁴⁸

Sztanimirovics Demeter! Ön vallomásában mit sem említ arról, hogy vracsevgái táborában szerviánusok is voltak, Koich Naum vallomásából azonban kitészik, hogy azon nemzet némelly előkelő tagjai is jelen voltak a nevezett táborban.

Voltak igenis, a többiek között megjelentek a pozarovecki protopópa¹⁴⁹ — ifjabb Milutin — Sztanuujlovits, Mihály herceg volt hadi segédje, és egy Milenkovits, elbocsátott kapitány¹⁵⁰.

Ki volt azon nagybecskereki, ki önt a táborban meglátogatta?

Alibunáron volt Hadzsich kereskedő, és magát az ottani szerbek biztosának mondotta, s csak megtekintette állomásunkat, egyebet mit sem közlött.

147 Autográf aláírások. — A vallomás át van fűzve piros–fchér–zöld színű szalaggal, amelynek vége vörös viaszos pecséttel, rajta családi címer, rögzítve.

148 Középcen: „4)” — balra fent, más kéztől: „1848. jul. 19-hez.” — jobbra fent 96-os lapszám (a továbbiakban 100-ig terjedő lapszámozás). Jobbra lent 104-es folio-szám (a továbbiakban 106-os folio-számig futóan). — A cím alatt jobbra pecsét, „MAGY. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA” felirattal.

149 Protopópa: az ortodox egyházkerület első lelkésze (a katolikus hierarchiában az esperesi tisztnak felel meg).

150 Valószínűleg azonos azzal a Milenković nevű személlyel, aki 1848 nyarán századosi rangban vett részt a bánági harcokban.

Lonzarovich és Obradovich kapitányokat, és az alibunári főhadnagyot ki kötöztette meg?

Obradovichot bizonyos Alexievits¹⁵¹ fogatta el. Az alibunári főhadnagyot sem én fogattam el, ő egyetértett a szentmihályiakkal.

Annan itteni polgár hol van?

Karloviczon van. Ez Nikolinczon fogatott el, midőn a proklamációkat félelemből a kútba vetette. Ő nem lévén tiszt, kire a közdolgok bízva lehetett volna [sic!] ment a végvidékbe.

Koich Naum azt állítja, hogy ön parancsára volt kéntelen Allibunárra menni, s fenyegetéssel kényszerítettett a táborba jövetelre.

Én Koich urat előbb nem esmertem, Vracsevgajon esmerkedtem véle, s miután tudtam, hogy katonatiszt volt, üzenet által szólítottam fel őrnagyi állomás elvállalására. Felszólításomra Alibunárra jött s vélem értekezvén, nyilatkozat nélkül hazament, s midőn újabb felszólítással hozzája expressus¹⁵² küldöttem, ismét megjelent, de az én biztosításomat elegendőnek nem vélvén, Sztratimirovicot¹⁵³ felkeresendő, Perlaszra utazott, de őt nem találván, hozzám jött Alibunárra, azon megkereséssel, írjak iránta a karloviczi bizottmánynak. A bizottmány ajánlásomra őrnagyi dekrétumot küldött számára, mire állomását néhány nappal a csata előtt elfoglalta, s a táborban a végvidékieket rendezte. Fizetése fejébe eddig csak tíz ezüst forintot kapott.

Így tehát nem áll az, hogy Goits Naum kényszerítve foglalta el állomását?

Nem, senki sem fenyegette, s aki három utat tesz valamely cél elérésére, az kényszerítve nem lehet.

Koich Naum! elesmeri-e Sztanimirovic's által mondottak valóságát

Habár többször voltam is Alibunaron, ezt mégis kényszerítve tettem, mert ha azt nem teszem, bizonyára a szerviánusok dühének áldozatául esem.

151 Ez az Alexievits bizonyára azonos azzal az „Alexievits Miklós”-sal, akit Stanimirović vallomásaiban a pancsovai odbor elnökeként említ.

152 Nyomatékosan.

153 Đorđe Stratimirović, a főodbor elnöke, alvajda és a szerb hadserg parancsnoka (vrhovni vožd). Július közepéig, Rajačić Innsbruckból való visszatéréséig, a szerb felkelés tényleges vezetője.

Sztanimirovics Demeter! Koich Naum vallomása szerint ön parancsnokolt a táborban. Ön intézte a verseczi megtámadást.

A katonasággal a hadi parancsnok intézkedett, én csak az élelmezésről gondoskodtam.

Koich Naum! Igaz-e ezen előadás?

Sztanimirovics úr volt, mint nemzeti biztos, a főparancsnok, a csatában is fegyveresen jelent meg.

Sztanimirovics:

Egyedül tompa kardom volt, s ez sem volt használható.

Sztanimirovics Demeter! Ön szerb bizottmányt kívánt alakítani Verseczen, ennélfogva egyetértésben volt a versecziekkal, és lázadást akart organizálni.

Kívántam igenis, hogy Verseczczel békés úton egyesüljünk, s az ottani szerbek hozzánk álljanak, de egyetértésbe velek nem állottam.

Ön Krađl alibunári kereskedőt kényszeríteni akarta, hogy a hadi kincstár részére készített salétromát azon áron adja önnek, mellyen azt a kincstárnak adni tartozik, s midőn Krađl kívánságát megtagadta, a salétromnak ingyeni elvételével fenyegetődzött.

A salétromot igenis megvenni akartam, de megfosztásáról szó sem volt, én általában idegen vagyont sehol sem bántottam.

Költ Temesvárott 1848-ik évi július 17-én. — Jegyzé: Fluck János vizsgáló választmányi jegyző. — Paulovits Konstantin, mint vizsgáló bizottmányi elnök. Tesényi János.¹⁵⁴

154 Autográf aláírások. — Az iraton piros–fchér–zöld színű fonott szalagot fűttek át, amclynek vége vörös viaszos pecséttel, rajta családi címer, van rögzítve.

4.

Temesvár, 1848. július 17–19.

A Temes megyei rögtönítelő bíróság jegyzőkönyve¹⁵⁵

Őcsászári kir. fensége, a nádor kir. helytartó, gróf Batthyány Lajos miniszterelnök úr ellenjegyzése mellett, Budán, folyó évi április 26-án kiadott felhatalmazása által, a Torontál megyében kiütött lázongás ügyében Csernovics Peter temesi gróf és főispány urat teljhatalmú királyi biztosul kinevezvén, és egyszersmind felhatalmazván, hogy rögtönítelő bíróságot mindazon hatóságokban, hová a lázadás vagy elterjedt, vagy elterjedése valószínű, rögtön kihirdethesse,¹⁵⁶ fenn tisztelt királyi biztos úr Aradon, folyó évi április 28-án Temes megyebeli első alispány úrhoz kelt levelében, a rögtönítelő jognak Temes megyében gyakorlatát megrendelte,¹⁵⁷ ezen jogot azon vétségekre is, mellyek felhatalmazó királyi biztosi levelében foglaltatnak, úgymint: bujtogatókra, lázasztókra és lázadókra, a törvényes rendnek vétkes felforgatóira, a törvényes hatóságok elleni feltámadókra, s a személy- és vagyonbátorság, és az ország békéjének megháborítóira kiterjeszté; Temes megye pedig ezen királyi biztosi rendeletet, és a rögtönítelési jog gyakorlatát folyó évi április 29-én, Temesvár szabad királyi városában tartatott rendkívüli közgyűlésben közzéleg kihirdette, s a megyei fő- és alszolgabírák által köröztetni, egyszersmind a községi házak, templomok és csárdák ajtajaira, e megyében divatozó minden nyelvű ragasztvány által is felmutattatni rendelte.

Minek folytán: az 1848-ik évi július 17-én tartatott közigazgatási bizottmányi ülésből, a versetzi ütközetben fogságba esett lázadók megbüntetésére, következő tagok, úgymint Tessenyi János mint elnök, Paulovits Szilárd és Felix Ignácz mint bírák, Radványi Imre főszbíró. és Csiki Manó esküdt mint törvényes bizonyosság, kiküldettek, Fluck János tolnokképp a rögtönítelő törvényszékhez csatoltatván, mint-hogy Felix Ignácz ezen eljárásról lemondott, és Radványi Imre főszolgabíró távolléte miatt, helyeikbe Andreanszky Miksa bírósági tagokul és Ormos Zsigmond fő-

155 Középen: „2)”, mellette „8)” — balra fent, más kéztől: „1848. jul. 19.” — jobbra fent 54-cs lapszám (a továbbiakban 65-ös lapszámig terjedő számozás) — jobbra lent 80-as folio-szám (a továbbiakban: 86-os folio-számig).

156 István nádor felhatalmazása Csernovicsnak. Buda, 1848. ápr. 27. Közli: *Thim* II. 147. p.

157 Naplója szerint Csernovics április 29-én Temesvárra érkezve intézkedett a statárium kihirdetését illetően. Vö.: Napló a Torontál Megyében kiütött lázongás elfojtására és a bünösök megbüntetésének eszközzése végett kinevezett Királyi Biztos eljárásáról. Közreadja: Szmda Lajos. In: *Történelmi és Régészeti Értesítő*. XVII. Temesvár, 1901. 68. p.

szolgabíró kinevezettek királyi biztosilag, s 2-od tolnokképp Szilbereisz Károly a bírósághoz csatoltatott; ennél fogva egyezernyolcszáznegyvennyolcadik évi július tizenkilencedikén reggeli kilenc órakor Temesvárott a megyeház teremében következő tagokból álló rögtönítelő bíróság ült össze, úgymint: Tessényi János mint elnök, Paulovits Szilárd és Andreanszky Miksa, Ormos Zsigmond főszbíró. és Csiky Manó esküdt mint bírák, végre tolnokképp Fluck János és Szilbereisz Károly, s miután a fent kitett királyi helytartói felhatalmazás, és kir. biztos levél, a rögtönítelési jog gyakorlata iránt 1846-ik évi 27 822. d. a.¹⁵⁸ kir. helytartóságilag megállapított szabályok, és Temes megye folyó évi április 29-én és július 17-én a rögtönítelő jog gyakorlása iránt hozott végzései felolvastatván, a jelenvolt bírák, tekintve, miszerint a rögtönítelő bíróság eljárása tárgyául jelenleg kitűzött eset a fennemlített 1846-ik évi szabályokban elősorolt esetek között nem foglaltatik, hanem a fentisztelt f. é. április 26-án kiadott kir. helytartói felhatalmazás által soroltatott a rögtönítelő bíróság eleibe tartozó esetek közé, a bírói esküt az említett szabályok IV. és V. fejezetek és a fentisz. királyi helytartói rendelet pontos és lelkiesméretes megtartására tették le.

Történetleírás¹⁵⁹. A magyar Szent Korona egységének felforgatására újabb időkben összealakult népes rác csoportozások, e megye déli részével határos Német Bánság ezredi Alibunár helysége mellett rendszeres táborra alakulván, ezen tábor köztudomás szerént Sztanimirovits Demeter mint karloviczi bizottmány teljes hatalmú biztosa, ötvenkét éves, feleséges, három gyermek atyja, ezen megye Versetz városi születésű, úgy a versetzi csatánál megöletett Tádics Miloszav, és Koits Naum, negyvennyolc éves, g. n. e. vallású, feleséges, végvidéki illír bánáti ezredbeli Vracsevgaj helységebeli születésű, mint parancsnokok igazgatván, maga a tábornak fő szerepvivője Sztanimirovits Demeter, önszemélyében több helyeken, s névszerént Új-palánkon, Ó Moldván és Kuvinban, közállományi pénztárokot, Fehér Templomban pedig a közállománynak három ágyúit, számos fegyvereit erőhatalommal elrabolta. A fentebb érintettek igazgatása alatt állott fegyveres népcsoportozat csoportozott továbbá e tulajdon szentségének¹⁶⁰, és személyes bátorságnak megsértésével több helyeken s nevezetesen ezen megyében fekvő Vljakovetz és Paulis, valamint Krasso megyei Szuboticz és végvidéki SztMihály helységében tetemes rablásokat, és gyilkolásokat, és gyűjtogatásokat követvén el, ez érintett rablócsapat merészsége annyira vetemült, miszerént folyó július 11-én Paulis helységében előbb elkövetett gyilkolások után, fegyveres erővel, rendezett táborral és

158 A rövidítés lehetséges feloldása: dátum alatt.

159 Utólagos beszúrás balról, a szövegtörzsön kívülről.

160 Eredetiben „szcncntségéncck” elírás szerepl.

ágyúkkal, déli időben Versetz városa alá vonulva az előjük ment katonaságot és nemzetőrséget ágyú- és puskalövésekkel megtámadni nem átalítottak. Végre a katonaság által néhány katonáink s nemzetőreink feláldozása után legyőzetvén, része leöletett, része pedig üldözés után a végvidékre menekülvén Sztanimirovits Demeter és Koits Naum folytonos üldözés útján elfogattak.

E történetleírás befejezése után az ítélszék eleibe állítottatt Sztanimirovits Demeter, s tőle következő vallomás vétetett ki.

Mi neve, vallása, kora és állapota?

Sztanimirovits Demeter; ötvenkét éves, feleséges, versetzi születésű. Versetzről elbocsátás mellett Pancsovára költöztem, hol kereskedő voltam. 1840-ik évben úti levél mellett Belgrádra költöztem, mintegy 1846-k évben nyertem a cs. kir. főhaditanácstól elbocsátó levelet, s Belgrádon adót fizettem. Szándékom volt azonban hazámba még visszatérni.

Mikor kelt át a szerbországi határon, vett-e részt a szerb lázangók karloviczi gyülekezetében, vállalt-é az ottani szerb bizottmánytól valamelly, s milly, hivatali?

Folyó évi május 12-én mentem Karloviczra. A nemzeti gyülekezetben részt nem vettem, a gyülekezet berekesztése után, a bizottmány által mint emisszárius küldtettem az illyr és német bánáti ezredbe, a népnek a nemzet kívánságait előadandó. Erre voltam a titeli táborban mint követ, s későbbben nemzeti teljhatalmú biztosnak neveztettem ki.

E hivatal folytán, melly közállodalmi pénztárokat, ágyúkat és fegyvereket foglalt el, gyűjtött-é fegyveres népséget?

A kuvini harmincadi pénztárt Omoráttzal foglaltam el, mintegy 17 500 ezüst forinttal, Új Palánkán szintén a harmincadi pénztárt mintegy 1000 pgőftot., és Ó Moldován mintegy 400 pgőftokat. magam vettem át. Ó Moldován két kassza volt a harmincadi hivatal kezelése alatt, de én megbízásomhoz tartván magamat, csak a harmincadi pénztárt foglaltam el. Volt vélem fegyveres erő; Új Palánkán és Ómoldován azonban csak mintegy 30 vagy 40 legény. A tisztek elején megtagadták a pénztárak kiadását, de látván megbízásomat, a kénytelenségnek engedtek. Fehértemplomban három ágyút vettünk át, én tudniillik, mintegy tíz tagból álló választmánnyal,¹⁶¹ és 215 fegyvert. Fegyveres nép nélkül voltam ott, mintegy tíz emberből álló választmánnyal, a legénység Vracsefgajon maradt. Értekezésünk helye az

161 Az „én tudniillik, mintegy tíz tagból álló választmánnyal” szövegrész beszúrás balról, a szövegtörzson kívülről.

alezredes szobája volt, s ha el akart volna fogni, csak szobaaajtáját kellett volna becsuknia. Az alezredes ablakai alatt négy század honvédség (Landwehr)¹⁶² fegyverben állott. Gyűjtöttem a komiték útján legénységet, nevezetesen a Reservet és Populacet, melyet a pancsovai generális a nemzetnek átadott.

Volt-é az alibunari táborban, ment-e Versetzre a lázangók seregével, vett-e részt az ütközetben, s hol s miképp fogatott el?

Voltam az alibunari táborban mint biztos, s e minőségben kísértem a tábornépet a versetzi csatába, de katona nem voltam soha, s a csatában is csak karddal fel voltam fegyverkezve, hátul, az ágyúknál voltam, később előhivatván, előrementem, de katonaság[un]k zavarba ejtve, véle hátrálnom kellett.

SzentMihályon, Vlajkovetzen, Szubotitzén és Paulison történt rablásoknál és gyilkolásoknál volt-é jelen?

SzentMihályt Milievits őrnagy támadta meg, és a falu csata közben gyűjtatott meg, és a lakosok marháik elraboltattak [sic !], én nem voltam ott. Sem Vlajkovetzen, sem Paulison nem voltam. A szubotitzai rablást Jefta Popovits követte el.

Uraim, engedjenek egy szót. Önök pártütésről vádolnak, és mint pártütőt akarnak elítélni. 2-or engem olly személynek tekintenek, melly valamennyi történetért felelős.

Én pártütő nem vagyok, csupán meghagyásból cselekedtem, valamint a magyar küldöttség országgyűlési meghagyásból Őfelsége eleibe járult, új alkotmányt kérni, s azt fenyegetésekkel is eszközlöni, nem saját akaratomból, hanem a nemzet meghagyásából jártam el. Nemzetem, t. i. Szervia¹⁶³ szinte fájlalván az nékie elvett jogokat, azoknak visszanyerése végett küldöttséget küldött Őfelségéhez,¹⁶⁴ s még e küldöttség eljárt, Karloviczon megtámadtunk, és ezáltal, sőt későbbben vélünk

162 A Landwehrt a Katonai Határőrvidéken a szabad katonai községek állították ki, amelyek lakosai nem voltak közvetlenül katonai szolgálatra kötelezettek. (Ilyen jogállású település volt Fehértemplom is.)

163 Amint kiderül, valójában nem Szerbiáról, hanem a szerbségről, mindenekelőtt a magyarországi szerbekről van szó. A jegyző itt félrcéti Stanimirovićot, ami azonban nem véletlen: a vádolt szerbeket emleget, amin a kihallgatók a Szerb Fejedelemség lakosait értik — ezért szerepel a szövegben „Szervia”.

164 A május 13–15-én Karlócán tartott nemzeti kongresszus nyomán, a hónap második felében, Josif Rajačić érsek vezetésével, Zágráb érintésével, küldöttség indult Innsbruckba, V. Ferdinándhoz, hogy a kongresszuson hozott határozatokat szentesítse.

kötött fegyvernyugvással hadi ellenségnek elesmertettünk,¹⁶⁵ ezen előzmények után tehát joggal követelhetjük, hogy hadifoglyokhoz illő bánásmódban részesüljünk.

Ha pedig politikai bűnösnek tekintenek, akkor szükséges megjegyezni, miképpen a politikai bűnös halállal sehol sem bűnhődik.

Volt-e már törvényszék eleibe állítva vagy megbüntette?

Sohasem.

Demeter Stanimirovits.¹⁶⁶

Berekesztvén Sztanimirovits Demeter vallomása, előállított Koits Naum.

Mi a neve, vallása, kora, állapota?

Koits Naum, negyvennyolc esztendő, g. n. e. vallású, feleséges, végvidéki vracsovgai születésű, most báró Klein szolgálatában Uj Palánkán mint kőszén-felügyelő.

Mikor vállalt szolgálatot a szerb lázangóknál?

Folyó hó 6-án léptem szolgálatba mint őrnagy.

Vracsefgájon Mihajlovits nevű vajvoda szólított¹⁶⁷ fel, hogy szolgálatba lépjek, a vracsefgai tábor átment Perlaszra, magam is oda utaztam saját dolgaimban, de egy óra múlva hazatértem. Ezután gyakran, különféle fenyegetéssel szólítottam fel, vállaljak tisztséget a szerb táborban, s írásbéli meghagyást nyertem Sztanimirovitstól, hogy őrnagyi minőségben jelenjek meg az alibunári táborban. Folyó hó 6-án utaztam oda, s átvettem az ottlévő végvidéki katonaság rendezését. Táditól, a tábor főparancsnokától nyervén parancsot a versetzi csatába indulásra, legénységemet Ulmán keresztül odavittem, s a csatatéren a Reservet vezényeltem, de nem lévén szándékom vívni, a csata elején, az ellenfél első ágyúlövése után, legénységemmel megfutamodtam. Nem is tudtam, hogy csata leend Versetzen, mert Sztani-

165 Stanimirović itt a június 24-én Újvidéken, a magyar kormány részéről Csernovics Péter királyi biztos, illetve szerb oldalon Stratimirović és mások által kötött 10 napos fegyverszünetre hivatkozik. Az egyezmény ténye, másrészt annak 1. pontja, amely kimondja az odborok fennállását, s — a fegyverszünet idejére — engedélyezi működésüket, valóban megengedi ezt az értelmezést. A fegyverszüneti egyezményt közli: *Thim* II. 454–460. p. Másfelől viszont éppen az alibunári tábor vette semmibe a legkirívóbban az egyezményt, amikor Szentmihályra támadt, s cs. kir. katonasággal keveredett harcba.

166 Autográf aláírás.

167 Eredetileg helyett, nyilvánvalóan elírás miatt: „szállított”.

mirovits közlése szerint csata tervezve nem volt, hanem a Versetz feléi menetlünknek céljával egyedül Versetz városával egy ottani bizottmány felállítására iránti egyezkedés tüzetett ki. Részletes felvilágosítást nem adhatok, mert Tadits titkaiba avatva nem voltam, hogy azonban rossz szándékom nem volt, bizonyítja a parancsnokságom alatt állott katonasághoz az első ágyúlövés után intézett megjegyzésem: miszerint kedvetlen eredmény várattatván, jobb lesz futásnak iramodnunk. Aziránt, miképp jutottam a táborba, a fehértemplomi tanács és odavaló lakos, Kendelbacher adhatnának részemre kedvező felvilágosítást. Én a lázangásbani részvételebe kényszerítettven, szívesen állítottam volna helyettem egyént, illy helyesítés azonban, főleg a miveltebbektől, a lázadók által határozottan visszautasított.

Volt-é kinevezési dekrétuma ?

Igenis, őrnagyi dekrétumot kaptam a karloviczi bizottmánytól.

Mit tud a lázadás eredetéről mondani ?

A lázadás Karloviczról terjesztetett, leginkább papok által. A katonatisztek is elnézték a lázadási merényeket, így az ulmai és isbistyeyi tisztekkel a csata előtt beszélvén, ők sem engem, sem a legénységet a csatába meneteltől le nem beszéltek, sőt szerencsés utat kívántak.

Hol fogatott el?

Ulmán, Illits hadnagynál. Ő, midőn futva oda érkeztem, a szerviánusok elfogásával foglalkozott, engem pedig házába küldött és felesége által borral kínálta, s midőn Krisztiánszki kapitány Isbistyéről megérkezett, engem is, Sztanimirovitsal együtt, elfogott.

Volt-é már büntetve?

Igenis voltam. Főhadnagy lévén hazárdjátékért állítottam haditörvényszék elébe, és szolgálatomból elbocsáttattam.

Naum Koich.¹⁶⁸

Naum Koich azon kitétele iránt, miszerint az alibunári táborbai menetelre rendeletei¹⁶⁹ Sztanimirovits Demetertől vett volna, nevezett büntársával szembesítettven, Sztanimirovits Demeter az előadást olly megjegyzéssel esmerete el, hogy Koich

168 Autográf aláírás.

169 Eredetileg tévesen: „rendeltetett”.

Naum, hogy [sic!] a táborba jövelete iránt írt levele nem rendelet, hanem egyedül felszólítás vala, melly Koich Naum saját ajánlkozásán alapult, és mellynek teljesítése szabad akaratjától függett.

Egyébiránt a fentebbi két vallomás a rögtönítelő törvényszék eleibe állított Sztanimirovits Demeter és Koich Naumnak felolvastatván, és miután a magyar nyelvet egyik sem értette, a szabályok IV-ik fejezete 9-ik § szerént német nyelven előadtván, a vádlottak vallomásaikat szóval ismét erősítették, s azt saját kezükkel aláírták, mellyek következtében

ítéltetett.

Jelen bíróság eljárásának alapjául szolgáló fenséges királyi helytartói rendelet, királyi biztosi meghagyás, s ezekre 1848-ik évi április 29-én keletkezett közgyűlési végzés szerént a hon ezen vidékein kiütött lázongás figyelembe vétele mellett, nem csak a rögtönítelő bíróság eljárásához különben tartozó súlyos kihágások, hanem ezeken kívül, a fennálló rendkívüli körülményeknél fogva, a bujtogatók, lázasztók, a törvényes rendnek vétkes felforgatói, a törvényes hatóságok ellen fel-támadók, a személy- és vagyonbátorság megháborítói nem csak rögtön eljárás alá vétetni, hanem a kir. helytartói rendelet világos szavainál fogva, a rögtönbíróság által szigorúan büntettetni rendeltetnének; az eljáró bíróságot világosan szabályozó ezen rendeletnek tekintetbe vétele után, miután első vádlott, Sztanomirovits Demeternek fentebb feljegyzett vallomása után kétséget nem szenved, miszerént ő a hon egységének s nyugalmanak fenforgatására célzó karloviczai úgynevezett szerb gyülekezeten nem csak jelenvolt, hanem ezen világosan törvénytelen gyülekezetenek céljait azolta is folytonosan s okirattal ellátott biztosa [sic!] elősegítette, közállodalmi pénztárokat, fegyveres emberek használatával, az illető tisztek tiltakozásai ellenére, Kuvinon Új Palánkán, Ó Moldaván, erőhatalommal eltulajdonított, Fehértemplomból három közállodalmi ágyút, 215 fegyvert honáruló szándokainak elősegítéséül elvitt; miképpen továbbá mint a karloviczai bizottmány biztosa, a lázangó néptömegeből fegyveresen alakult alibunári tábornak fő személyei közé annyival is inkább tartozott, mivel büntársa, Koich Naumnak szembesítéskor általa is valónak ismert előadása szerént, ezt is Sztanimirovits Demeter szólította fel a lázangó tábor őrnagyi tiszttségének átvételére, s ezen elsőrendű vétkes személyének hatalmas befolyása alatt álló alibunári csapat a környék s ezen megye főképp déli vidéke lakosainak személy- és vagyonbátorságát sokszorosan veszélyeztető rablási, felgyújtási, emberölési súlyos bűntényeket követvén el, megyebéli Vljajkovetz és Paulis, úgy szomszéd Krassó megye Szubotitza és végvidéki SztMihály helységeiben; ezen sokszorosan súlyos bűntények két elsőbbike által ezen megye kebelébe is bűnmerényt általültetve, ha ezen rablások, gyújtogatások és gyilkolások közvetlenül nem is követték el az elsőrendű alperes személye által egyenesen, de mivel

saját megismerése szerint is az ő felügyelése alatt álló fegyveres lázangó csapat által követettek el, az ő bűnbeli beszámítását is méltán, és annyival inkább nevelik, mivel saját előadásából is a bűnös kicsapongások iránybani tudomása kiderül. Ezen elsőrendű alperesnek a fentebbiek szerénti kihágását ezenfelül a folyó évi július 11-én Versetzen történt csata már csak azért is neveli, mivel saját megismerése szerint abba nem csak személyesen és felfegyverkezve részt vőn, de a csatában az általa Fehértemplomból elvitt ágyúk és fegyverek használata mellett, a végvidéken általa helységenként öszvegyűjtött fegyveres emberek nyílt ellenség gyanánt nem csak felléptek, de sőt Paulison a kirendelve volt megyei határőrök közül a köztudomás szerint számost embertelenül meggyilkolva, az ellenek jövő katonaság és nemzetőrök ágyú- s puskalövessel fogadtatva, a csatatéren is néhány derék harcfű katonánk részint agyonlőve, részint pedig megsebesítve lőn; még a csatatér lázangó holt tetemeivel borítatva, az ágyúk és zászlók elfoglaltatva, az alperes több más bűntársaival együtt futásban kereste menedékét; s mivel az ezen tények elkövetésénél egyedüli eszközül szolgáló emberek, fegyverek és ágyúk, ezen elsőrendű alperes biztosí működésének eredményei gyanánt tűnnek fel, a versetzi csatát, s az azt megelőző, valamint folyamatát bélyegző eseményeket is közvetve vagy közvetlenül az alperesnek kelletvén tulajdonítani, ezen tényei folytán Sztanimirovits Demeter, mint ezen megye határába is átállépett lázasztó, bujtogató, a törvényes rendnek vétkes felforgatására törekvő, s a törvényes hatóság ellen világosan feltámadó, a királyi helytartó Őfensége által kiadott fentebbi rendelet szerént akasztófára ítéltvén, kötéllel kivégeztetni rendeltetik.

Második rendű alperes, Koich Naumot illetőleg, szinte ennek előadásából, de az elfogatásánál, s Ulmáról Versetzre fogva lett késértésénél kifejlett körülményeknél fogva is világos lévén: miképpen ezen második rendű alperes is az Alibunár mellett öszvegyűlt fegyveres lázangó népcsoportozatban nem csak hogy részt vőn, de a középponti karloviczi bizottmány által oklevéllel is megerősített őrnagyi hivatalánál fogva a lázangó tábornak szinte fő szerepvivői közé kétségen kívül tartozott; miképpen továbbá¹⁷⁰ a július 11-én fegyveres ellenség gyanánt ágyúkkal Versetz városa alá vonult, s Paulison előbb kegyetlenkedett fegyveres csapatban szintén részt vevén, s a csata helyéről történt megszökése után 1-ő rendű bűntársával együtt megfogatván, magát mint a törvényes rend felforgatására célzó, s a törvényes hatóság ellen világosan feltámadó, annyival is inkább s minden kétségen kívül bűnössé tevő, mivel a fenyegetéssel szolgálat vállalására lett kényszerítése iránti állítása, s néhány fehértemplomi lakosokra tett hivatkozása, a lázangó táborban hivatalból

170 Eredetileg „további” szerepl, ami kétségtelenül clírás.

tett működéseivel ellenkezik, de fizikai erőltetést önmaga a vádoli fél sem hoz fel, az állítólagos erkölcsi kényszerítés pedig, büntársul szegődésre elegendő okul még akkor sem vétethetnék, ha a vádlott előadásán kívül még egyéb bizonyossággal támogattatnék is. Ezeknél fogva tehát második rendű alperes, Koich Naum, mint hasonlólag a törvényes rend felforgatására célzó, az ország békéjét megháborító, s a törvényes hatalom ellen fegyveres erővel, ellenség gyanánt feltámadó lázadó, kötéllal foganatosítandó akasztófára ollymódon ítéltetik, miszerént a részére fennálló enyhítőbb körülményeknél fogva, rajta az ítélet az első büntársnál előbb foganatosíttassék.

Jelen ítélet végrehajtása együtt ítélő Csiky Emanuel esküdt és Szabó Antal urakra bízván, jelentésük elváratik. Költ Temesvárt 848 e. július 19-én.

Tessényi János elnök. — Paulovits Konstantin mint közbíró. — Andreánszky Miksa mint közbíró. — Ormós Sigmond főszolgabíró és Csiki Emánuel esküdt. — Fluck János tolnok.¹⁷¹

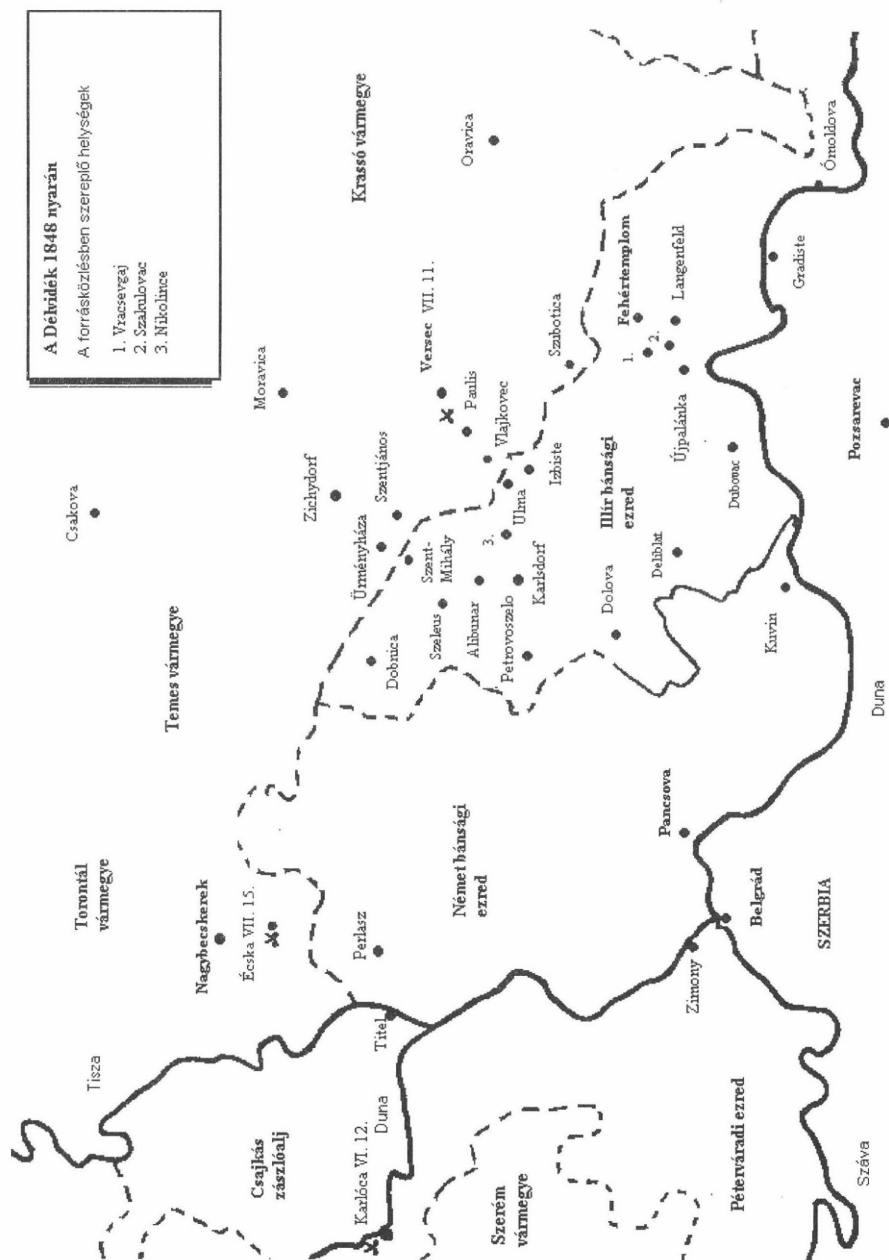
Melly ítélet a jegyzőkönyv egész foglalatával felolvastatván és kihirdettetvén, az elítéltek a megyei siralomházba tétettek, s hozzájuk két lelkész adatván, halálra készítésükre délutáni három órától esteli hat óráig terjedő három óra engedtetvén, említett estvéli hat óraker, a végrehajtás teljesítésére, a kiküldött tagok a menetellel a vesztőhelyre kirándultak.

Estéli hét és fél óraker a végrehajtásra kiküldött tagok a vesztőhelyről visszaérkezvén arról tettek jelentést: miszerint mind a két elítélt rab az ítélet értelmében kivégeztetett. Végre itten világosan említettik: hogy a rögtönítélő bíróság a kiszabott idő előtt szét nem oszlott. Kelt Temesvárott 1848-k évi július 19-kén.

Jegyzé Fluck János tolnok. — Tessényi János elnök. — Paulovits Konstantin közbíró. — Andreánszky Miksa közbíró. — Ormós Sigmond főszolgabíró és Csiki Emánuel esküdt.¹⁷²

171 Autográf aláírások.

172 Autográf aláírások. — A jegyzőkönyv piros-féhcír-zöld színű, fonott szalaggal át van füzve, amelynek végeit öt helyen vörös viaszpecsét, mindegyikben családi címerck, rögzíti.

A verseczi tútközei 1848. július 11-én

GÜNTNER PÉTER

SOPRONI TEMETKEZÉSEK A SZÁZADFORDULÓN — STÁTUS ÉS VAGYON ÖSSZEFÜGGÉSEI A HAGYATÉKOK TÜKRÉBEN¹

A XIX. század második fele a nagyszabású temetkezések kora volt. A kora-újkori barokk temetések felújítása nemcsak Magyarországot, hanem Európa többi országát is jellemezte. A kiegyezés előtti temetéseket komor hangulat és pompanélküliség kísérte. Vörösmarty Mihály, Széchenyi István és Teleki László temetése politikai demonstrációkká váltak, melyeket a bécsi udvar rossz szemmel nézett.² Az első nagyobb szabású, egész Pestet és Budát megmozgató gyászszertás Teleki Lászlóé volt 1861-ben. Az oldottabb politikai hangulat egész napos, díszes ravatalozást tett lehetővé, a temetés ugyanis Szirákon, a családi birtokon zajlott le. A búcsúztatást mégiscsak politikai célzattal rendezték meg: a közönség a kor egyik legnépszerűbb politikusától köszönt el, aki az 1848-as hagyományok megőrzéséért küzdött.³

A kiegyezés utáni első gyászünnepély, mely már a megváltozott politikai hangulatot tükrözte, Batthyány Lajos újratemetése (1870) volt. A temetést ekkor már nem demonstratív szándék vezette, hanem a helyreállt alkotmányosság diadala volt.⁴ 1867 után mind a politikai, mind a művészeti és irodalmi élet kiemelkedő szereplőinek temetése az adott év egyik legfontosabb eseményévé vált. Batthyány Lajos temetése mellet többek között Deák Ferenc (1876), Andrássy Gyula (1890), Klapka György (1892), Kossuth Lajos (1894),⁵ Arany János (1882), Munkácsy Mihály (1900),⁶ Jókai Mór (1904), Mikszáth Kálmán (1910) és Lechner Ödön

1 A tanulmány megírását a Research Support Scheme OSI/HSP 1078/1996. kutatási ösztöndíj támogatta.

2 *Lakner Judit*: Halál Budapesten a századfordulón. Bp., 1993. (A továbbiakban: *Lakner*, 1993.) 16–25. p.

3 *Ternóczky Krisztina*: Halál két nézőpontból — Teleki László öngyilkossága. In: *Sic itur ad astra*, 1993. 2–4. sz. 35–38. p.

4 *Stéfan Ildikó*: Gróf Batthyány Lajos halála és temetése. In: *Sic itur ad astra*, 1993. 2–4. sz. 10–11. p.

5 A temetésre ld. *Katona Tamás*: Kossuth temetése. In: *História*, 11. (1989) 3. sz. 19. p. és *Hanák Péter*: Kossuth temetése és a Wckerle-kormány. In: *História*, 14. (1994) 5–6. sz. 45–47. p.

6 A temetésre ld. *Lukacs, John*: Budapest, 1900. Bp., 1996. 9–16. p.

(1914) temetési szertartása emelhető ki. A legnagyobb temetések kivétel nélkül Budapesten zajlottak le, meghatározott menetrend szerint. A meneteknek előre kijelölt néhány kilométeres útvonala volt. A temetések még grandiózusabbá válásában legtöbbször a kormány és más politikai csoportosulások is szerepet játszottak. Arra, hogy a temetések milyen fontossággal bírtak, Kossuth Lajos temetése nyújt ékes bizonyítékot. Kossuth Lajos halála hatalmas belpolitikai vihart kavart, mert Ferenc József hajthatatlansága miatt a temetés napján nem rendeltek el nemzeti gyászt, a temetésen pedig uralkodói utasításra a kormány és a köztisztviselők hivatalosan nem jelenhettek meg. Így Wekerle Sándor miniszterelnök kezdeményezésére a temetést nem az állam, hanem a főváros rendezte meg. A nemzeti gyász el nem rendelése zavargásokat váltott ki, a tüntetők a fekete zászlót ki nem tűző középületek ablakait több esetben betörték.⁷

A pompa nemcsak az ún. nagyobb temetések elmaradhatatlan jellemzője volt, hanem a hétköznapiakat is kísérte. Márai Sándor például a következőképpen írja le a kassai közkatonák, a bakák temetéseit: „*Ha katonát temettek ... elmasírozott ablakaink alatt a rezesbanda, de most már víg, ropogós dallamokat játszott, így hirdetve az „élet diadalát a halál fölött”. (Egyik nevelőm értelmezte így a temetőből visszatérő honvédszenekar jókedvét.) A katonatemetések díszes parádéja egy időben sok bakát csábítottak az öngyilkosságra; érzelmes parasztleányek megvallották búcsúleveleikben, hogy megirigyelték a díszesen eltemetett falubeli bajtárs tisztességét, ők sem maradhatnak el virtusban, követik a jó pajtást a halálba, s kéri a családot, jó ismerősöket és a komaságot, ne sajnálják a fáradságot és kísérik ki őket a rezesbandával a temetőbe. Valóságos járvány tört ki egy időben a bakák között, akik vetélkedve lőtték agyukat szolgálati fegyverükkel, hogy a falubeli Borcsa láthassa a zenekaros parádét, amellyel jegyesét a temetőbe kísérték. A katonai hatóságok később megtiltották, hogy öngyilkos bakákat is zenekari és díszkísérettel temessenek. A járvány enyhült, a bakák meggondolták, érdemes-e zene nélkül temetkezni.*”⁸

Míg az államilag támogatott temetésekről szinte minden, a korszak nem kiemelt, átlagos, figyelmet nem vonzó temetéseiről természetesen kevesebb tudható. Mindezek ellenére a korabeli temetéseknek presztízs-jellege volt. A temetés lebonyolítása, méretei, a sírkő, s még a koporsó anyaga, díszítése is a halott személy társadalmi szerepéről, státusáról árulkodott. A presztízs sokszor már a temetkezés helyében is megnyilvánult: Márai Sándor Kassa esetében például két „*úri teme-*

7 Hanák Péter: Társadalmi és politikai küzdelmek az 1890-es évek első felében. In: Magyarország története 1890–1918. I. köt. Főszerk.: Hanák Péter. Bp., 1988. 94–96. p.

8 Márai Sándor: Egy polgár vallomásai I–II. Bp., 1990. (A továbbiakban: *Márai*) 51. p.

tő”-t említett, „a Rozália és a Kálvária, ahol sírboltokba temetkeztek a jobb családok, nem úgy, mint a Köztemető egyhangú sírparcelláiban a proletárok és a zsidók. A Rozália volt az egészen előkelők, a patriciusok, környékbeli nagy családok, dzsentrik és arisztokraták temetője, a Kálvária kakukkfűves, rezedaszagú sírjaiban aludtak a módosabb bugriscsaládok.”⁹

Bürokrácia és kommercializáció

A századfordulón a temetkezésnek már pontosan kialakult bürokratikus menetrendje volt, mely a halottszemle után a ravatal felállításával kezdődött. Az 1876. évi közegészségügyi törvény XV. fejezete intézkedett a halottkémlésről és a temetkezésről.¹⁰ A halottkémlés intézményes bevezetésére először II. József tett kísérletet. Mint ahogy a többi haladó reform sem járt sikerrel, ennek az intézménynek a megszilárdulásához is majdnem 100 évet kellett várni. A XIX. század első felében csak a nagyobb szabad királyi városokra volt jellemző a halottkémlés,¹¹ bár 1826-ban a szabad királyi városokba rendelt halottkémek számára egy működési szabályzatot adtak ki.¹² II. József kísérlete után a közegészségügyi törvény rendelte el országosan a halottkémlést és a halotti bizonyítvány kiállítását.¹³ A halottkém adhatta ki az engedélyt a temetésre, de az előbbi engedélyezése csak az elhunyt megvizsgálása s két nappal a halál beállta után volt lehetséges.¹⁴ Kivételes esetekben, nagyobb meleg esetén a temetést 36 óra után is meg lehetett tartani.¹⁵ A dualizmus idején a legtöbb elhunyt temetéséről az elhunyt családja gondoskodott, de „teljes szegénység esetében, s ha temetésre köteles rokonok, testületek vagy egyesek nincsenek, a temetési költségek is a szegény-ügyet első sorban kezelő község terhére esnek”.¹⁶ Így a törvény értelmében jelentős költségek hárultak a közsé-

9 Márai, 60. p.

10 1876:XIV. tc. Első rész, XV. fejezct. „Eljárás a hullák körül, a temetkezéséről és a temetőkről.”

11 Hanák Péter: A halál Budapesten és Bécsben. A nagyvárosi halál chloride a múlt század végén. (A továbbiakban: Hanák: A halál.) In: Uő: A kert és műhely. Bp., 1988. 65–66. p.

12 Utasítás a magyarországi szabad királyi városokban rendelt halottkémek számokra. Buda, 1826.

13 1876:XIV. tc. 110. §.

14 A halottkémlés kézikönyve. Bp., 1910. 7–11. p.

15 A m. k. belügyminiszter f. évi 31.025 szám alatt valamennyi törvényhatósághoz kibocsátott rendelet, a halottkémlés részletes szabályozása tárgyában. 5. §. Magyarországi Rendeletk Tára, 1876.

16 1876:XIV. tc. 114. §.

gekre. Noha a vizsgált korszakban mindenki igyekezett elkerülni a köztemetkezés szégyenletes bélyegét: még a legszegényebb családok is tekintélyes összeget áldoztak a temetésre. Budapest városa a nincstelének elszállítására például külön szerződést kötött az Első Magyar Szállítási Vállalat Részvénytársasággal 1886-ban.¹⁷ A közegészségügyi törvényt kiegészítő fővárosi szabályrendeletek aprólékosan szabályozták a temetésügyet. A szabályrendeletek meghatározták a fővárosi sírhelyek árait, sőt még a sírhantok egymás közti távolságát, azok mélységét és szélességét is. Gondoskodtak a temetők nyitva tartásáról, s még a látogatók megfelelő viselkedéséről is.¹⁸

A halottszemle után lehetett szó a ravatal felállításáról, a koporsó elszállításáról és a temetésről. A ravatalt korszakunkban még többnyire az elhunyt lakásán rendezték meg, de egyre inkább a temetők váltak a ravatal színterévé. A főváros szinte élenjáró volt a ravatalozás szabályozásában. Az 1879. évi szabályrendelet a következő esetekben tiltotta az otthoni ravatalozást: azokban a lakásokban, ahol nem oldható meg a hulla elkülönítése a családtól; ha a hullát külföldről szállították; vízhulla és járványos betegség megállapítása céljából elrendelt boncolás esetén; és járványok idején.¹⁹ A budapesti temetők ekkor már fel voltak készülve a ravatalozás lebonyolítására — a Kerepesi temetőben például 1880-ban készült el a díszravatalozó.²⁰ A XX. század első két évtizedében a temetői ravatalozás fokozatosan terjedt, majd 1920-ban kötelezővé tették.²¹

A dualizmus korában a halált már nemcsak a bürokrácia, hanem a kommercializáció is átszötte.²² A temetkezéseket, az erre szakosodott vállalatok intézték, melyek Magyarországon, miként Ausztriában és Németországban is többnyire magánkézben voltak. Bécsben 1907-ben a két legnagyobb temetkezési vállalatot megváltotta a főváros, míg erre Budapesten a Tanácsköztársaság idején került sor. A Tanácsköztársaság alatt államosították a temetkezési vállalatokat, melyeket a főváros a Tanácsköztársaság bukása után megváltással tartott a saját kezben. A meg-

17 *Szántó Béla*: A temetkezés és a kötelező ravatalozás. In: *Városi Szemle*, 4. (1911) (A továbbiakban: *Szántó*, 1911.) 801. p.

18 *Ld.*: Szabályrendelet a temetőkről; Szabályrendelet a székesszékfőváros által fenntartott köztemetők látogatása tárgyában; Budapest székesszékfőváros által fenntartott köztemetőkben fizetendő különféle díjakról. In: *Fővárosi Közlöny*, 1901. 34. sz. 633–643. p.

19 *Xantus Zoltán*: A budapesti temetkezések történetéből. 1–3. *Városgazdasági Tájékoztató* 11. (1980) 1. sz. (A továbbiakban: *Xantus*, 1980.) 80–81. p.

20 *Lakner*, 1993. 85. p.

21 *Xantus*, 1980. 84. p.

22 *Hanák*: A halál, 70. p.

váltás azonban egészen 1926-ig elhúzódott, ekkor sikerült az utolsó két temetkezési vállalatot is megvásárolnia a fővárosnak.²³

A századfordulón Bécsben és Budapesten a temetkezéseket osztályokba sorolták, s ennek megfelelően állapították meg a temetkezési vállalatok az árakat. Bécsben a városi tulajdonú vállalatok a díszes, féldíszes, pompás mellett 6 osztályt ajánlottak. Az árak 55 és 4800 korona közé estek, és a temetkezési vállalatok ajánlatai csak a sírkövet nem tartalmazták. Budapesten, hasonlóan Bécshez, két nagyobb vállalat uralta a piacot, és az Első Magyar Szállítási Vállalat Részvénytársaság árai ismertek. Az árjegyzék alapján a vállalat kétféle dísz A, B, C és 5 további osztályt különböztetett meg. A *dísz A* ajánlatok között lényeges eltérés a koporsóban volt, míg a *dísz A* görög alpacca szarkofág, a *dísz B* antik ércszarkofág megvételét jelentette. A különböző temetkezési osztályok másféle halottaskocsit (dísztól a III. osztályig), koporsót (érc, tölgyfa, bükkfa, fenyőkoporsó) és fogatot (hat-, négy- és kétlovas kocsi) biztosítottak. A temetkezés felső ára Budapesten is 4800 korona volt, míg a legalsó 80. Megemlíthető, hogy a budapesti vállalat árajánlata nem tartalmazta a sírhely, a sírkő és a temetési szertartás költségeit.²⁴ A temetési szertartást kísérő kellékeknek is fontos szerepe volt. Az énekkar, az orgonás kíséret és a papok száma is a presztízst mutatta,²⁵ így Budapesten a legegyszerűbb temetés összege is elérte a 97 koronát, mely lakkozott fenyőkoporsót és 2 fogatú halottaskocsit jelentett.²⁶ Bécsben ez kb. 65 koronába került. Látható, hogy Budapesten a temetkezések drágábbak voltak, mint Bécsben, és mint ahogy Szántó Béla kimutatta, egyes németországi városokban is.²⁷ Hanák Péter véleménye szerint Budapesten a legdrágább temetés költsége akár 15 000 koronát is kitehetett. Egy nagyobb sírhely ára 100 évre 8000 koronába is kerülhetett,²⁸ míg a legelőkelőbb temetésért közel 5000 koronát kértek el. Ehhez járultak még további jelentős költségek, például a gyászjelentések megjelentetése, a gyászruhák elkészíttetése.²⁹

23 *Xantus*, 1980. 95. p.

24 *Szántó*, 1911. 790–806. p.

25 *Hanák*: A halál, 70. p.

26 *Lakner*, 1993. 71–72. p.

27 *Szántó*, 1911. 806. p.

28 A 8000 koronás ár a Farkasréti temető legdrágább sírboltjának ára volt. Az 1901. évi budapesti árlista alapján a Kerepesi temetőben ekkor már nem volt sírboltok számára szabad hely. A 8000 korona kiemelkedően magas ár volt, például a Kerepesi temetőben *kettős sírhely sarkon vagy első sorban* 30 évre 1200 koronába került. (Budapest székesfőváros által fenntartott köztemetőknél fizetendő különféle díjakról. In: Fővárosi Közlöny, 1901. 34. sz. 642. p.)

29 *Hanák*: A halál, 70. p.

További költségtényező volt a sírkő, vagy családi sírboltok, kripták és mauzóleumok építése, melyek Budapesten divatosak voltak. Nemcsak a nemzet nagyjai kaptak mauzóleumokat, például Batthyány, Deák, Kossuth, hanem tehetősebb polgári családok is építettek. A Kerepesi temetőben, mely a századfordulón a nemzet panteonjává vált, többek között a Saxlehner³⁰ és a Ganz család mauzóleumai épültek.³¹ Az efféle síremlékek építésének költségei felérhettek akár egy pesti bérház építési költségeivel. Gross Zsigmond földbirtokos például végrendeletében családi mauzóleum építését írta elő 40 000 korona költségen. Végrendeletében külön kikötötte, hogy kik azok a családtagok, akik a családi mauzóleumban eltemethetők.³²

A soproni temetkezések vizsgálatának forrásai

A Soproni Árvaszék iratanyagából 608 hagyatéki leltárt gyűjtöttem ki, melyeket 1879 és 1913 között vettek fel.³³ A leltárak adatait adatbáziskezelő programban rögzítettem.³⁴ A 608 hagyatéki leltár közül 524 esetben tüntették fel az elhunyt temetésének költségét. 84 esetben azért hiányzik a temetési költség, mert néhány elhunyt ingyenes városi temetést kapott. Más esetekben a hagyatéki leltárt esetleg a halál után jóval (netán évekkel) később vették fel, vagy az elhunyt lakásán talált készpénzből egyenlítették ki a temetkezési számlákat, vagy a hagyatéki leltár felvételekor a számlák még nem érkeztek meg, vagy az elhunytat máshol temették el, mint ahol a leltárt felvették.

A korabeli gyakorlat az elhunyt vagyonát terhelte meg a temetési költségekkel. A hagyatéki leltárakban a temetési költségek és egyéb adósságok levonása után hátrózták meg az elhunyt tiszta, vagyis örökölhető vagyonát. Így elméletileg a temetés költségeit valójában az elhunyt fedezte. A hagyatéki leltárak legtöbbször rész-

30 Saxlehner András a kor ismert vállalkozója volt. Vagyonát a Hunyadi János keserővíz forgalmazásából szerezte, lakásában később a Postamúzeum kapott helyet. Saxlehner András lakásának leltárát Gyáni Gábor közölte, ld. *Gyáni Gábor: A polgári lakáskultúra a századfordulón.* In: *Polgári lakáskultúra a századfordulón. Összeállította: Hanák Péter.* Bp., 1992. 35–36. p.

31 A kerepesi úti temető. Útmutató és tájékoztató. Szerk.: Kovács Dénes. Bp., 1894. 6. p.

32 Budapest Főváros Levéltára VII. 151. Rupp Zsigmond közjegyző iratai. 1283/1907. Köszönetet mondok Sarusi Kiss Bélának, aki a fontos forrásra felhívta a figyelmemet.

33 A leltárak zömét 1890 és 1909 között vették fel, szám szerint 580-at.

34 A gyűjtés eddigi kutatási eredményeiről ld. *Güntner Péter: A soproni polgárság vagyoni viszonyai a századfordulón a hagyatéki leltárak tükrében.* In: *Soproni Szemle, 1995. 3. sz. 244–261. p. és uő: A soproni polgári lakáskultúra a századfordulón.* In: *Soproni Szemle, 1997. 1. sz. 21–31. p. A leltárak számítógépes feldolgozásáról uő: A soproni hagyatéki leltárak számítógépes feldolgozása.* In: *Levéltári Szemle, 47. (1997) 3. sz. 14–25. p.*

letezés nélkül csak a temetés végösszegét tüntették fel. Ez az örökösödési törvénynek³⁵ és az 1895. évi belügyi és igazságügyi rendeletnek köszönhető, melyek az örökösödési eljárást és ezzel együtt a haláleset-felvételi lap és a leltár elkészítését szabályozták. 1895-től a leltárakban a hátrahagyott vagyon felvételének a sorrendjét is előírták, a temetési költségek az adósság második tételeként voltak megjelölve.³⁶ Néhány esetben a temetés költségei részletezve kerültek a leltárba, például a koszorút vagy más kiadásokat is feljegyeztek. Ezek a leltárak élesen elkülönítették a temetési és a *gyászi* vagy *kegyeleti* költségeket. A temetési költségek közé számították többek között a koporsó, a koporsóvánkos, a sírkő, a szállítás, a sírhely és a temetési szertartás költségeit. A *gyászi* költségeket gyászruhára (például gyászkalapra), gyászjelentésekre, koszorúra, virágra és a halotti tor költségeire (például borra) költötték el. Érdekes megjegyezni, hogy a családtagok gyászruháival is az elhunyt vagyont terheltek meg.

A temetkezés költségei súlyos terhet róttak a korabeli városi társadalom minden tagjára. A temetkezésre való gyűjtés sok esetben fiatal korban elkezdődött. Sopronban két városi egyesület működött a temetési költségek enyhítése céljából: a *Soproni polgári temetkezési-, árva- és özvegy-segélyező-egylet* és az *Első Soproni Családi Betegsegélyező Pénztár*. Az első egylet kimondottan csak temetkezési, míg a második betegségi segínyt is nyújtott. Az egyletekbe belépők évi vagy heti befizetéseket vállaltak, melyeket egyéni tagkönyvekben vezettek. A *Soproni polgári temetkezési-, árva- és özvegy-segélyező-egylet*-be belépők számára évi egy korona befizetése volt kötelező. Az egyletbe csak 40 év alattiakat vettek fel. Haláleset bekövetkeztekor az egylettagok családja 60 koronát kapott a temetési költségek fedezésére.³⁷ A másik egyletbe belépők nagyobb összeg befizetését vállalták, mely elérhette a heti 50 fillért is. A magasabb befizetés a szolgáltatások szélesebb körét is jelentette: betegség esetén legfeljebb 20 heti táppénzt, orvosi és gyógyszerellátást, halál esetén pedig a jogutódok 50 koronát kaptak a temetési költségekre.³⁸

A leltárakban a temetkezés helyét egyetlen esetben sem tüntették fel, mert a temető az elhunyt vallása alapján magától értetődő volt. Sopronban a századfordulón három vallási felekezet tartott fenn saját temetőt: a katolikus, az evangélikus és a

35 1894:XVI. tc.

36 A belügyi és igazságügyi m. kir. ministerek 1895. évi 43 194. I. M. számú rendelete, az örökösödési eljárásról szóló 1894:XVI. tc. végrehajtása tárgyában. 39. §. Magyarországi Rendeletkötés Tára, 1895.

37 A Soproni polgári temetkezési-, árva- és özvegy-segélyező-egylet alapszabályai. Sopron, 1897. 3–7. §§.

38 Első Soproni Családi Betegsegélyező Pénztár alapszabályai. Sopron, 1913. 1–12. §§.

zsidó. 1674-ig a városban csupán egy temető létezett, ahol az evangélikusok is temetkeztek. Ekkor hozták létre az evangélikus temetőt a mai Széchenyi és Deák tér között. A temető azonban a város növekedésének útjában állt, s a Deák téri negyed kiépülésével 1886-ban felszámolták. Az új evangélikus temető a Balfi úton nyílt meg. Időközben a katolikus temetőt is bővíteni kellett: az új temetőt a régi temető megtartása mellett 1894-ben nyitották meg. A zsidó vallásfelekezetet 1863-ban alapította meg saját temetőjét, s 1911-ben az ortodox hitet követő zsidók létrehozták a soproni zsidóság második temetőjét.³⁹

A temetési költségek főbb összetevői

A hagyatéki leltárak alapján a korabeli soproni temetkezések nem rekonstruálhatók. Mindazonáltal a leltárakba beírt rész költségek és főleg az egyes temetések összköltsége sok mindenről árulkodik. A soproni temetkezések egyik legjelentősebb tétele a sírkő volt. Sopronban a családi sírboltok terjedtek el, kripták egyáltalán nem, míg családi mauzóleumot csak a Lenck család építtetett Otto Hofer terve alapján.⁴⁰ A századfordulón a nívósabb sírköveket soproni kőfaragók készítették fekete, vagy néhány esetben szürke gránitból. Mechle József és Hild Károly⁴¹ vezetéknevei ma is láthatók a sírkövek jobb alsó oldalán. A harmadik kőfaragó, Lapicz Antal, szerényebb sírköveket készíthetett, neve ugyanis nem lelhető fel a mai soproni temetőkben. A szerényebb sírkövek készítéséről árulkodik továbbá az a tény, hogy nem volt céggként bejegyezve⁴² és hagyatéki leltárában 15 darab homokkő volt felvéve. Így feltehető, hogy az olcsóbb alapanyagú homokkőből készített sírköveket.⁴³ A leltárakba beírt összegek alapján a mai soproni temetőkben is látható fekete gránitsírkő ára 400 koronánál kezdődhetett, de akár több mint 1000 koronába is belekerülhetett. Ditz József mérnök *tisztességes* sírköve 400,⁴⁴ míg Krenn Alajos kereskedő sírköve vaskerítéssel együtt 1000 koronába került.⁴⁵ Azoknál a temetéseknél, ahol sírkövet állítottak, a sírkő ára a temetkezési költségeknek kb. felét tette ki. Így a máig fennmaradt gránitköves sírok esetében a temet-

39 *Heimler Károly*: Sopron topográfiaja, utca és házjegyzékkel, részletes statisztikai adatok. Sopron, 1936. 27. p.

40 *Winkler Gábor*: Sopron építészete a 19. században. Bp., 1988. 122. p.

41 *Litfass sopronmegyci naptár az 1893 közönséges évrre*. Sopron, 1892. 111. p.

42 *Sopronmegyci naptár és címár az 1904 évrre*. Sopron, 1903. 32. p.

43 *Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (= SVL) IV.B. 1405. 110/1914.*

44 *SVL IV. B. 1405. 20/1892.*

45 *SVL IV. B. 1405. 71/1904.*

kezési költségek (sírkövel együtt) nagyjából 800 és 2000 korona között voltak. Ezt az összeget támasztja alá az a tény, hogy a hagyatéki leltárak közül az evangélikus és a katolikus temetőben négy személy sírját sikerült beazonosítani és mind a négy esetben a temetkezési költségek 940 és 2141 korona közé estek.⁴⁶

A temetések költségeiből a koporsó szintén jelentős összeget tett ki. A leltárakban a koporsó árát azonban kevesebb esetben tüntették fel, mint a sírkő árát. Így a korabeli koporsók áraitól Leckl Györgyné, soproni temetkezési vállalkozó neje leltára alapján nyerhetünk információt. Sopronban a századfordulón két temetkezési vállalat működött, Leckl György és Huber Samu.⁴⁷ Leckl Györgyné leltárába 96 koporsót vettek fel, ebből 21 érckoporsó (15 darab nagy, darabja 113 korona és 6 kisebb, darabja 17 korona), és 75 fakoporsó volt. A fakoporsók közül 15 darab díszesebb (darabja 27 korona), 10 darab fényezett (darabja 10 korona), és 50 darab *fekete festett egyszerű* (darabja 6 korona) volt. A leltárban előfordult még nagy mennyiségben szemfedél, koporsóvánkos, és halotti ruhák.⁴⁸ A gyászi költségek szintén számottevőek voltak. A legjelentősebb tételt, a gyászjelentések elküldése mellett, sok esetben a gyászruhák megvásárlása jelentette. Két esetben ezek 400 korona fölé is emelkedtek: például Rohn Nándor⁴⁹ családja 427, Wurm Samu⁵⁰ utódai 400 koronát költöttek gyászruhákra.

Soproni temetések költségei nem, vallás, életkor, vagyon- és

foglalkozás-kategóriák szerint

A leltárakban előforduló temetési költségek 10 és 2213 korona között mozogtak. A legszegényebb temetése Pulok Istvánné mészáros özvegyének,⁵¹ a legdrágább a Monarchia egyik ezredesének volt.⁵² A leltárak nem árulkodnak a Bécsben és Budapesten megfigyelt temetkezési osztályokról, de meglétük nem zárható ki. Hanak

46 A temetési költségek a következők voltak: Hercz József, a soproni társaskáptalan kanonokja 2141 korona (SVL IV. B. 1405. 2599/1908), Jány Ferencné, kereskedő neje 1216 korona (SVL IV. B. 1405. 159/1904), Tricbaumer Andrásné, magánzónó temetési, orvosi, ápolási költség összesen 2000 korona (SVL IV. B. 1405. 177/1909), Patzill Nep János, nyugalmazott hercegi magántitkár 940 korona (SVL IV. B. 1405. 183/1900).

47 Sopronmegyei naptár és címtár az 1904 évr. Sopron, 1903. 39. p.

48 SVL IV. B. 1405. 37/1902.

49 SVL IV. B. 1405. 254/1920.

50 SVL IV. B. 1405. 30/1921.

51 SVL IV. B. 1405. 1354/1911.

52 SVL IV. B. 1405. 2527/1893.

Péter szerint egy átlagos polgári temetés Bécsben 800–900 koronába került. Ebből kb. 700 koronát tett ki a különböző temetkezési vállalatok járandóságai, a fennmaradó összeg pedig a kegyeleti költség volt.⁵³ Lakner Judit a fővárosi középosztály temetési költségeit 700 koronában határozta meg. Ekkora összegért fakoporsó ezüst felirattal, brillantin szemfödél, gyászfátyol, sírkereszt kemény fából, három fáklyavivő és a halottaszoba feldíszítése járt.⁵⁴ Az 524 soproni hagyatéki leltárba beírt temetési költségek átlaga 343 korona, mely a Hanák Péter és Lakner Judit által számított összeghez képest jóval szerényebb. Egyrészt feltehető, hogy a soproni temetési költségek alacsonyabbak voltak, mint a bécsi és a budapesti: Sopronban a sírhelyek és a kegyeleti költségek, például az újsághirdetések, biztosan kevesebbe kerültek; másrészt a hagyatéki leltárak által alkotott minta temetési átlaga nem lehet irányadó, mert a mintában az őstermelő rétegek felülreprezentáltak. A minta 45 százalékát őstermelők teszik ki, ezért a temetési költség átlaga az őstermelők átlagához fog közelíteni. A kis- és középpolgári szint csak az őstermelők és a városi munkásság kizárásával határozható meg. Az előbb említett rétegek kizárásával, akik a minta 53 százalékát alkotják (276 leltár), a maradék 248 leltár átlaga 475 korona, amely így már a soproni kis- és középpolgári temetkezési átlagot mutatja.

A következőkben a temetési költségeket nem, vallás, életkor, vagyon- és foglalkozás-kategóriák szerinti bontásban vizsgáljuk. Nemek szerint a férfiak magasabb temetkezési költség-átlaga tűnik ki. A 30 esetben előforduló, 1000 korona feletti temetkezés közül például csak 10 esetben temettek nőt. A magasabb temetkezési átlag mellett feltűnő a bruttó vagyonok közötti majdnem kétszeres különbség is. A korabeli társadalom férfiak és nők közötti státuskülönbsége világosan kifejeződik a temetési költségekben.

1. táblázat. Férfiak és nők temetési költségei

	eset- szám	temetési költségek átlaga	legkisebb temetési költség	legnagyobb temetési költség	bruttó vagyon átlaga
férfiak	277	381	16	2213	13091
nők	247	299	10	1683	7795

53 *Hanák*: A halál, 68. p.

54 *Lakner*, 1993. 71–72. p.

Vallás szerint annak ellenére nem lehet lényeges különbséget felfedezni, hogy a mintában szereplő katolikusok bruttó vagyonának átlaga majdnem kétszeresen meghaladta az evangélikusok bruttó vagyonát. A nagyobb vagyon magasabb temetkezési költségeket is feltételez, amit jól mutat az a tény, hogy a 30 legdrágább temetés között csak 8 volt evangélikus. A vagyonbeli különbség azonban főleg annak köszönhető, hogy a mintában legnagyobb vagyonúak katolikusok voltak, s ezek a nagy vagyonok felhúzzák a katolikusok vagyonának átlagát. A kiugróan magas katolikus leltárakat kivéve a mintából, nem látszik különbség a két vallásfelekezet vagyoni állapota között.

2. táblázat. Temetési költségek vallás szerint

Vallás ⁵⁵	eset-szám	temetési költségek átlaga	legkisebb temetési költség	legnagyobb temetési költség	bruttó vagyon átlaga
katolikus	225	354	10	2213	14402
evangélikus	274	326	18	1800	7344
zsidó	10	311	66	934	15940

Életkor és temetési költség összefüggéseinek vizsgálatánál az előfeltételezés az volt, hogy idősebbek magasabb költséggel temetkeztek. A magasabb temetkezési összeget az idősebb korosztálynál megfigyelt nagyobb vagyon feltételezte. Az elemzés során a hipotézis igazolódott; a minta alapján a 40. életévet lehet a választóvonalnak tekinteni. 40 év alatt és felett több mint 80 koronás eltérés vehető észre a temetési költségek átlagában, s mind a temetés legmagasabb összegében, mind a bruttó vagyonban a különbség jelentősnek mondható.

3. táblázat. Temetési költségek életkor szerint

Életkor ⁵⁶	eset-szám	temetési költségek átlaga	legkisebb temetési költség	legnagyobb temetési költség	bruttó vagyon átlaga
40 év alatt	115	259	10	1454	3130
40 év és felette	394	362	16	2213	11853

55 524 elhunyt közül 15 ismeretlen vallású.

56 524 elhunyt közül 15 ismeretlen életkorú.

A vagyonkategóriák szerinti elemzésnél megfigyelhető, hogy a temetkezés leginkább az alsó- és középrétegek számára jelentett nagy terhet: 21 esetben a temetkezés összege meghaladta a bruttó vagyont is. Kiinduló hipotézisként az fogalmazható meg, hogy a bruttó vagyon növekedésével a temetkezési költségek is növekedtek. Az elemzés a hipotézist igazolta; a vagyon növekedésével a temetési költségek fokozatos emelkedése figyelhető meg. Minél vagyonosabb volt valaki, annál többet költött a temetésére. Néhány esetben viszont a magasabb vagyon ellenére a hátramaradt családtagok keveset fordítottak hozzátartozójuk eltemetésére. Az egyes vagyonkategóriák magas esetszámai miatt azonban a kivételek eltűnnek, nem lesznek hangsúlyosak, s a főbb trendek válnak láthatóvá.

4. táblázat. Temetési költségek vagyon nagyság szerint

Vagyon nagysága	esetszám	temetési költségek átlaga	legkisebb temetési költség	legnagyobb temetési költség	bruttó vagyon átlaga
1000 alatt	139	157	10	700	463
1000 felett	385	410	16	2213	14253
5000 alatt	347	237	10	1541	1720
5000 felett	177	549	20	2213	27995
10 000 felett	92	708	20	1541	47343
20 000 felett	48	906	89	2213	77847
30 000 felett	35	993	323	2213	97542
40 000 felett	25	1040	323	2213	122816
50 000 felett	18	1065	323	2213	153571
100 000 felett	9	1419	585	2213	239051

A foglalkozási kategóriák szerint az őstermelők között három réteg különül el: a napszámosok, a szőlősök és a gazdapolgárok. E három réteg közül a gazdapolgárok emelkedtek ki temetkezési átlagukkal, mellyel az iparosokét is megelőzték. A poncichter réteghez tartozók nemcsak szinte homogén evangélikus vallásukkal, jellegzetes utcáikkal, bruttó és nettó vagyonukkal, hanem temetkezésükkel is különálló kasztot alkottak a mezőgazdasági termelők között.

A következő foglalkozáskategória, melyet érdemes tovább bontani, a tisztviselőké. Két réteg, az alsóbb, valamint a közép és felsőbb tisztviselők elkülönítése további differenciálásra ad lehetőséget. Míg az alsóbb tisztviselők temetési átlaga

(414) a szolgáltatók mögé helyezte a csoportot, addig a közép és magasabb tisztviselők temetési átlaga még magasabb lett. A kiugróan magas temetési költséget vagyunk nem magyarázza, ugyanis közel hasonló vagyonnal rendelkeztek, mint a magánzók és kereskedők. Sőt, a több mint fél milliós, a mintában aránytalanul nagy vagyonú tisztviselő leltárát kivéve, vagyoni átlaguk 29 615 koronáról 13 538 koronára, temetési átlaguk 860 koronáról 816 koronára csökken. Látható, hogy e leltár kihagyásával a vagyoni átlag jelentősen, a temetési viszont csak kis mértékben esett vissza. A közép és felső tisztviselői réteg és a gazdapolgárok magasabb temetkezési átlagát társadalmi állásuk és önbecsülésük követelte meg. Mindkét réteg számára fontos volt az östermelők illetve a tisztviselők csoportján belüli magas státusuk kifejezése, noha ezt vagyoni helyzetük, főleg a tisztviselők esetében, nem is engedte meg.

5. táblázat. Temetési költségek foglalkozási kategóriák szerint

Foglalkozási kategóriák	eset-szám	temetési költségek átlaga	legkisebb temetési költség	legnagyobb temetési költség	bruttó vagyon átlaga
városi munk.	40	143	12	680	2017
altisztek és szolgaszem.	18	189	18	587	2057
östermelők	236	237	16	1800	4199
<i>ezen belül:</i>	12	71	19	129	995
<i>napszamosok</i>					
<i>szőlősök</i>	116	167	16	972	2251
<i>gazdapolgárok</i>	108	331	20	1800	6872
iparosok	66	306	10	1089	8571
szolgáltatók	16	474	136	1318	9786
magánzók	45	519	34	1683	26693
kereskedők	27	686	35	1930	30697
tisztviselők	46	724	101	2213	21853
<i>ezen belül</i>	14	414	101	1000	4112
<i>alsóbb tisztv.</i>					
<i>közép és</i>	32	860	340	2213	29615
<i>felsőbb tisztv.</i>					

Összegzésképpen elmondható, hogy a korabeli temetések minden társadalmi réteg számára kiemelt jelentőséggel bírtak. Minden elhunyt családja anyagi lehetőségén felül próbált költeni, a végtisztességet kellően megadni. A temetkezési költségekben a nem, az életkor, a bruttó vagyon nagysága mellett a státus játszott nagyon fontos szerepet. A leltárok alapján a vallás kevésbé befolyásolta a temetkezések költségét. A státus fontosságát mutatja, hogy ámbár vagyonnagyság és a temetés költségei között egyenes arányosságot lehet megállapítani, sok az olyan eset ahol nem áll fenn ez az összefüggés. A temetésre fordított összeget ekkor elsősorban nem a vagyon nagysága határozta meg, hanem az elhunyt státusa.

ROMSICS GERGELY

SZIGORÚAN ELLENŐRZÖTT KÁNONOK

Shelley Lockwood (szerk.): Sir John Fortescue on the Laws and Governance of England. Cambridge, Cambridge University Press, 1997. liv.; 158 p.

A Sir John Fortescue két legismertebb művét¹ tartalmazó kötet az angol politikai gondolkodás történetével foglalkozó kutatás két irányzatának metszéspontján helyezkedik el. Egyfelől egy, a középkori filológiai kánonba sorolt auktor újabb kiadásával és életművének újabb értelmezésével állunk szemben, másfelől azonban egy olyan kísérlettel, amelynek célja, hogy az egyetemes politikai gondolkodás még formálódó kánonjában helyet biztosítson Fortescue-nak. A kötet tehát kettős tudományos kontextusba ágyazódik: a szűk, szakmai, már–már „céhes” filológiáéba, és a módszertanában kevésbé kötött, célközönségében nyitottabb eszmetörténetébe. Az előbbi diskurzushoz való kapcsolódás a Fortescue-kutatás hagyományaiból következik, az utóbbihoz pedig a szerkesztők céljai és a megjelenést biztosító könyvsorozat profilja sorolja. Ennek a forrásszövegre vetülő két nagyon különböző megközelítésnek a kötetre nézve több szempontból is termékeny hatása volt. Nemcsak tartalmi kérdésként vetette fel újra a kutatók nemzedékeit megosztó Fortescue-dilemmát (azaz, hogy a szerző a középkori hagyomány egyszerű és szürke folytatója, Aquinói Szent Tamást és az angol szokásjogot szajkózó írnok, vagy a középkori közhelyeket újkori, proto-liberális tartalmak felé elmozdító gondolkodó), de a szokatlan, kizárólag a lefordított szöveget tartalmazó kiadás emellett a forráspublikálás módszertani tradícióit is megkérdőjelezte.

I. A kiadás

A kötet a *Cambridge Texts in the History of Political Thought* sorozatában jelent meg, amely Arisztotelésztől Max Weberig közli politikai gondolkodók írásait. A sorozatszerkesztő Quentin Skinner neve a magyar közönség számára is ismerősen

1 De laudibus legum Angliae; Governance of England [korábban elterjedt címén: The Difference between an Absolute and a Limited Monarchy; as it more particularly regards the English Constitution].

csenghet: a magyarul is megjelent Macchiavelli-monográfia mellett a kétkötetes *Foundations of Modern Political Thought*² és számtalan tanulmánykötet szerkesztőjeként jegyzett cambridge-i professzor ma már biztonsággal nevezhető a kora újkori politikai gondolkodás története legtekintélyesebb kortárs brit kutatójának. Skinner nem hagyományos értelemben vett filológus (bár munkáit jellemzően gondosan adatolt forrásbázissal támasztja alá), hanem sokkal inkább modern eszmetörténész, aki reprezentáció- és mentalitástörténeti kérdéseket feszeget nagyívű gondolati modelljei, rekonstrukciós kísérletei alapján.

Kevésbé ismert Shelley Lockwood, a kötet kiadójának neve, aki a forráskiadás előkészítésével jelentős munkát végzett el. Amellett, hogy felülvizsgálta S. B. Chrimes 1942-es *De laudibus legum Angliae*-fordítását,³ maga lefordította mellé a középangolul íródott *Governance of England* című értekezést. Nem vette át Chrimestől a szövegvariánsokról tájékoztató lábjegyzeteket, ugyanakkor minden eddiginél sokkal szilárdabb alapokat biztosított a Fortescue-szövegek intertextualitásának vizsgálatához: az oldalalji jegyzetek folyamatosan tájékoztatják az olvasót az átvételek és utalások eredeti előfordulási helyéről. Ezzel a rendkívüli körültekintéssel elvégzett munkával Lockwoodnak sikerült érdemi lehetőséget teremtenie a Fortescue-vita holtpontról való kimozdítására. Nem kevesebbet ért el ugyanis, mint hogy évtizedek óta elsőként lényeges új információkkal gazdagította a koherens értelmezés kialakításán fáradozó kutató számára rendelkezésre álló tényanyagot.

A kötet öt forrást tartalmaz. Szövegtörzsként, rövidítések nélkül közli a már említett *De laudibus legum Angliae*-t (1–80. p.) és a *Governance of Englandet* (81–123. p.). Függeléként közepes hosszúságú szemelvényeket közöl a két előbbi értekezést predatáló *De natura legis naturae*-ből (127–136. p.), valamint csatolja a *De laudibus*-nak az értelmezés szempontjából lényeges, a Yelverton-kéziratban fennmaradt alternatív 16. fejezetét (137–138. p.) és egy Warwick earljének ajánlott politikai vitairatot (*Articles to the Earl of Warwick*) (139–142. p.). A válogatást, amelynek rendező elvéről alább részletesen szólunk, egy 54 oldalas tanulmány vezeti be. Ez a köszönetnyilvánításoktól a fordításokkal kapcsolatos technikai problémákon át a fontosabb évszámokat tartalmazó táblázatig rendkívül vegyes információkkal szolgál. Központi részét ugyanakkor egy — némileg megtévesztően — „bevezetesként” aposztrofált értelmezési kísérlet alkotja, amely egyfelől a poten-

2 Skinner, *Quentin*: The Foundations of Modern Political Thought. vol. I–II. Cambridge, Cambridge University Press, 1978.

3 Sir John Fortescue: *De laudibus legum Angliae*. Szerk.: Chrimes, S. B. Cambridge, Cambridge University Press, 1942.

ciális Fortescue-interpretációk filológiai alapjainak feltárásával, más- felől pedig az értelmezés ezek alapján kijelölt útjainak explorálásával foglalkozik — a vonatkozó szakirodalomban eddig példátlan objektivitással és óvatossággal (xv–xl. p.). A bevezetést részletes, bár teljességre nem törekvő bibliográfia egészíti ki (xliv–liii. p.).

A legnagyobb támadási felületet kétségtelenül a hiányzó eredeti szövegek nyújtják, amelyek helyett az olvasónak a szakszerű, de ellenőrizhetetlen fordításokkal kell beérnie. Mivel a kiadásban szereplő szövegek kérdése rendkívül jelentős módszertani problémákat vet fel, ezzel részletesen a harmadik egységben foglalkozunk.

A könyvről egészében megállapítható, hogy jól illeszkedik a keretsorozat profiljához: könnyen megközelíthető módon, alternatív értelmezési utakat kínálva (bár bizonyos utakat preferálva, másokat visszautasítva), elsősorban *használható* kíván lenni. Amikor korábban a sorozatban például Macchiavelli *A fejedelem* című értekezése került kiadásra,⁴ a mű és a kötet közötti reláció egyértelmű volt: a szerkesztőket az a cél vezérelte, hogy egy rendkívül jelentős és gyakran viszonyítási pontként használt szöveg korszerű kritikai apparátussal elérhetővé váljon az angol nyelvű olvasóközönség számára. Egy ilyen kiadás időszerűségét sok minden megindokolhatja: a korábbi értelmezések idejétmúltsága; a sok utalás és felszínes kategorizáció közben lassan elfelejtődő, eltorzuló szöveg „kimentése,” újrafelmutatása; vagy akár a mű nem kielégítő elérhetősége. Fortescue esetében nem ilyen egyszerű a helyzet. Évtizedeken át a néhány korábbi kiadás tökéletesen elegendőnek bizonyult a kisszámú középkorász számára. A helyzet akkor kezdett megváltozni, amikor Fortescue antologizálása megkezdődött (amennyire meg lehet állapítani, a nyolcvanas évek elején), és az új diszciplína, a politikai filozófia története, felfigyelt rá. Ezzel Fortescue felszabadult a korábbi értelmező diskurzus nyomása alól, és már nemcsak mint skolasztikusok angolhoni kontinuatora volt érdekes. A minőségi változást mennyiségi is kísérte. Az új kánon ugyanis, amibe az antologizálás révén belekerült, a filológiával szemben kifejezetten populárisnak számít — a betartozás azt jelenti, hogy a szöveg iránt angolszász és más egyetemek diákjainak serege kezd el potenciálisan érdeklődni. Ezért egy, a filológia sáncai mögül szintén „populárisnak” tűnő kiadás, mint például a *Cambridge Texts*, Fortescue esetében kettős, a szöveg és a közönség felé egyaránt irányuló hatással bír: egyfelől elérhetővé teszi a szöveget, másfelől befejezi a kánonba történő integrációt, és megszilárdítja helyzetét.

4 Niccolò Macchiavelli's the Prince. Szerk.: Skinner, Quentin – Pricc, Russel Cambridge, Cambridge University Press, 1988.

II. Fortescue-kép a kilencvenes évek végén

A kötetről már elmondtuk, hogy a szerző életművének értelmezésében a megszo-
kottnál kiegyensúlyozottabb megközelítésre törekszik. A bevezető tanulmány író-
jának, Shelley Lockwoodnak ez általában sikerült is. Ugyanakkor ez nem jelenti
azt, hogy minden állásfoglalást került volna a művek lehetséges gondolataival kap-
csolatban. Értelmezésében kutatók három nemzedékének eredményeire és
Fortescue korábban összeállított életrajzára támaszkodhatott.

John Fortescue 1395 körül, Devonshire-ben született, közrendű családba. Fia-
talkorában jogot hallgatott Angliában, ám pontosan nem tudni, hol. Tanulmányai-
nak végeztével, valószínűleg 1420 előtt néhány évvel lépett a *Lincoln's Inn* nevű
ügyvédi kollégium tagjai közé. Jogászként komoly sikereket ért el: az 1430-as
években először bírójelölt (*serjeant-at-law*), majd királyi ügyész (*King's serjeant*),
végül pedig a királyi ítélőszék főbírája (*Chief Justice of the King's Bench*) lett.
Szolgálatait elismerve az uralkodó 1443-ban lovaggá ütötte.⁵

Fortescue élete legnagyobb részében a Lancaster-párt elkötelezett hívének szá-
mított. A towtoni ütközet (1461) után Margit királynéval és a királyi családdal
együtt ő is száműzetésbe kényszerült, és több rendkívül szűkös évet kellett Skóciá-
ban és Franciaországban átvészelnie. Az Angliától távol töltött években jórészt
írással foglalta el magát. Több Lancaster-párti pamflet mellett ekkor írta két
hosszabb művét is. Ezek közül az első, az *Opusculum de natura legis naturae*
(1462) valójában még a Lancaster-ház örökösödési jogát bizonyító vitairat, ám je-
lentős részét a természeti törvény — *lex naturae* — jellegéről szóló semleges gon-
dolatok töltik ki, amelyek egyben jelentőségét is adják. Második könyve 1468 és
1471 között, Franciaországban született, és a *De laudibus legum Angliae* címet vi-
seli. Ez a munka nem foglal állást a rózsák háborújában, a szerző célja sokkal in-
kább az angol királyság (idealizált) képének megrajzolása volt, különös tekintettel
az ország jogalkotási és -alkalmazási szokásaira.⁶ A munka formai szempontból
nézve a királytükörököt követi, és benne az „Angliától távol élő herceget” a tudós
kancellár sikerrel ébreszti rá a jog alapvető kérdéseivel való foglalkozás és a maj-
dan vezetett ország szokásai ismeretének szükségességére.

1471-ben Fortescue részt vett Margit királyné visszatérési kísérletében, és ott
volt a Tewkesbury melletti csatában is, ahol fogságba esett. Harmadik jelentősebb
művét, amely ma a *Governance of England* címen ismert, fogolyként írta, és IV.

5 Lockwood, Shelley: Introduction. In: Uő. (szerk.): Sir John Fortescue on the Laws and
Government of England. Cambridge, Cambridge University Press, 1997. xl–xli. p.

6 Uo. xvi. és xli. p.

Edwardnak ajánlotta. A rövid könyvecske leginkább Arisztotelész polisztanulmányaira emlékeztet, és különlegessége, hogy — a politikai gondolkodás történetében elsőként — középpangolul íródott.⁷

Az uralkodó Fortescue-t nem sokkal később amnesztiában részesítette, és meghívta a királyi tanácsba. Néhány évvel később az ismét nagy tekintélynek örvendő jogász elkobzott birtokait is visszanyerte. Ezt követően nyugodt évek következtek: 1477-ben bekövetkezett haláláig Fortescue mindvégig élvezte a király bizalmát.⁸

Halála után munkásságát, úgy tűnik, viszonylag gyorsan elfeledték. A XVI. században csak könyveinek kéziratos terjedéséről tudunk, arról is csak jogi és egyetemi körökben. Fortescue-t a Stuart-kor fedezte fel, és tette elsőrendű *auctoritas*-szá. A XVII. században a *De laudibus* és a *Governance* nyomtatott kiadásai szinte egymást érték. A királyi hatalom körül kibontakozó vitában mindkét fél megkísérelte felhasználni a két művet: a parlamenti párt a királyi hatalom alárendeltségét, a royalisták pedig az uralkodó képviselőkkel szembeni jogait olvasták ki ugyanabból a szövegből. A XVIII. században Fortescue-t végül a kialakuló whig párt kanonizálta, saját előfutaraként és ideológusaként állítva be őt.⁹

Az életmű első tudományos feldolgozói nem bírálták felül a politikai viták tüzeiben kialakult Fortescue-képet. Az 1869-es Lord Clermont-féle kiadás előszava egyértelműen a whig hagyomány meghosszabbítását jelentette, és a szerzőt a modern angol liberalizmus első hírnökeként állította be.¹⁰ A Németországból importált filológiai módszerek alkalmazása ennek a nézetnek a felülbírálására nem bizonyult alkalmasnak: a művek századfordulós elemzésesei csak megerősítették — ha néhány ponton finomították is — Lord Clermont állításait, mivel az önmagukban vizsgált szövegekre valóban nagyon könnyen ráilleszhető volt egy protoliberalis értelmező séma.¹¹ A máig lezáratlan Fortescue-vita végül az 1930-as években robbant ki, amikor először Charles McIlwain, majd S. B. Chrimes a történelmi kontex-

7 Uo. xlii. p.

8 Uo. xlii. p.

9 *Mendle, Micheal*: Parliamentary Sovereignty: a Very English Absolutism. In: Political Discourse in Early Modern Britain. Szerk.: Phillipson, Nicholas – Skinner, Quentin. Cambridge, Cambridge University Press, 1993. 100–105. p.; *Skeel, C. A.*: The Influence of the Writings of Sir John Fortescue. In: Transcripts of the Royal Historical Society, 3rd Series, 10. (1916) 77–114. p.

10 The Works of Sir John Fortescue. Szerk.: Lord Clermont. I–II. köt. London, 1869.

11 Sir John Fortescue's The Governnace of England. Szerk.: Plummer, Christopher Clarendon. Oxford, 1885.; nagy jelentőségű volt a kor egyik legnevesebb történészének állásfoglalása: *Maitland, F. W.*: Introduction. In: Plummer, i. m. iii–lvi. p.; *Pollock, Sir Frederick*: The History of Political Thinking. Oxford, Clarendon, 1911.

tusra tett hivatkozásokkal az írások középkoriságát próbálta bizonyítani, leválasztva azokat a liberális politikaelméleti hagyományról, amelynek kialakulását a XVII. századra tették. Ez az érvrendszer egészen a hatvanas évekig elfogadottnak számított, különösen Chrimes 1942-es *De laudibus* kiadását követően, és csak elvértve fogalmazódtak meg ellentétes vélemények.¹² 1960 után a vita újra megélénkült, amikor hagyományos és modernista elemzők egyaránt (R. W. K. Hinton, Arthur B. Ferguson, Quentin Skinner) megkíséreltek a chrimes-i álláspont revízióját.¹³ Az utóbbinak azonban szintén akadtak védelmezői, mindenekelőtt J. H. Burns és a rendkívül befolyásos John Pocock, aki megkerülhetetlen *The Machiavellian Moment* című munkájában átfogóan s hatásosan érvelt amellett, hogy az angol szigeteken a köztársasági gondolat csak a Stuart-monarchia és vallási ellenzéke közötti összecsapások idején kezdett tért hódítani.¹⁴ 1995-ben újabb, talán szintén fordulatot jelző munka jelent meg Markku Peltonen tollából, és bár a könyv elsősorban nem Fortescue-val foglalkozik, a vita számára is kiemelkedő jelentőséggel bír, mivel Pocockkal (és McIlwainnel) polemizálva a republikánus (proto-liberális) politikai hagyomány időbeli határainak kitolását kísérli meg.¹⁵ Összegzésképpen azonban csupán az állapítható meg, hogy Fortescue-val kapcsolatban továbbra sem beszélhetünk egyértelmű tudományos képről vagy értelmezésről.

Az 1997-es kiadás az értelmezéseknek ezt a sohasem leülepedő halmazát nem annyira megdönteni vagy alátámasztani, mint inkább meghaladni próbálja. Megközelítésében integrálja a hagyományos kánon által feltárt skolasztikus és arisztotelianus kapcsolatokat, ugyanakkor komoly hangsúlyt fektet a Chrimes által is

12 *McIlwain, Charles H.*: The Growth of Political Thought in the West: From the Greeks to the End of the Middle Ages. New York, MacMillan, 1932. különösen 354–365. p.; *Chrimes, S. B.*: English Constitutional Ideas in the Fifteenth Century. Cambridge, Cambridge University Press, 1936., különösen az első és a Fortescue-ról szóló fejezet; *Chrimes, S. B.*: i. m. (3. jegyz.)

13 *Hinton, R. W. K.*: English Constitutional Doctrines from the Fifteenth Century to the Seventeenth: I. English Constitutional Theories from Sir John Fortescue to Sir John Eliot. In: English History Review, 75. (1960). 410–425. p.; *Ferguson, Arthur B.*: Fortescue and the Renaissance: A Study in Transition. In: Studies in the Renaissance, 6. (1959) 175–194. p.; *Skinner, Quentin*: i. m., különösen II. köt. 113–114. és 139–150. p.

14 *Burns, J. H.*: Fortescue and the Political Theory of Dominion. In: The Historical Journal, 28. (1985). 777–797. p.; *Pocock, John G. A.*: The Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition. Princeton, N. J., Princeton University Press, 1975.

15 *Peltonen, Markku*: Civic Humanism and Republicanism in English Political Thought, 1570–1640. Cambridge, Cambridge University Press, 1995.

kiemelt, mások által viszont gyakran elhanyagolt angol jogtörténeti hagyományra. Ezekhez képest azonban újítással is kísérletezik: Lockwood nyíltan soha nem mondja ki, de többször sejteti, hogy Fortescue a két fenti jogi diskurzus keresztútján állva nem mindig ismerhette pontosan az általa használt kifejezések elfogadott jelentését, és azokat vagy átértelmezte, vagy bizonytalanul, üres diskurzusban használta fel. Ezért aztán írásának tartalma nem fejthető meg egyszerűen átvételek kimutatásával. Talán nyomósabb érv lehetne az összehasonlítás alapján történő értelmezés mellett, hogy a szerző heterogén nyelvezete szinte pontosan megegyezik a 15. század angol államelméletével (az 1459-es *Somnium Vigilantis* című munkát sokáig neki tulajdonították — a stilisztikai egyezések miatt). Ez ellen viszont az hozható fel, hogy éppen a legfontosabb és általa minduntalan felhasznált fogalom, a *dominium politicum et regale* kifejezés, amely a következő évszázadok során mint az arisztotelészi vegyes kormányzat (*mixt gouvernement - mixed government*) angliai típusa általános eszménnyé és hivatkozási alappá vált, saját kreáció, amelynek értelmezése egyben az egész Fortescue-vita kulcsa.¹⁶

A *dominium politicum et regale* értelmezése mögött nem kisebb kérdés húzódik meg, mint hogy Fortescue a liberalizmus és a participációs politikai ideológiák szótárába átment kifejezések más értelemben való — vagy éppen értelem nélküli — használatával a királyközpontú hagyomány késői termékének mondható, vagy éppen ellenkezőleg, az Aquinói Szent Tamástól induló és Ptolemaio di Luccán át Guicciardinig és az északolasz republikanizmusig ívelő fejlődési irány egy sajátos angol mellékágaként már a modern kor parlamentarizmusának csiráit tartalmazza? Lockwood több helyen is jelzi, hogy tudatában van a dilemmának, ám a választ szándékosan kikerüli.

A szövegek válogatásának aktusában azonban implicit módon mégis állást foglal, mivel az egyik oldal érvelésének megfelelően szelektál. Azok ugyanis, akik általában a második értelmezést fogadják el, a *De laudibus*-ból és a *Governance*-ból indulnak ki. A *De laudibus*-ban Fortescue a 9. fejezetben írva azt állítja, hogy szemben a *dominium regale*-vel, ahol „quod principi placuit legis habet vigorem, egy rex politice imperans genti sue ... nec leges ipse sine subditorum assensu mutare poterit, nec subiectum populum renitentem onerare imposicionibus peregrinis.”¹⁷ A 13. capitulumban kifejti, hogy az ilyen uralkodónak kötelessége a törvény és az alattvalók védelme, továbbá hogy „ex populo erumpit regnum,” illetve „rex ... potestatem a populo effluxam ipse habet.”¹⁸ Az ilyen típusú királyság valóban

16 Lockwood, S.: i. m. xxii–xxx. p.; Mendle, M.: i. m. 103. p.

17 A latin szöveggrszek Chrimes 1942-es munkájából valók. De laudibus, ix. cap.

18 De laudibus, xiii. cap.

egyének akaratából jön létre, akik választják az első uralkodót és a királyságot. Ezek után az intézmény örökletessé válik, ám a királyt is korlátozzák a törvények, amelyek nem lehetnek sértőek a lakosságra nézve hiszen „nedum principis voluntate sedet tocius regni assensu ... conduntur.”¹⁹

Az értelmezést elsőként McIlwain kritizálta, aki szerint az idézett részeket nem szabad félreérteni valamiféle participációs politikai elv hirdetésének. Nem másról van itt szó, minthogy a király sem cselekedhet törvényellenesen, és ezért az alattvalók jogait törvény garantálja.²⁰ Ám a törvényt nem a parlament — egy képviseleti szerv — hozza, a törvény már eleve létezik, nevezetesen a *lex naturae* formájában, és a parlament mindössze kimondja a természeti törvény konkrét alkalmazásait. A parlament ezáltal ítélőszékké válik (ez volt Chrimes nézete is), amely felett viszont a király legfőbb bíróként elnököl. Fortescue pedig, lévén középkori ember és nem *civis*, hanem *subditus*, ez alatt azt érti, hogy a parlament szankcionálja a király akaratát, és csak különleges esetekben — jogtalan uralkodó, stb. — helyezkedik szembe vele, hiszen a természeti törvény felügyelője — amint azt a *De natura* leírja, maga a király.²¹ Az alkotmányos királyság nézetét visszavetíteni azért hiba tehát, mert nem létezett olyan kormány szerv, amely autoritását ne a királytól nyerte volna.²²

J. H. Burns 1985-ben tovább kifejtve McIlwain gondolatait a *De naturat* tette vizsgálódásainak alapjává, azt remélve, hogy az első könyv szolgál majd a későbbi kettő kulcsfogalmának magyarázatául. A legmarkánsabb megfogalmazást a *regimen politicum* mibenlétéről a *De natura* I.xxvi. caputjában vélte felfedezni, amely szerint „quo potens est omnis rex talis, nec ratione hujusmodi regiminis dici poterit impotens aut non liber, cum quod vult ipse facit, potentiore aliquo minime praepeditus.”²³

Az ellentábor szerint azonban Burns ellenvetései nem cáfolják meggyőzően a fenti következtetést. Először is azért nem, mert azokat a *De natura legis naturae*

19 De laudibus, xii-xiii. cap.

20 McIlwain, C. H.: i. m. 362. p. „rights [are] guaranteed to subjects by law.”

21 Uo. 355–356. p. és 364–365. p. McIlwain egyébként a *De natura* I. xviii. fejezetére utal, ahol Fortescue valóban beszél egy rector-ról, akinek feltétlelhető feladata lenne a törvénynek korrekciójával a világi intézmények javítása. Ám nem mérlegeli, hogy Fortescue a római szenátusról is úgy beszél, mintha egy rector-ról lenne szó, és így korántsem bizonyos, hogy minden rector egy uralkodót feltétlel. Vö. még Chrimes: English Constitutional Ideas... 319., 321., 339. p.

22 McIlwain, C. H.: i. m. 359. p. „some organ or organs of government with an authority not derived from the king.”

23 Burns, J. H.: i. m. 783. p.

című, 1462-re datált munkára alapozta, és nem sikerült bizonyítania F. Gilbert a Fortescue gondolkodásában Franciaországban végbement átalakulásról 1944-ben publikált tézisének tévességét.²⁴ Márpedig az egész életművet egyszerre értelmezve Fortescue gondolkodása inkohereusnak, következetlennek bizonyul, ám csak a *De laudibus* és a *Governance*-t tekintve már viszonylag egységesnek és érettnek.²⁵

Másfelől pedig érvelése, amely szerint a *rex politicus* hatalmának más uralkodókéhoz hasonló korlátlan volta teszi a parlament szerepét szükségszerűen másodlagossá, figyelmen kívül hagyja a *De laudibus* és a *Governance* egyes lényeges helyeit, és azoknak R. W. K. Hinton által 1960-ban közölt olvasatát. Hinton hívta fel a figyelmet arra, hogy Fortescue rendkívül nagy hangsúlyt fektet a politikus uralkodó abszolút hatalmának mibenlétére.²⁶ A gondolatmenet alapját a *lordship* vagy *dominium* hivatalként való meghatározása képezi. A hatalom tehát egy hivatalhoz kapcsolódik, és a feladatok végrehajtására adatik, forrása pedig a nép. A szabad és hatalmas király így az, aki a feladatokat végrehajtja, és egy hatalmas állam élén áll. És, teszi fel a kérdést Fortescue, „Quis enim potencior liberiorve esse potest quam qui non solum alios, sed et seipsum sufficit debellare?”²⁷ Az egyértelmű, végső érv a *Governance*-ban hangzik el: „For it is no power to be able to alienate and put away, but it is power to be able to have and keep to himself. Just as it is no power to be able to sin ... For all these powers come of impotency. And therefore they may properly be called non-powers.”²⁸ Fontos, hogy Fortescue szava a hatalomra *potentia*, és így az *impotentia* szó a hatalom hiányát és a király alkalmatlanságát (feladatának végrehajtására) egyaránt jelöli. Burns érve tehát szerintük egy félreértésen alapult: nem vette figyelembe, hogy Fortescue számára a

24 *Gilbert, Felix: Sir John Fortescue's dominium regale et politicum.* In: *Medievalia et Humanistica*, 2. (1944) 88–97. p. Gilbert abból indult ki, hogy a *De natura* és a két későbbi munka számos helyen ellentmond egymásnak, illetve példák és hivatkozásaik is jelentősen különböznek. Ezért azt feltételezte, hogy a *De laudibus* megírása előtt vagy alatt változás ment végbe Fortescue gondolkodásában. A változás lehetséges okai közül kiemelte a francia feudális anarchiával és a népcet sújtó, angol szemmel nézve szokatlan szegénységgel való szembesülést. Lockwood ennek lehetőségére, valamint az angol *bastard feudalism* korának esetleges hasonló hatására utal: i. m. xvi. p.

25 „What he has above all in mind is counsel.” *Burns, J. H.:* i. m. 783. p. Burns a szenátus és az angol parlament között vont párhuzamra hivatkozik, azonban nem veszi figyelembe, hogy Fortescue a Rómát kormányzó, tehát köztársaságkori szenátorokat említi a *De laudibus*-ban, és csak a korai *De naturában* beszél a principátus koráról. *De laudibus* xviii. cap. és *De natura* I. xvi. cap.

26 *Hinton, R. W. K.:* i. m. 414–416. p.

27 *De laudibus* xiv., xxxiv. és xxxvii. cap. (Az idézet az utóbbiban található.)

28 *Governance* vi. cap. A *Governance* idézett részletei a Lockwood-kiadásból valók.

hatalom az alattvalók érdekeinek szolgálatát jelenti. Ennek felismerése ugyanis azonnal megmagyarázza, hogy egy reprezentatív szerv által korlátozott fejedelem miért lehet mégis éppoly hatalmas, mint egy abszolút uralkodó. Sőt, amint azt Fortescue is kiemeli, az utóbbi helyzete sokkal ingatagabb,²⁹ hiszen amint önkényes cselekedetekbe kezd, saját *potentia*-jából vesz el.³⁰ Ennek alapján sokkal inkább az a kérdés merül fel, Fortescue belegondolt-e elméletének a királyok trónfosztását érintő következményeibe. Érvelését követve azt is mondhatnánk ugyanis, hogy az ilyen módon magát saját hatalmától megfosztó király rangjától-hivatalától fosztja meg magát. És ez a gondolat már nem áll messze a társadalmi szerződés megszegésének újkori elméletétől.

Lockwood a szöveg gondozásakor egyértelműen a második, „modernista” tábor értelmezését követte. Kihagyta a kiadásból az *Opusculumot*, illetve csak egy rövid szemelvényt közölt belőle, azt is függelékben. A *potentia*-kérdést az előszóban érinti, a fenti bekezdés érvelését követve.³¹

Lockwood ugyanakkor csatlakozik — ismét kimondatlanul — Burns egy másik konklúziójához: számos helyen elismeri, hogy Fortescue állításai túlságosan gyakran ködösek ahhoz, hogy egyértelműen rekonstruálhatóak lennének írói szándékai. Ráadásul alapos gyanú merülhet fel azzal kapcsolatban is, hogy néha kölcsönzött és idegen skolasztikus terminológiája önmagát írta, azaz a szöveg bizonyos függetlenségre, non-referencialitásra tett szert.

Az óvatos, ám — nyílt vagy leplezett — állásfoglalásokat mégis tartalmazó bevezető tanulmány így egy olyan Fortescue képét rajzolja fel, amelyről nem dönthető el, hogy alapvetően középkori vagy kora újkori gondolkodóról van-e szó. Ez azonban, mint az már kiderült, nem akadályozta Lockwoodot abban, hogy a chrimesi értelmezési tradíciót egyes, jelentős pontokon korrigálja. Ám amikor a „középkori Fortescue” hagyományát elveti, nem fordul vissza a „whig” értelmezéshez sem. Ha eszmefuttatásának van végkicsengése, úgy az nem más, mint hogy Fortescue-val leginkább az angol politikai hagyomány folyamatossága demonstrálható, egy olyan hagyományé, amelynek kontinuitása azonban közel sem változatlanságot, hanem általános, de mindig szerves fejlődést takar. Ezzel pedig végeredményben Markku Peltonen álláspontjához kerül közel, és Pocockkal helyezkedik szembe. Értelmezésének azonban legalább ennyire jellemző tulajdonsága a különböző részinterpretációk számára biztosított mozgástér. Lockwood szinte minden vitatott ponton megőrizni igyekszik a szöveg tartalmak pluralitásának lehe-

29 De laudibus xxxiv. cap.

30 Governance iv. és vi. cap.

31 Lockwood, S. H.: i. m. xxix. p.

tőségét. Megközelítése ennyiben posztstrukturalistának is mondható, hiszen sem hagyomány, sem életrajz, sem környezet szövegformáló hatását nem tartja döntőnek, hanem ezeket szinte feltárhatatlan kölcsönhatások halmazaként kezelve a tartalmait saját magába záró szöveghez jut, amelyre rákérdezni sokfelől lehet, ám belőle *a* jelentést kiemelni szinte sohasem.

III. A forrás, a kánon és az olvasó

Felmerült már előzőleg is, hogy a kötet legkönnyebben egynyelvűsége miatt lenne támadható. A Chrimes-féle filológiai kiadáshoz képest persze az is változás, hogy Lockwood lábjegyzeteibe nem vette át a kéziratvariánsok helyesírási, esetenként megfogalmazásbeli különbségeit, amelyeket az 1942-es változat rendkívül lelkiismeretesen mindenütt jelöl. Ez ma már nem lenne szükséges, Chrimes szövegét végigböngészve nyilvánvalóvá válik, hogy Fortescue két főművének mondatai jól meghatározhatóak, és a variánsok nem hordoznak tartalmi különbségeket. Az utalásokat kiemelő és eszmetörténeti kontextusukban elhelyező lábjegyzetek pedig nagyon hasznosak, olyannyira, hogy ezek a kiadást használhatóságban messze Chrimes amúgy kiváló munkája fölé emelik. Feltéve, hogy valaki nem a latin szövegre vágyik, azaz nem akar előítéletek nélkül (jobban mondva: csak saját előítéleteivel) közelíteni Fortescue-hoz.

A kétnyelvűség kérdése ugyanis szorosan kapcsolódik az értelmezés kérdéséhez. Az irodalomelméletben a tétel, amely szerint minden fordítás értelmezés, és önálló szöveget hoz létre, régi, de megbecsült közhely. Eszerint pedig Lockwood, ahogy a bevezető tanulmányban is gyakran rejtve foglalt állást egy-egy kérdésben, úgy itt is inkább a közölt információ szelekciója, mint közvetlen meggyőzés útján kívánt befolyásolni — a felülvizsgált fordítással azt a képet sugallhatta a *De laudibus* és a *Governance* szellemiségéről, amelyet ő már eleve elfogadott. Az eljárásban természetesen nem az ellenvélemény kiszorításának kísérletét kell keresnünk (másutt Lockwood éppen józan mérlegelő képességével tűnik ki), sokkal inkább arról van szó, hogy a szerkesztő feltételezhette, hogy a fortescue-i szöveg lefordítható.

A vélekedés nem példátlan, éppen a középkori politikai gondolkodás története kapcsán elhangoztak már olyan vélemények, amelyek szerint a már-már misztikusként kezelt kulcsszavak, mint *dominium*, *imperium*, *regnum*, *equitas* stb., nem tartogatnak hermeneutikai rejtélyeket. Jelentésük világos, és ezért célszerű őket különösebb spekulatív megfontolások nélkül lefordítani. Az angolban a *dominiumot* például *dominionra*, esetleg *lordshipre*. Az *imperium* azonban máris prob-

lematikusabb, bár elfogadható lehet az az érvelés, amely szerint a szövegkörnyezet segítséget nyújt a rokonértelmű szavak közül a legmegfelelőbb kiválasztásához. Ám még ha el is fogadjuk ezt a pragmatikus érvelést, Fortescue esetében további problémák merülnek fel. Amint arra Burns felhívta a figyelmet, kulcsfontosságú igék egész sora vonatkozik a törvényalkotás menetére, arra a folyamatra, amely a *dominium politicum et regale* lényegét lenne hivatott megvilágítani.³² Ezek az igék nagyjából a jóváhagy és az előír közötti szemantikai teret fogják át, és jelentésük uralkodó és parlament döntéshozó munkáját jellemzi. Itt különösen indokolt lenne legalább zárójelben szerepeltetni a kérdéses szavakat — azonban ez sem történik meg.

A döntés mögött felesleges más okot keresni, mint a fentebb már említett újszerű értelmezési keretet. A latin kifejezések megfejtése *par excellence* filológusmunka, a filológusok pedig a *Cambridge Texts in the History of Political Thought* sorozatának aligha alkotóják célközönségét. A kiadást természetesen szakemberek készítik elő, ahogy Lockwood is alapos felkészültségről tesz bizonyosságot a bevezető tanulmányban és a lábjegyzetekben, ám felhasználói már nem azok. Nem arról van szó, hogy Quentin Skinner a sorozatot kizárólag az egyetemek diákjainak szánná, de az mindenképpen elmondható, hogy formailag a kivitelezés a lehető legkevesebb követelményt igyekszik támasztani a felhasználóval szemben. Nem várja el a latintudást, sem pedig a skolasztikus hagyomány ismeretét. A politikai gondolkodás történetének alapszövegei olyan kánont alkotnak, amelynek felhasználói általában a modern politikaelmélet felől vagy általános történettudományi, illetve filozófiai háttérrel közelítenek forrásaikhoz. Fortescue, mint az angol törvények dicsőítője, éppúgy relevánssá válhat egy nacionalizmus-kutató számára, mint az ilyen szempontból már bevett szövegnek minősülő híres vita angol és francia heroldok között.

Az utóbbi példa arra is felhívja a figyelmet, hogy a szöveg új kánonba való átcsomagolása hogyan teremt új értelmezési lehetőségeket. A skolasztikát ismerő, Aquinói felnőtt filológus- és történész-nemzedékek nem próbálkoztak valóban innovatív interpretációkkal. Ferguson 1965-ös kísérlete, hogy Fortescue munkásságában és személyiségében reneszánsz jellegzetességeket keressen, szintén teljességgel elszigetelt maradt.³³ És ő is egy más, egy rendkívül tág kánon, a művelődéstörténet felől közelített, amely képes volt új típusú kérdések kitermelésére. Ennek tükrében még az a kérdés is megkockáztatható, hogy a modern középkortudománnyal

32 *Burns, J. H.*: i. m. 778–779. p. Burnsnek még az amúgy problémamentesnek tekintett *dominium*ról is sikerül kimutatnia, hogy milyen különböző jelentéseket hordozhatott.

33 *Ferguson, A. B.*: i. m.

párhuzamosan kialakult kritikai iskola, amely Chrimes nyomán először revidéált — sok szempontból jogosan — a Clermont-kiadás (1869) és a korai kommentárok visszavetítéseit, mint a középkori politikai gondolkodás skolasztikusok által meghatározott kánonjából kiinduló értelmező diskurzus nem zárta-e el túl kategorikusan azokat a fejlődési utakat, amelyek Fortescue-t későbbi áramlatokhoz kapcsolták volna.

Összességében az új kiadásnak talán legnagyobb érdeme, hogy egy általában elhanyagolt, későskolasztikus kismestert egyszerre új fényben mutat meg, olyan íróként, akit nem kell feltétlenül sem mereven középkorinak, sem pedig a skolasztikusok epigonjának tekintenünk. A sokszor unalmasnak mondott Fortescue-ról így egyáltalán nem biztos, hogy valóban olyan unalmas. Pocock sommás véleménye, amely szerint Fortescue-ról eddig is csak azért beszéltek, mert az angol politikai filozófia középkori sivatagjában egy hangyadomb is hegynek tűnik, szintén nehezebben védhető, ha az eszmetörténet kánonjába helyezve Fortescue egyszerre nem önmagának ellentmondó epigonként, hanem korszakok határán álló átmeneti, és ezért helyenként mai szemmel nézve egymással ütköző tételeket elfogadó gondolkodóként jelenik meg. Általában véve pedig, mint azt fentebb már kiemeltem, Fortescue ezáltal kiszabadult a középkori filológia szigorúan ellenőrzött, csak bizonyos szakmai megközelítéseket engedélyező kánonjából, és egy több szabadságot megengedő, veszélyesebb, de talán termékenyebb értelmezési környezetbe került át. Ez pedig még akkor is nyereségnek tekinthető, ha a latin nyelv szinte teljes száműzését a kötetből semmiféle kánonhoz való tartozás vagy más elmélet nem indokolhatja.

Tartalom

Forrásközlések

Korpás Zoltán:

Egy spanyol zsoldosvezér levelei a XVI. század közepén
vívott magyarországi háborúkról.

Adalékok Bernardo de Aldana magyarországi

tevékenységéhez (1548–1552) 3

Nagy Sándor:

Statáriális eljárás Dimitrije Stanimirović és Naum Kojić
ellen 1848 júliusában.

Adalékok a délvidéki szerb felkelés

kirobbanásának történetéhez 131

Közlemények

Güntner Péter:

Soproni temetkezések a századfordulón — státus és vagyon

összefüggései a hagyatékok tükrében 179

Műhely–Könyvismertetés

Romsics Gergely:

Szigorúan ellenőrzött kánonok.

*(Shelley Lockwood: Sir John Fortescue on the Laws and
Governance of England.*

Cambridge, Cambridge University Press, 1997.) 193

Szerzőink figyelmébe

1. A kéziratot számítógépen (IBM, lehetőleg WinWord 2.0-ás vagy 6.0-ás verzióban) elkészítve, lemezen kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a kinnyomtatott kéziratot is.
2. A lábjegyzetek folyamatosan számozva, önálló szöveggként a dolgozat végéhez csatolva készüljenek.
3. A kéziratban az évszázadokat — idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével — római számmal tüntessék fel.
4. A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk (csak a szerző nevét kurziváljuk, az összeállítókat és a címet nem!).
5. Optimális terjedelműnek (jegyzetapparátussal együtt) a 0.5-1.5 íves kéziratokat tekintjük (kb. 45 000 „n”).

Hivatkozások elkészítése a Fonsban megjelenő dolgozatokhoz

Részletesen: Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. p.

1. Hivatkozás a kiadvány egészére

- a) *Szerző(-k)*: Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

2. Hivatkozás a kiadvány egy részére

- a) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője: A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- c) *A folyóiratcikk szerzője*: A cikk címe. In: A folyóirat címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[= szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)

A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m., l. [= lásd], jz. vagy jegyz.